Merkinė Memorial Book

Merkinė = Meretsh

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Merkine = Meretsh : 'ayarah Yehudit be-Liṭa / 'orekh, Uri Shefer ; ḥavre ha-ma'arekhet, Ya'aḳov Miler, Yitsḥaḳ Ziman, Yosef Shemu'eli.
IMPRINT	880-02 Tel-Aviv : [h. mo. l.], 1988.
DESCRIPT	195 p. : ill. ; 24 cm.
SUBJECT	Jews -- Lithuania -- Merkinė -- History.
	Merkinė (Lithuania) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Lithuania -- Merkinė.
ADD'L NAME	Shefer, Uri.
	Miler, Ya'aḳov.
ADD'L TITLE	Meretsh

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

MERKINE

מֶערֶטְשׁ

עיירה יהודית בליטא

עורך: אורי שפר

חברי המערכת: יעקב מילר
יצחק זימן
יוסף שמאלי

עיצוב גרפי: אלישע שמאלי

תל־אביב, תשמ"ח 1988

תוכן העניינים

דבר המערכת

ראשוני העולים ממרטש עלו לארץ בשנות העשרים הראשונות למאה העשרים. זרם העולים גבר בשנות השלושים. חלק רב מהעולים הסתדרו בערים ורבים אחרים בקיבוצים.

בשנת 1946 ביקר בארץ בן עירנו מבוסטון, העו״ד אליהו דוד סטון. באותו זמן התכנסו בבית מר יוסף זימן ורעייתו רייזל ז״ל בנחלת־יצחק מספר מבני מרטש בארץ לישיבה; וביוזמתו של האורח מאמריקה נוסד ארגון בני מרטש - ליטא בישראל.

חברי הוועד הראשון היו: יוסף זימן ז״ל, יו״ר, משה רוגובסקי ז״ל, גזבר, יעקב מילר יבל״א, מזכיר, צבי פוגצקי ז״ל, שבח ארצי ז״ל, אלכסנדר קבצ׳ניק ושרה בלומברג יבל״א.

חברי הוועד עמדו בקשר עם החברים בארץ, עם חברי ארגוננו בבוסטון, עם יוצאי מרטש בסן־פרציסקו, במכסיקו ובברזיל.

פעם בשנה ערכנו אזכרה לזכר קדושי מרטש.

ידענו, שאין להסתפק רק באזכרה ובפגישת חברים אלא צריך לחשוב על משהו קבוע וקיים לדורות, כדי להנציח את קהילת מרטש. על צביונה הציוני הבולט, על הנוער התוסס והעירוני, ששאף להגשמה בארץ, על חיי התרבות והחברה בעיירה.

החברים משה רוגובסקי ז״ל ויעקב מילר יבל״א הגו את הרעיון בדבר הוצאת ספר זכרון לקהילת מרטש.

בשנת 1970 פנינו לחברי ארגוננו בארץ ובחו״ל להעלות בכתב זכרונות מחייהם בעיירת מולדתם.

מעטים נענו בחיוב. הרשימות שנאספו במשך הזמן לא הספיקו להוצאת ספר בדפוס.

בישיבות הוועד, שנתקיימו מזמן לזמן, העלו חברים לדיון את עניין הספר אך, לכל הגשמה לא הגענו.

בשנת 1972 ביקרו בארץ בן עירנו ממכסיקו, הנדבן מר מקס בקר ז״ל ורעייתו חיה תבל״א. הם תרמו תרומה ראשונה בסך 500 (חמש מאות) דולר להוצאת הספר ובזה הניחו את היסוד לקרן למטרה הנ״ל. אנו מזכירים זאת בתודה ובהערכה.

רק בראשית 1986, עם קביעת מר אורי שפר לעורך הספר ובחירת המערכת בהרכב הבא: יעקב מילר, יצחק זימן ויוסף שמאלי פנינו שוב לחברינו בארץ ובחו״ל להעלות בכתב על חייהם הם במרטש, על משפחותיהם. באופן מיוחד דאגנו שהניצולים בני מרטש יספרו על חייהם בזמן המלחמה ומה מצאו בעיירתם עם שובם אליה לאחר החורבן.

אורי שפר ריאיין מספר חברים: קיבלנו חומר נוסף מחברינו בארץ ובחו״ל. במשך השנתיים האחרונות קיימנו כמה ישיבות של חברי המערכת בהן דנו בשאלות הכרוכות בהדפסת הספר. מה לפרסם בו ומה לא לפרסם. קראנו בעיון את הרשימות של כל אחד ואחד. תיקנו מה שהיה, לדעתנו, לתקן. כמו כן אספנו תמונות מהעיירה ומהמשפחות - מיינו אותן וציינו אלו מהן להדפיס בספר.

חלק מהרשימות נכתבו ביידיש ותרגמנו אותן לעברית.

אין בספר רשימות נפרדות על פרנסות יהודי מרטש, על ארגון חיי החברה והתרבות שלהם. כל אחד מבעלי הרשימות כתב למעשה על משפחתו הוא והזכרונות האישיים והקרובים לליבו. אולם, צרוף הרשימות נותנות תמונה כוללת על ההרכב הכלכלי, החברתי והתרבותי של קהילת

מרטש, אשר המשותף ביניהם הוא רב בהווי חייהם ובגורל מותם.

יעמדו על הברכה כל אלה שעזרו לנו בהוצאת הספר, מי ברשימה, מי בתמונה ומי בתרומה.

ויסלחו לנו כל אלה שלא באו לידי ביטוי בספר הזכרון מפאת אי הענותם לכתוב משהו על משפחותיהם או על חייהם הם במרטש. ●

יעקב מילר

דברי־רקע על יהדות ליטא וקורותיה

ד"ר דב לוין האוניברסיטה העברית, ירושלים

עם התגבשותה של יהדות ליטא ההיסטורית לקיבוץ עצמאי עם קווי־היכר ייחודיים יצא שמה של יהדות זו בקרב תפוצות ישראל מכמה וכמה בחינות, ובהן: כמרכז לתורה ולהשכלה; כבית־יוצר לתנועות ואסכולות בתחום ההגותי, המוסרי והחברתי; כמעוזן של תנועת "חובבי ציון" ולימים - של התנועה הציונית המודרנית; כגולת הכותרת של החינוך העברי בתפוצות; כמקור בלתי נדלה של עליית חלוצים לארץ־ישראל ועוד.

לא בכדי הצהיר המשורר הלאומי ח.נ. ביאליק בעת ביקורו בערים ובעיירות בליטא בשנות השלושים: "אם וילנה נקראת ירושלים־דליטא, הרי ליטא היא ארץ־ישראל דגלותא".

ניצני ייחודה של יהדות ליטא החלו להסתמן עוד בתקופת הממלכה המאוחדת של ליטא ופולין עם הקמתו של הגוף האוטונומי רב־העוצמה "ועד מדינות ליטא" (1623־1764). ייחודה של היהדות הליטאית נשמר במידה לא קטנה גם בתקופת שלטונה של רוסיה הצארית (1795־1915), אך לביטוי מובהק בא בעיקר בתקופת ליטא העצמאית (1918־1940), כלומר - בין שתי מלחמות־עולם. באותו זמן מנתה יהדות ליטא כ־160,000, 7.5% מכלל האוכלוסיה. גם כאשר בקיץ 1940 סופחה ליטא, כולל בירתה ההיסטורית וילנה, לברית־המועצות והפכה רפובליקה סובייטית לכל דבר, גם אז פעמו עדיין בארץ זו חיים יהודיים תוססים לאין ערוך יותר (ובמיוחד במישור התרבותי והחינוכי) לעומת האיזורים האחרים במזרח אירופה שסופחו אז לברית־המועצות. תקופה זו שאופיינה בתהליך נמרץ של סובייטיזאציה גוברת והולכת, נמשכה עד כיבוש הבזק של ליטא בידי חילות הנאצים בשבוע האחרון של יוני 1941. כבר בסתיו של אותה שנה רוב רובה של יהדות ליטא הוכרעה לפי חרב על ידי הגרמנים ועוזריהם הליטאים. אולם מבין כ־15,000 היהודים שהספיקו לפני כן להימלט לאיזורים הפנימיים של ברית־המועצות, נחלצו להילחם נגד חילות הנאצים כ־5,000 איש ואישה, רובם - בשורות הדיביזיה הליטאית בצבא האדום וחלקם - ביחידות אחרות. מבין היהודים שנותרו תחת שלטון הכיבוש הרצחני של הנאצים - קרוב ל־2,000 הצליחו לברוח ליערות ללוחמה הפארטיזנית. רבין מבין הלוחמים היהודים, הן בצבא הסדיר והן ביחידות הפארטיזניות נפגעו בקרבות.

במחצית השניה של 1944 השתלט הצבא האדום מחדש על ליטאוזו חזרה להיות רפובליקה סובייטית עד היום הזה. דא עקא שמתוך האוכלוסיה היהודית שמלפני המלחמה שרדו עתה פחות מ־10 אחוז, לאמור: אחד מעיר ושניים ממשפחה. חלק ניכר מהם זכה להעפיל, בעיקר במסגרת ארגון "הבריחה", לארץ־ישראל עוד בשנים הראשונות לאחר מלחמת העולם השניה, והיתר עלה לאחר מלחמת ששת־הימים. מבין יהודי ליטא הוותיקים נותר שם קומץ קטן בלבד וגם זה הולך ומצטמק מיום ליום.

מיכלול הדברים שהובא לעיל לגבי כלל יהודי ליטא, הווה אומר למעלה ממאתיים הקהילות שפרחו שם בין שתי מלחמות־עולם, תואם במידה רבה גם את מהותה, תולדותיה וקורותיה של קהילת מרטש המונצחת בספר זכרון זה. אכן כיובל שנים לאחר חורבנה זכתה קהילה זו, מהעתיקות ביותר בליטא, גם להימנות על תריסר הקהילות המכובדות של ליטא, אשר בניהן־שרידיהן לא הסתפקו במפעלי ההנצחה הכלליים (לרבות ארבע הכרכים מסידרת "יהודי ליטא"), אלא נחלצו להנציח את תולדותיהן - כל אחת בנפרד. אין ספק שבנוסף לערך הסגולי של ההנצחה, יש בכך גם תרומה חשובה להיסטוגראפיה של יהדות מזרח אירופה בכלל ושל ליטא בפרט. ●

מרטש - עיירה יהודית בליטא

אורי שפר

ידיעות על קיומה יש בידינו כבר מסוף המאה הט״ו. ד״ר ישראל קלויזנר כותב בספר ״יהדות ליטא״, כרך א׳: עוד לפני 1495 הופיעו בישוב מרטש יהודים חוכרי מכס. העיירה יהודית, ורק בשוליה יושבים גם גויים. כנסיות, שהוקמו במרכזה, שימשו מרכז ליושבי הכפרים בסביבה בימי חגיהם.

ידיעה מוקדמת נוספת מספרת על סכסוך, שהיה ביום 8 ביולי 1539, בין היהודי קוניוק לאחד הנוצרים בדבר חוב. היהודי היה, כנראה, סוחר שקנה את פרי משקו של הנוצרי. כבר באותם ימים היה ליהודי העיירה תפקיד חשוב בפיתוח המשק - שיווק התוצרת.

מסתבר שיהודי מרטש היו מעורבים באותם ימים גם בחיים הפוליטיים של ארץ מושבם. 12 שנה מאוחר מהידיעה הנ״ל אנו שומעים על כך שיהודי מרטש (יחד עם יהודי 14 ישובים נוספים בסביבתם) קיבלו פטור ממס מיוחד. הפטור ניתן להם בזכות ״אזרחות טובה״ שגילו בוילנה במאבק שהיה עם הפולנים ביום 27 בנובמבר 1551.

היחס מצד השכנים־הגויים ומצד השלטונות היה משתנה מתקופה לתקופה. מסופר, כי ״בעצם יום הקרב על המים הירוקים, ביום ד׳ סיון ת״ח 18 במאי 1618, בת המלך וולאדיסלב בעיר הקטנה מערעטש, הסמוכה לווילנא. מות המלך הזה היה אסון גדול לכל בני ממלכת פולין. הוא היה בעל סבלנות בענייני אמונה - המלך הטיב תמיד ליהודים...״ (צבי גרץ, דברי ימי ישראל, חלק שמיני).

מעניין לציין, כי מספר תושביה היהודים של קהילת מרטש נשאר ללא שינויים משמעותיים משך מאות שנים. המפקדים אמנם אינם אחידים בדרך הצגת הנתונים אבל ניתוחם מלמד זאת.

המפקד הראשון שבידינו הוא משנת 1765. בו מצויין: 444 משלמי מס. (מן הסתם, מספר זה מציין בקירוב את מספר המשפחות).

המפקד השני משנת 1847. באותה שנה היו במרטש 1565 יהודים.

המפקד השלישי בשנת 1897. אז נמנו 1900 יהודים, שהם כ־70% מתושבי העיירה.

הנתון האחרון הוא על הימים ערב השואה. אז ישבו במרטש 350 עד 400 משפחות יהודים.

כאמור, מספר חברי הקהילה לא השתנה משמעותית. כנגד זה, מתוך סיפורי הזכרונות למדים אנו, כי היתה תנועה דו־סיטרית: חתנים וכלות מהחוץ הצטרפו וחתנים וכלות גלו והצטרפו אל בני זוגם בערים אחרות. ידוע גם על תנועה כזו של משפחות שלמות. החל משנות השמונים של המאה התשע־עשרה גברה תנועת המהגרים אל הארצות שמעבר לים. גדולות במיוחד היו קהילות מהגרי מרטש בערים בוסטון וניו־יורק שבארצות־הברית. בשתיהן התארגנו אגודות של יוצאי מרטש. הצטיינה בפעילותה במיוחד ״אגודת יוצאי מרטש־בוסטון״, שמאז ייסודה בשנת 1883 ועד ימינו קיימה פעילות רבה, שכללה גם קשרים עם העיירה, עד השואה, וגם עם יוצאי העיירה בישראל.

רוב יהודי העיירה מצאו את פרנסתם ממלאכה ומסחר, ששרתו את אוכלוסיית הכפרים בסביבה. בין הסוחרים היו גם כאלה שעסקו בשיווק תוצרתם החקלאית של הכפריים לארצות חוץ ולשוק העירוני. מספר קטן שלחו ידם בסחר היערות: חכירה, כריתה ושילוח העצים הכרותים בדוברות על פני הנימן למנסרות שבגרמניה. ארבע משפחות עסקו בחקלאות. ארבעה היו בעלי טחנות קמח ואחד בעל מנסרה.

זמן קצר אחר סיום מלחמת העולם הראשונה נראה היה כאילו מגיעה שעת פריחה לעיירה: ביוזמתו של אברהם רייזנר הוקמה מערכת אספקת מים זורמים; כמו כן הוכנס חשמל. על נוחות

החיים היתה לזה השפעה רבה. מבחינה כלכלית - המצב נשאר בעינו ורבים נעזרו בסיוע שהתקבל מקרובי משפחה שהקדימו והיגרו לארצות מעבר לים.

מבחינה תרבותית ומבחינת הפעילות הציבורית היתה מרטש עיירה למופת. ההשכלה נתנה את אותותיה כאן כבר בתקופה מוקדמת יחסית. בהשפעתה היתה קהילת מרטש מבורכת בכל מוסדות קהילה הקשורים למערכת המסורתית־דתית ובנוסף עליהם מערכות תרבות ברוח ההשכלה והציונות: ספריה, חדר־קריאה, תיאטרון חובבים, תנועות־נוער, אגודות ספורט וכד׳.

כמה מבניה של העיירה הגיעו לגדולה בארצות־הברית: האחים דוד אליהו ולואי סטון; הנדבן צבי־הרי פישל; החוקר והבלשן מכס־ליאופולד מרגלית; הסופר ד״ר מנחם גלן; ד״ר יעקב גלן; השופט שמעון ריפקינד.

הסופר־עורך דוד גורדון, מחשובי המשכילים במזרח אירופה, גם הוא יליד פוד־מרטש. פעילותו הענפה והמבורכת היתה כולה מחוץ לעיירה.

יוסף זימן היה ציוני נלהב, שהגשים את שאיפותיו ועלה עם משפחתו ארצה בשנות העשרים המוקדמות והיה בין מייסדי ״נחלת יצחק״. חבורה גדולה של חניכי תנועות־הנוער החלוציות, יוצאי ״השומר הצעיר״, ״גורדוניה״ ״פרייהייט דרור״, ״החלוץ״ ו״מכבי״, עלו ארצה כחלוצים והגשימו חלומם להיות חברים בקיבוצים. רבים מהם המשיכו בדרכם זו כל שנותיהם. אחרים בנו ביתם ומשפחתם בעיר. ניצולי השואה, שהגיעו ארצה אחר תום המלחמה במסגרת ״הבריחה״ ושאר דרכי ההעפלה, הצטרפו אל קודמיהם בקיבוץ או בעיר.

תקופת השנים הכוללת את מלחמת העולם הראשונה ומלחמת העולם השניה, שנות דור בסך הכל, היו רבות תמורה במצבם של יהודי העיירה:

בימי מלחמת העולם הראשונה נכבש האיזור בידי הצבא הגרמני.

לקראת סוף המלחמה, חזרו הרוסים וכבשו את האיזור.

לא ארכו הימים והפולנים השתלטו על המחוז (כולל מרטש).

בעקבות ההסכמים הבינלאומיים, שאיפשרו את כינונה של ליטא העצמאית, סופח האיזור לתחומי ליטא העצמאית. (עיקרם של סיפורי הזכרונות שבספרנו מספרים על תקופה זו).

ושוב בראשית מלחמת העולם השניה נופלת ליטא לידיה של ברית המועצות.

עם פרוץ הקרבות בין גרמניה וברית־המועצות, היתה ליטא מהחבלים הראשונים שהגרמנים השתלטו עליהם.

ביום 8 בספטמבר 1941 מחסלים הגרמנים ועושי דברים הליטאים את קהילת מרטש. עיר על יושביה כלתה, ללא השאר שריד ופליט.

כיבושה של ליטא בידי ״הצבא האדום״ לקראת סוף מלחמת העולם השניה וסיפוחה של ליטא לברית המועצות נעשה כבר ללא מרטש היהודית.

יהיו דפים אלה זכר ומצבה לזכרם ולכבודם של קורבנות השואה. יד שהציבו להם בני העיירה, שעמדה להם הזכות להגיע ארצה, לבנותה, לישבה ולהיבנות בה.●

מרטש

(מערקינע), מחוז אליטא

מרטש נמצאת על חוף הנימן. סמוכה לאליטה (30 ק"מ), אוראן (26), וסארהיי (30). תחנת הרכבת הקרובה היתה במארצ'יקאנצי (12). דרך מרטש עברו הכבישים וילנה־סובאלק וקובנה־גרודנה (נסללו במאה הי"ט). עד לפני מלחמת העולם הראשונה השתייכה למחוז טרוקי, ומימי שלטון ליטא העצמאית - למחוז אליטא.

ראשיתו של הישוב היהודי במקום בתחילת המאה הט"ז. יהודי מרטש נזכרים כבר בתעודות מ־1539 בקשר לסכסוך בין נוצרי ליהודי, וכן בתעודות מ־1551 בדבר שחרורם ממס מיוחד. ב־1765 חיו בה 444 יהודים משלמי מס־גולגולת. ב־1847 מנה ישובה היהודי 1565 נפש וב־1897 - 1900 נפש (73% מכלל האוכלוסיה).

בשנת 1919 נשרפה כמחצית העיירה.

יהודי המקום עסקו במסחר ובמלאכה. כמחציתם היו בעלי מלאכה. 4 משפחות התקיימו על חקלאות. לרבים היו משקי־עזר קטנים ליד בתיהם. רבים עסקו בהשטת עצים על פני הניימן לגרמניה. לפני השואה היו בה 4 טחנות־קמח ומנסרה אחת.

תפקיד חשוב בכלכלת הישוב המקומי לפני מלחמת העולם הראשונה מלא בנק מיסודה של איק"א, שהוקם בשנת 1907 ביוזמת יוסף זימן, מנדל־גרשון ינילוב ואברהם הרץ מילר.

הבנק העממי היהודי בליטא העצמאית מנה 325 חבר.

היו בעיירה 3 בתי תפילה, 6 חדרים לבנים וחדר לבנות. בסוף המאה הי"ט היו בה ישיבה וקיבוץ של "פרושים", ת"ת, ופעלו בה חברות ש"ס, משניות, "שולחן ערוך", תהילים, "תפארת בחורים" ומוסדות סעד כ"הכנסת אורחים", "ביקור חולים", "לינת הצדק" ואגודת נשים לעזרה סוציאלית.

בליטא העצמאית היו במקום שני בתי"ס עממיים ("תרבות" ו"יבנה") וספריה מקומית שהכילה 3,000 ספרים.

העיירה הצטיינה בחיי ציבור ערים. היו בה סניפי כל המפלגות הציוניות וארגון קומוניסטי. בין אגודות הנוער: גורדוניה, השוה"צ, צ.ס., אגודת ספורט, צופים ו"החלוץ".

מרטש היתה אחת העיירות הראשונות שנוסד בה ע"י משכילים, בעזרת השלטונות, "בי"ס ממשלתי לילדי ישראל", אך לבי"ס זה היתה השפעה מועטה על חיי העיירה.

מרבניה: ר' יצחק ב"ר צבי; ר' דוד ולפה (ר' דוד מקרוז' נפ' תרמ"ד); ר' בן ציון שטרנפלד; ר' יהודה הלוי ליפשיץ (בעל "דור ישרים" ו"דרך אמונה"); ר' מיכל דוד שטופל הי"ד.

מרטש העמידה משכילים וסופרים ואנשי־שם רבים, ביניהם: הרב זלמן־יעקב פרידמן; ר' דוד טבלי אפרתי; האחים דוד אליהו ולואי סטון; הנדבן צבי־הרי פישל; השופט שמעון ריפקינד; החוקר בלשן מכס־ליאופולד מרגלית; העיתונאי אהרון פרנקל; הסופר ד"ר מנחם גלן; והעסקן הציוני יוסף זימן, ממייסדי "נחלת יצחק" בארץ.

מתוך ספר יהדות ליטא כרך ג'

שער ראשון

העיירה בעיני בניה

מראות, הווי, קהילה, ארועים

עיירתי מרטש

דב הלפרין

כדי להבין נכונה את חיי העיירה מרטש, ראוי לציין, כי עד אמצע שנות העשרים למאה זו לא היו בה מוסדות מוניציפאליים במשמעות הפשוטה והמקובלת של המלה. עד תום מלחמת־העולם הראשונה בהיות ליטא כבושה, הנושא המוניציפאלי היה בכלל בשפל המדרגה. עם קבלת העצמאות, בתום מלחמת־העולם הראשונה, החלה ליטא העצמאית לארגן את כל מערכות השלטון, אך לעיירתנו הקטנה הגיעו רק במחצית השניה של שנות העשרים. עד אז התנהלו החיים הציבוריים־פנימיים על פי ההסדרים הבלתי פורמאליים של קהילות היהודים בליטא.

על צד האמת, על היות הסדרים מעוגנים במסגרת וולונטארית, המשמעת העצמית העמידה את עוצמתם ברמה שאינה נופלת מכוחה של מסגרת המעוגנת בחוק־מדינה. במערכת זו היה מקום מיוחד לרב־הפוסק ולשאר "כלי קודש". לצידה של מערכת זו, אשר תפקידה ברורים וידועים, היתה קיימת גם מערכת שלמה של "מוסדות" למילוי צרכים שונים של הציבור. בראש הקהילה עמד ועד, שכינויו היה, דומני, "עזרה".

אבא היה מהעומדים בראש אותו ועד. זכור לי היטב, כיצד היו מתכנסים לעתים בביתנו לדון בבעיות שהעסיקו את הציבור. חלק גדול מהפעילות התנהלה בתוך ביתנו.

אחד מאותם "מוסדות" היה חברת "לינת צדק". השם עצמו מסביר את טיבה של אגודה זו ומהותה: היא דאגה ללינה של אדם בריא בביתו של זקן גלמוד או חולה כרוני הזקוק לכך. (ביקור חולים היה בתחום פעולתה של אגודת "ביקור־חולים"). התורנות ללינה התנהלה ללא צווים. איש איש בא בתורו, ללא התחשבנות וללא מחשבה כי מעשהו ראוי לציון ולשבח. זכור לי יפה, כיצד פעמיים, לפחות, יצאתי במקום אבי, שהיה טרוד באותו לילה בעיסוקיו, וישבתי משך כל הלילה בבית זוג קשישים. חברי יעקב רבין הצטרף אלי ושיחקנו כל אותו הלילה. כמונו נהגו גם שאר חברי הנערים: כאשר נבצר מאבי המשפחה לצאת בתורו, לא היה מבקש דחיה, וודאי וודאי שלא היה מפקיר את הנזקקים - מישהו מבני המשפחה היה יוצא תחתיו.

גמ"ח פעלה בתחום מתן הלוואות לנזקקים, ללא ריבית וערבות: "לכשירווח ללווה הוא כבר יחזיר...". קופת "מתן בסתר" העניקה סעד ועזרה לנזקק, שלא על מנת להחזיר, וכדי לא לבייש את המקבל, המקבל והנותן לא ידעו האחד על זהות השני. היו עוד מוסדות כיוצא באלה. בהיות המוסדות הללו פונקציונאליים במהותם ובהגדרתם, הקפדה יתרה על תחומי הפעילות לא היתה. הדוגמה הטובה ביותר לכך היתה הקצאת כסף מקופתה של "חברה קדישא" להתקנת מערכת אספקת מים זורמים לעיירה. לכאורה, תחום פעילות ה"חברה קדישא" מוגדר במדוייק אולם, כיוון שזו "החברה" שאמצעיה רבים, יחסית, משהתעורר הצורך בהקצאת סכומים גדולים למטרה כה חשובה לכלל הציבור, איש לא מצא פסול בחריגה כזו.

יתרה מזו. אפילו שעה שהסתבר שהיתה שגיאה בתכנון (לא הביאו בחשבון את קפיאת המים בחורף בצינורות המצויים על פני השטח וכתוצאה מכך מתפוצצים) והיה צורך להניח רשת צינורות חדשה בעומק הקרקע, איש לא טען כנגד הוצאה זו. גם מקרה זה התקבל על־ידי הציבור ברוח טובה.

* * *

היוזמה להתקנת מערכת המים היתה של מר אברהם זלמן רייזנר. בזכותו קם המפעל כולו. לצורך התיכנון והביצוע החמנו שני מהנדסים יהודים מקובנה - האחים **קורלנצ'יק**.

במקום גבוה, בשיפולי "ההר", נבנתה בריכה (לבנים אדומות), שקיבולה היה 5000 $מ^3$. ממנו ירדו הצינורות והתפצלו ועברו לאורכם של רחובות העיירה. בצינורות הותקנו ברזים

לשימושו של הציבור כולו כל זה על חשבון הכלל. ואילו המעוניינים בכך יכלו על חשבונם הפרטי, למשוך צינור אל תוך ביתם פנימה. את דרכם, מהבריכה ועד הבית פנימה, עשו המים בכוח הגרביטציה. כך היתה מרטש הקטנה לישוב הראשון בליטא כולה כולל הבירה **קובנה** , שהיתה בו אספקת מים זורמים מסודרת.

רב־העיר לא קיבל את שכרו מקופת הקהילה. את כל זמנו, אמנם, הקדיש הרב לעיסוקים המתחייבים מתפקידו ובלימודי קודש. אולם, את צרכי ביתו הביאה אשתו ממכירת השמרים, שהיה כולו בחזקתה. אפילו כומר העיירה הפרובוסלבי הכיר, בתקופה מסויימת, בזכויותיה וחייב את נאמניו לקנות שמרים אצל הרבנית.

אגב. חנווני העיירה טענו, כי ההכנסה ממכירת השמרים עולה בהרבה על צרכי משפחה אחת אלה הציעו, כי הקהילה תשלם לרב משכורת מלאה והולמת, ואילו חזקת מכירת השמרים תופקע מידה. לטענתם, טוב יהא בכך לרב וייטב גם לחנוונים, שהכנסותיהם לא סיפקו את צרכי משפחתם...

* * *

התמורות בחיים החברתיים־דתיים־כלכליים־פוליטיים, שהיו נחלת הכל במאה זו, ובמיוחד מאז קיבלה ליטא את עצמאותה, עברו גם על קהילת מרטש. עם זאת, אפשר למצוא גם איפיונים מיוחדים לקהילה זו. ההגירה לארצות־הברית, דרום־אפריקה, מכסיקו ומדינות אחרות על פני שבעת הימים, היתה של בודדים מכל משפחה ואף של משפחות שלמות. אחר מלחמת־העולם־הראשונה, בעקבות הצהרת־בלפור, חלה תמורה רצינית ומשמעותית: "הרחוב" במרטש התאגד במפלגות ציוניות. ומה שמייחד את מרטש זו העובדה, שרק המפלגות הקשורות ב"ארץ ישראל העובדת" הקימו בה סניפים. ודאי שהיו גם בודדים אשר השקפת עולמם היתה קרובה יותר למפלגות אחרות, דוגמת הרביזיוניסטים, המזרחי וכד׳. היו גם כאלה הקרובים בהשקפתם לקומוניזם. אולם, אלה גם אלה, לכלל פעילות מאורגנת כ"סניף" לא הגיעו. על כן, אף אותם בתים, שההורים בהם לא השתייכו למפלגות הנמנות על "ארץ ישראל העובדת" - בניהם ובנותיהם הצטרפו לתנועות־הנוער אשר חינכו לעלייה לארץ־ישראל ולהצטרפות לקיבוץ או לקבוצה. דווקא בשורות "השומר הצעיר", שהיה הקיצוני ביותר בחיוב חבריו ל"הגשמה", נמצאו חניכים וחניכות אשר נטיות הוריהם היו רחוקות מכך. סניפה של תנועה זו היה הגדול בסניפי תנועות הנוער במרטש.

גם בין הבוגרים היו כאלה שלא הסתפקו בהשתייכות למפלגה ציונית אלא גם מיהרו ועלו ארצה ברגע שרק איפשרו להם התנאים. שכונת "נחלת יצחק" נבנתה על ידי יהודים יוצאי ליטא. בין המייסדים היתה גם משפחת זימן, שעלתה ארצה ב־1925. אולם רוב העולים היו בני נוער יוצאי תנועות־הנוער ללא משפחה.

רבים מבני העיירה, שלא מצאו אפשרות להמשיך בלימודיהם במקומם ו/או לא מצאו פרנסה בעיירה, יצאו אל עיר המחוז **אליטה** או אל עיר הבירה **קובנה**. אולם, אלה היו אמורות להיות תחנות־ביניים בלבד. גם אלה, לפחות רובם, קשורים היו לתנועות־הנוער החלוציות והמתינו לסרטיפיקט המיוחל.

* * *

תאור חיי הקהילה היהודית במרטש תוך התעלמות מהגויים בקירבם היו, יימצא לקוי בחסר. עד אמצע שנות העשרים, הקשרים בין תושביה היהודים של מרטש לבין שכניהם הנוכרים היו מתבטאים בעיקר ביחסי ספקי שירותים וסחורה למקבליהם. היהודים היו הסוחרים (ספקי הסחורה) ובעלי־המלאכה (ספקי שירותים שונים: חייט וסנדלר, אופה ונגר וכד׳) ואילו הגוי (האיכר) היה מביא את תוצרתו לשוק של העיירה. האיכר הנוכרי קיבל את התמורה הכספית עבור תבואתו, הסוחר היהודי קנה אותה על מנת להעבירה אל השוק החיצוני ואף לייצוא אל

מחוץ לגבולות ליטא. את התמורה שקיבל האיכר הוא היה ממהר ומוציא על הסחורות לצרכי ביתו ועל שכרו של בעל המלאכה היהודי. בעל המלאכה היה גם מייצר מוצר חדש וגם מטליא את הישן, הכל לפי בקשתו של הגוי. יום רביעי היה יום השוק בעיירה. ביום זה היו הכל עסוקים מעל הראש.

גם ביערות, שהעיסוק בהם היה בידי חוכרים יהודים, חלוקת העבודה היתה דומה: היהודי היה הסוחר המתווך ואילו מלאכת הכריתה ממש נעשתה, בעיקרה, בידי הגוי, יהודים בודדים נקלעו להיות בין הכורתים או משיטי הדוברות על פני הנהר בדרכן אל המנסרות ואל מעבר לים.

אנו מדברים על "בעלי־המלאכה" יהודים. תעשיה טרם היתה. היו, כמובן, בעלי מלאכה שהעסיקו כמה פועלים שכירים מקרב יהודי העיירה. על צד האמת יש לומר, כי רבים מבין "בעלי־המלאכה" לא מצאו כל פסול בכך שלעיתים קרובות היו אנוסים לעסוק גם במלאכה לא להם. כדי להביא פת לחם לביתם, הם מוכנים היו לשלוח ידם בכל עבודה מזדמנת. בדרך כלל, מצבם של בעלי־המלאכה היה קשה.

להוציא את הקשרים הללו, המגע בין היהודים לתושבי העיירה האחרים היה כמעט אפסי. היהודים ישבו כולם ברחובות אשר סובבו את המרכז המסחרי והעסקי של העיירה. הגויים כולם התגוררו בעיבורה של העיירה, בשוליה. אף לא גוי אחד נמצא מתגורר ברחובות היהודים. אף לא בית־עסק אחד במרכז העיירה היה בבעלותו של אחד הגויים. גם מכבי־האש על מפקדם, היו יהודים כולם. ובית מכבי־האש שימש גם כאולם להקרנת סרטים. המשטרה, אמנם, היתה במרכז העיירה והשוטרים המשרתים בה היו גויים, אבל, אף אלה התגוררו מחוץ למרכז העיירה. רק הכנסיה הפרובוסלבית, בית יראתם, היתה ממוקמת במרכז, במרכז השוק. אליה היו באים בימי חגיהם ומועדיהם. וימים אלה היו מועדים לפורענות.

הגויים לא נטלו חלק בהנהלת ענייני העיירה, גם לא בנושאים המוגדרים כמוניציפאליים. רק משהתבסס השלטון המרכזי בליטא העצמאית, במחצית השניה של שנות העשרים, חלה תמורה רבת משמעות: הוקמה עיריה רשמית. בראשה הועמד אחד מבני הגויים. העיריה, הפועלת מכוח חוק־מדינה, כופה את הצורך ברישוי לעסקים למיניהם. חסל סדר הוולונטאריות בתשלומים לקופת הקהילה - מעתה יש תשלומי מס מעוגנים בחוק ובתקנות. (למען האמת, צריך לציין, שההסדרים הפנימיים בקהילה היו וולונטאריים, אבל וולונטאריות שאין מתחמקים ממנה, כאילו היו אלה הסדרים מוכתבים ע"י החוק והרשויות המוסמכות).

* * *

כמסופר לעיל, כבר בשלב מוקדם יותר לא ראו בני הנוער עתיד לעצמם בעיירת הולדתם האהובה. בשלב זה, החיפוש אחר עתידם מחוץ למקום, ואף מחוץ לגבולות ליטא בכלל, גבר. והפעם הפנים לארץ ישראל ולהתיישבות בקיבוצים במיוחד. •

העיירה וקהילתה

פרופ' ישראל רבין

קהילת מרטש מנתה כ־350 משפחות, שהן כ־1400 נפש. כיכר השוק הגדולה היתה במרכזה של העיירה והבתים הגדולים והחנויות יצרו מעין מסגרת מסביב לשוק. העיירה השתרעה כחצי קילומטר או יותר לכל כיוון מהכיכר המרכזית - מהשוק.

במרכזה של הכיכר ניצבה הכנסיה הפרובוסלבית, שעצי ערמונים הקיפוה וחומה גבוהה סגרה עליה. לעתים שמענו שירה וניגונים של הפולחן הפרובוסלבי. אני זוכר, שבליל הפסחא שלהם היה תוקף את היהודים פחד רב. המוסיקה לא הפריעה להפצת סיפורי עלילות־דם והסכנה היתה ממשית.

* * *

אני נזכר בשריפה הגדולה שפקדה את מרטש בסוף חודש מרץ 1921. כמעט מחצית העיירה עלתה באש באותם יום ולילה בהם השתוללה האש. לכיכר השוק השריפה לא הגיעה. אולם, החשש היה רב ותושבי הבתים מסביב לכיכר הוציאו לרחוב את כל אשר יכלו - רהיטים, כלים וספרים. גם מהחנויות הוצאו הסחורות. "אם הבית יעלה באש, שישאר לכל הפחות משהו מנכסי הנדוניה" - חשבו בליבם. הכיכר מלאה אנשים, נשים וטף - הכל עובדים בקדחתנות כדי להציל את רכושם. הכל הובא לכיכר.

לפנות בוקר שככה הרוח, שסייעה בליבוי האש ובהעברתה מבית לבית. הלהבות דעכו. הבתים שמסביב לכיכר ניצלו. אבל, לעיירה כולה, האסון היה כבד. לקראת בוקר חזרנו לבתינו. רבים נשארו ללא קורת גג לראשם - הסבל והעוני, שבאו כתוצאה של השריפה, היו מחרידים.

הדוד יצחק לייב מאמריקה הגיע אלינו לביקור ימים ספורים לפני פרוץ השריפה. הוא עבד בלי הרף ועזר לנו לפנות את הבית מהרהיטים ולשמור עליהם בהיותם בחוץ. באותה שעה היה בעיירה עוד אורח מאמריקה. אלה סיעו אחר השריפה בגיוס עזרה מאגודות המרטשאים בבוסטון ובניו־יורק. הם גם השתתפו בחלוקת הדולרים לנצרכים מבין נפגעי השריפה.

באותה עת גם ייסדו במרטש בנק (או מוסד לגמילות־חסד) שיהיה לעזר למאות המסכנים לבנות מחדש את בתיהם ולהשתקם.

* * *

שנות העשרים, השנים שלאחר מלחמת־העולם הראשונה, היו תקופה מענינת ויחודית בחיי העיירה. זו היתה תקופת מעבר, במובן התרבותי, מהמסורתיות הדתית למודרניות החילונית. אני אמנם הייתי במרטש רק עד 1925, עד שיצאתי ללימודים בגימנסיה של קובנה (שם למדתי עד 1929) אבל, בבואי לחופשות הקיץ למרטש הייתי משתתף פעיל בחיים החברתיים התוססים של העיירה. ותהא זו אמת לומר, שאלה היו שנים מלאות עניין, חזון ופעילות תוססת.

בתקופת מעבר זו אפשר היה להבחין בעיירה בשתי שכבות שונות באוכלוסיה. **האחת** - אלה הזקנים והאדוקים. עניינם של אלה התמקד בנושאים ובמערכת חיים הסובבים את בית־הכנסת: לימוד פרק יומי, "חברה — קדישא", צדקה, תמיכה בעניים וכד'. **השניה** - אלה בני הדור הצעיר, שככלל היו חילוניים. עם זאת, המסורת שלטה בעיירה. בשבתות ובחגים בית־הכנסת ובית־המדרש היו מלאים. אורח החיים בבתים היה עדיין יהודי־מסורתי: שמרו על כשרות, הקפידו על חינוך הילדים, נהגו בכבוד להורים ולמורים ושמרו על טהרת המשפחה היהודית. לצד זה, פניו ועניינו של הדור הצעיר היו מכוונות אל העתיד. שתי הדרכים ושני הדורות חיו בשלום ובהשלמה האחד עם השני.

רוב הצעירים לא ראו את עתידם בליטא, הם רצו לצאת את הגולה ולעלות לארץ־ישראל. רק

מיעוט היה אנטי־ציוני ודגל במרכסיזם. אלה חלמו על חברות הקהל ביהודי בחברה בין־לאומית.

אגודת המבוגרים - פועלי־ציון, צעירי־ציון - היו פעילות מאד בעיירה. גם המתבגרים התארגנו בתנועות־נוער. פעילות במיוחד היו "גורדוניה" ו"השומר הצעיר". כאשר הייתי מגיע לחופשות הקיץ מלימודי בקובנה, הייתי משתתף בפעולות "השומר־הצעיר". כשהיינו מתאספים בחורשות, על החולות מחוץ לעיירה, היתה לנו תחושה של "איש מחתרת". חששנו, כי הממשל הליטאי דאז אסר על קיום אסיפות פומביות.

הרוב המכריע של בני שכבת הנעורים התכוננו לעליה לארץ. גם רבים בין המבוגרים רצו לעלות. לא כולם הספיקו. בין אלה שלא הספיקו היו גם הורי - יהושע דוד ושרה פרומה, אחי הצעיר יהואש ואחותי חנה ליבה. כולם ניספו בשואה בספטמבר 1941. אחי יעקב הצעיר ממני בשנתיים וחצי, עלה לארץ ב־1933. אחרי שנים בשמירה ובצבא הבריטי היה לחבר קיבוץ מזרע. שם נשאר עד סוף ימיו. הוא נפטר ב־30 ביוני 1986.

* * *

החינוך בזמני שיקף את תקופת המעבר של החיים התרבותיים במרטש. בשנות העשרים הראשונות ה"חדר" היה המוסד החינוכי היחיד בעיירה. שני ה"מלמדים" הידועים היו ר' שמעון (רובינשטיין) ור' אבא (בעקער). אני הספקתי ללמוד תקופה קצרה ב"חדר" של ר' שמעון המלמד. אחר־כך עברתי ללמוד בבית־הספר העממי "תרבות". רשת בתי־הספר הדתיים של רשת "יבנה" ובתי־ספר של האידישיסטים. מרטש היתה עיירה ציונית והמתאים לה ביותר היה החינוך של רשת "תרבות". היו לנו כמה מורים טובים ונאמנים. הרבה זכרונות נעימים מחגיגות ל"ג בעומר, הצגות ועוד נשארו לנו מבית־ספר זה.

חיי התרבות הכלליים בעיירה היו מפותחים. היתה ספריה מלאה וגדושה. התקיימו נשפים וארועים שונים. היו ערבים שהוקדשו להרצאות ולויכוחים בנושאים ספרותיים או פוליטיים, כל אלה היו משך כל השנה אך, במיוחד בערבים הארוכים של החורף הליטאי. היתה גם להקה דרמתית של חובבים, שהעלתה מחזות שונים מפקידה לפקידה. תחילה עשו זאת בבנין נטוש מחוץ לעיירה. מאוחר יותר התקיימו ההצגות באולם מכבי־האש, שנבנה אחרי השריפה הגדולה.

* * *

אחרי מלחמת־העולם הראשונה עברו על העיירה תהפוכות פוליטיות. בסוף המלחמה הגרמנים כבשו את החבלים הליטאים של רוסיה. אני זוכר את החיילים הגרמנים מתאספים יום־יום אחרי־הצהרים והתזמורת שלהם עמדה במרכז המעגל וניגנה מנגינות שונות, כולל מארשים. רבים מבני העיירה, במיוחד הילדים, עמדו מסביב והאזינו למוסיקה: זו הייתה שונה לחלוטין מזו של ה"כלי־זמר" המקומי, שניגן בחתונות בעיירה.

אחרי הכיבוש הגרמני הגיעו אלינו הבולשביקים, שלא החזיקו מעמד זמן רב.

את הבולשביקים "החליפו" הפולנים, ששלטו בליטא עד ההחלטה הבינלאומית על מתן עצמאות לליטאים בליטא והקמת ממשלתם.

היהודים היו אנוסים להסתגל במהירות לכל אחד מהשינויים הללו. תקופת הכיבוש הפולני היתה הקשה ביותר. הכובשים הפולנים גילו יחס אנטישמי קשה מכל האחרים. פחדנו מהם מאד. היתה הצדקה לאותו פחד. אני זוכר בבהירות אפיזודה מיוחדת מזמן הכיבוש הפולני, שעשתה רושם עז על ילד צעיר כמוני. להלן סיפור המעשה:

זה היה בשנת 1919 או 1920. נפוצה בעיירה השמועה שהחזן נח נתפש בידי חיילים פולנים. הציבור מיהר אל הכיכר. והנה רואים אנו במרכז כיכר השוק חייל פולני צעיר, חמוש, ובידו

מספרים גדולים, והוא מחזיק בחזן ומנסה לקצץ את זקנו הלבן. קהל רב התאסף מסביב. הכל מסתכלים בפחד ובהרגשת אין אונים. איש לא העז לעצור בעד החייל החצוף והחמוש או להתנגד לו. פתאום, נכנסה למרכז המעגל בחורה צעירה והחלה להאבק בחייל ולעצור בעדו. החייל כנראה נרתע ולא רצה להכות אשה צעירה. החייל הסתלק מהמקום ועזב אותם לנפשם. אומץ הצעירה עמד לה והיא הצילה וחילצה את החזן מהתהוללות של בריון פולני צעיר.

האנטישמיות הפולנית היתה ידועה. גם האנטישמיות של הליטאים נודעה. אני נזכר במקרה עליו סופר באותם ימים: היתה משפחה של "ישובניקים" (חקלאים יהודים) באחוזה סמוכה למרטש. לילה אחד באו כמה אנשים ושפכו דלק על קירות הבית מבחוץ והדליקו. הבית כולו עלה בלהבות ואיתו כל בני המשפחה, שישנו בתוכו.

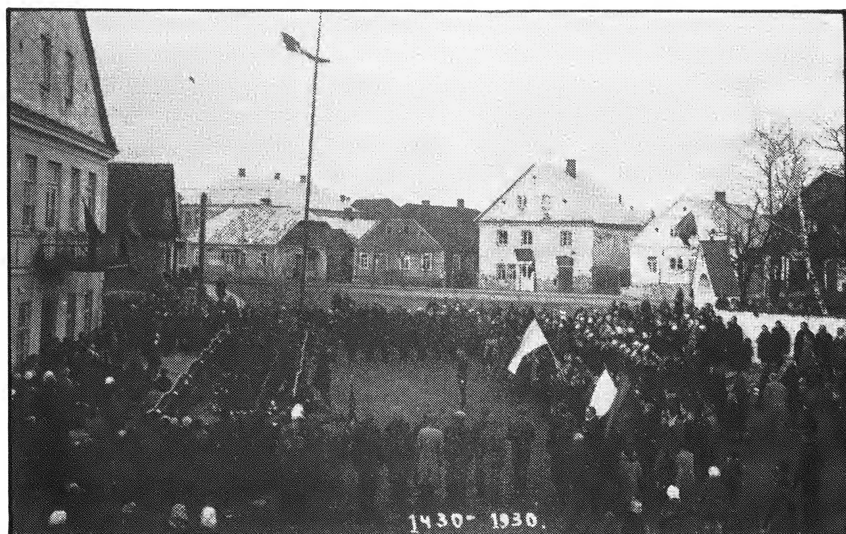
מקרים כאלו, של אכזריות מצד השכנים הליטאים, כמו גם הפולנים, לא היו דבר נדיר. הם נשארו חרוטים בזכרונו של כל יהודי. עד שארע האיום והאכזרי במעשי השכנים הליטאים, הם, הם שהוציאו להורג בשואה הגדולה את הורינו, אחינו ואחיותינו - את כל בני־ישראל.

* * *

דומני, שזה כמעט עלבון לסכם את הזכרונות על מרטש בדפים אחדים. ההשפעה של העיירה היתה עצומה. היא שמשה מסגרת למשפחה, היא היתה מרקם חיים שלם. היו בה האנשים הקרובים לנו. מהדוגמה של העזרה ההדדית שהיתה נהוגה בה שאבנו כוח ומרץ להוליכנו בשבילי החיים. בין באלה שבחרנו בהם ובין באותם שהגורל היתווה לנו. יחד עם יתר שרידי הפליטה, נזכור באהבה ובהוקרה את עיר מוצאנו עד תום חיינו. ●

בניהם של משפחת רבין

1430- 1930.

MERKINĖS
ŽYDŲ LABDAR. DRAUGIJA
„Gmilus Chesed"
Draug. Registr. № 238
Merkinė, 1937 m. XII mė

חברה
„גמילות־חסד"
מרקינה (Merecz)

קרן הסטיפנדיות לתלמידים ולסטודנטים.
מיסודו של עזריאל טשייס.

קובנה 30.VIII שנת 1928

№ 28

כותרת על גבי מכתב/הודעה של קרן הסטיפנדיות
מיסודו של עזריאל צייס

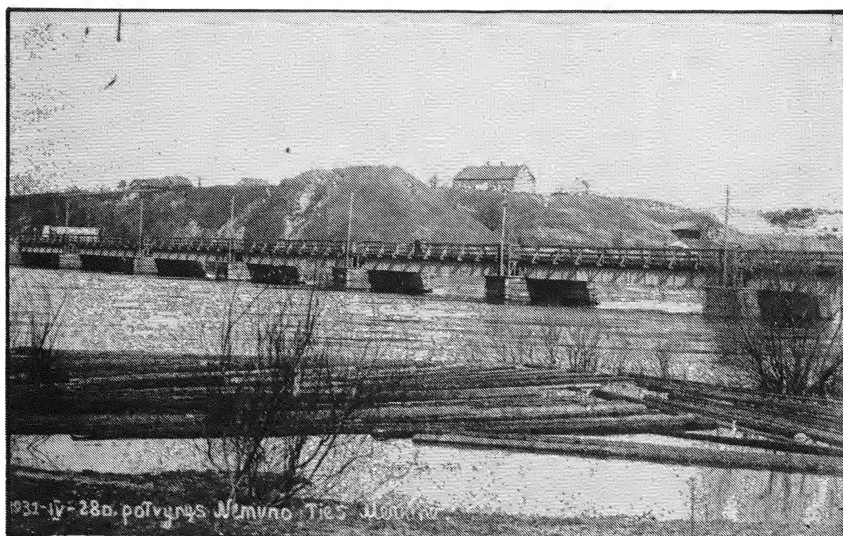
ככר השוק

השוק ביום השוק (יום רביעי)

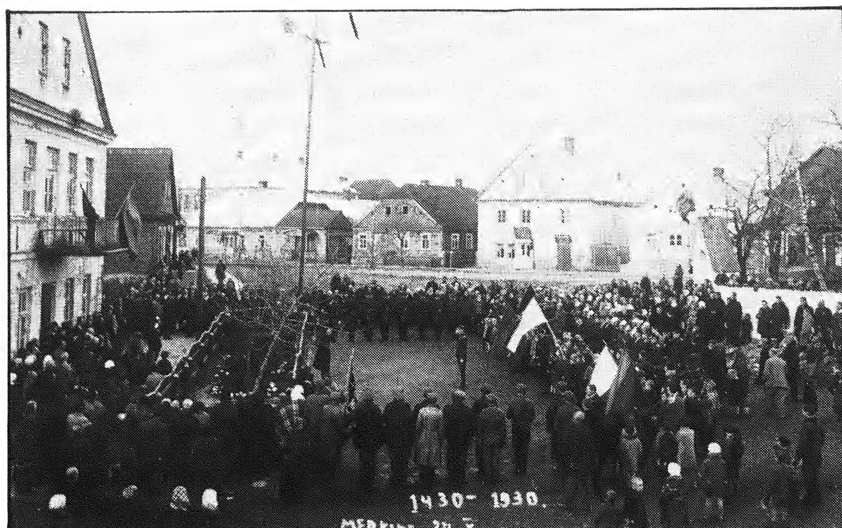
נהר הנימן

ככר השוק של העיירה

המרטשאנקי נשפך לנימן

מרטש

בונקה בריק (דורית בלטשטיין)

מקום על גדות הנימן. נהר של מים מתוקים ודגה עשירה. ועוד נהר. הנקרא מריצ'אנקה. שמימיו צוננים כקרח. עמק. הר. מישור. יערות סביב סביב. ובתוך כל אלה העיירה שלי, מרטש. מקום מגורי, מגורי הורי, אחי, חברותי ובני העיירה הקדושים.

כל אלה היו ואינם. הילדות והנעורים, שהם היפים במתנות החיים - אותם חי האדם פעם אחת בחייו - הם נדחקו ונמוגו עקב השואה. צובט הלב בהזכרי בהם. רק הזכרונות נשארו. והם חיים בי כאילו כל זה קיים.

* * *

העיירה דומה היתה במראה לכל העיירות היהודיות בליטא: בית ליד בית. פה ושם מצויה מאחורי הבית חצר לפרה. שמעתי גם סיפורים על יהודים שגידלו עזים. אני עצמי אינני זוכרת דבר כזה. ייתכן, שמקורו של הסיפור באמירה המקובלת, שהעז נחשבת לבהמה יהודית.

הבתים, מהם קטנים מהם בתי מידות. שונים הם האחד מהשני גם בצורתם ובתוכניתם. הכניסה לחלקם במדרגות ואחרים רק מפתן. היו בעלי גאניקעס (מרפסות) ואחרים חסרים אותו.
אותו.

בגאניקעס היו יושבים בני הדור הקשיש בשבתות ומסתכלים בבני הנוער של העיירה, המטיילים להנאתם במדרכות הצרות.

רק מעטים טיפחו ליד ביתם גינות נוי. זה לא היה דבר מקובל ונפוץ בעיירתנו.

מוסדות ציבור היו, כמובן, בעיירה: שלושה בתי־כנסת, בנק, בית־ספר ולהבדיל בית־מרחץ. היו גם דואר ומועצה, באלה קיבלו עבודה רק מבני הליטאים. רגל של פקיד יהודי לא דרכה שם. היתה גם ספריה, שנוהלה על־ידי מוטי מיקלישנסקי.

תנועות־הנוער הציוניות הן שריכזו את נוער העיירה. ההשתייכות אליהן והפעילות בהן היתה קרן אור בחיי הנוער. בתנועה, חיכינו במיוחד לערבי שבת ומוצאי השבת. אז היינו מתכנסים כולנו ושרים את השירים האהובים עלינו, שכולם רמזו על עלייה לארץ־ישראל - לעלות, לבנות ולהיבנות בה.

כל תנועה ודרכה. התנועה הפעילה ביותר בעיירה בתקופתי היתה "השומר הצעיר". אחריה באו "גורדוניה" ו"מכבי־הצעיר". אני הייתי חברה ב"מכבי־הצעיר". הצטרפתי כאשר הסניף היה קיים ופעיל. הספורט תפס מקום חשוב בפעילותנו. קיימנו מפגשים חברתיים וערבי שירה. מדי שנתיים היו מארגנים "טורנפסט" (פסטיבל ספורט), שכל תושבי העיירה באו להשתתף ולחזות בו. ה"טורנפסט" היה לחגיגה אמיתית. את הסיום היינו מקיימים במגרש שכונה בשם "מגרש מכבי". המגרש היה שייך לנוצרי, אשר העמידו לרשות ה"מכבי" תמורת תשלום. בערב הייתה הפגנת ספורט יפה, לפי מושגי אותם ימים. התרגילים אשר בוצעו אז הם אלה המבוצעים עד היום, הם לא השתנו.

בשנת 1936 התקיימה בקובנה "מכבייה" משותפת לשלוש הארצות הבלטיות: ליטא, לטביה ואסטוניה. גם עיירתי הקטנה היתה מיוצגת בה ע"י חברי "מכבי" ו"מכבי־הצעיר". משתתפי המכבייה צעדו ברחובות קובנה. אף ברחוב הראשי, לייסועס, צעד בגאון הנוער העברי. כל הצופים בתהלוכה התרשמו מהנוער העברי המאורגן היטב ומפגין את כוחו. זה היה כוח של יופי, כוח של מכבים, שבליבם קיננה התקווה...

* * *

זכורה לי הופעתה במרטש של זמרת ישראלית, ששמה אסנת הלוי. הייתי אז ילדה קטנה ואמי ז"ל לקחה אותי לשמוע אותה. ההופעה התקיימה בבית המועצה. ישבתי על ברכי אמי ושמעתי אותה שרה את השיר "ובלילה במדבר רומזים הכוכבים". מילות השיר הובנו במרטש כפשוטן: בארץ־ישראל אין בתים, הכל חיים בחוץ, בחולות ורואים רק את הכוכבים מעליהם.

לעיירה הגיעו מכתבים מחלוצים, שכבר עלו לארץ־ישראל ועברו את הקשיים בקיבוצי ההכשרה. החלוצים הללו עבדו בכל מקום וכל עבודה היתה טובה בעיניהם. גם כאשר העבודה היתה קשה כעבודת פרך הם קיבלוה באהבה. כך הם כתבו לנו. גם אחי, יצחק בריק, היה בין אלה שהקדימו ועלו. הוא עבד בתקופת ההכשרה בחווה חקלאית בממל. משך תקופה ארוכה הוא עבד ברפת והיה חייב להשגיח על פרות בשעת המלטתן, אף אם זה היה בלילות ארוכים של החורף. בזכות הכשרה זו הוא זכה לקבל את הסרטיפיקט המיוחל, שאיפשר לו לעלות לארץ־ישראל.

* * *

הגיגים

עברו עשרות שנים מאז עזבתיך, מרטש. במחשבתי את תמיד איתי. מדי יום ביומו אני "מסדרת" את הרחובות הקטנים ואת הבתים לאורכם מחדש, כל אחד במקומו. אני "מכניסה" בדמיוני את בני העיירה שלי לבתיהם. מוחי יודע שאין זו מציאות אבל, **לא למדתי** להשלים עם זה שמוראות השואה אכן התרחשו והעיירה כבר **איננה**. בערב פסח אני רואה בדמיוני את בנות העיירה מרדדות מצות. אני רואה את הכל עוסקים בניקוי הבתים לקראת חג ומועד. אני רואה תופרות שידיהן מלאות עבודה, להספיק ולהשלים את תפירת הבגדים עוד טרם פרוס החג. חג־חג ומועדו. הנה נרות שבת דולקים. אני חשה בריחו של חמין, שהוצא מהתנורים של ראובן ובנצי האופים. כל השבוע אופים הם לחם ולחמניות, ואילו ביום שישי, אחר הוצאת חלות השבת הקלועות, מכניסים יהודי העיירה את סירי החמין, שיתבשל משך כל הלילה ויוצא לארוחת צהריים של שבת.

שומעת אני את רשרושי התנפצות גלי הנימן. גם קולה של אמי השרה שיר של אסתר קמינסקי, שהיתה מורתה, עולה ומהדהד באזני.

נזכרת אני בסיפור שסיפרה לנו מינה'לה אמריקנסקי, שהיתה תלמידה מצטיינת. וזה היה הסיפור: "על יד בית־הכנסת, מצד מזרח, ישנה מערה. המערה נסתרת מעין האדם. מי שיצליח לגלות את פתח המערה, יכנס אליה עם עז לבנה ויגיע ישר לארץ־ישראל. ממש בקפיצת דרך. ושם, בארץ־ישראל, אוכלים אפלסינים (תפוזים) והשמש אינה שוקעת לעולם. האמנו לה. ואנו, הילדים, היינו הולכים ומסתובבים בחפשנו את פתחה של המערה. משך כל הקיץ המשכנו בחיפושים, עד שהגיע החורף וירד השלג. גם כאשר פגשתי לראשונה, ב־1947, את ראשוני השליחים וחיילי הבריגדה, שבאו לעזור לשרידי השואה, וסיפרו את האמת על ארץ־ישראל ועל הדרך לארץ - סיפורה של מינה'לה נשאר חרוט עמוק עמוק בזכרוני. המציאות אינה יכולה לדחות סיפור־אגדה כזה. זה כוחו.

* * *

ואת ,ליטא, ארץ שנואה. עברו כבר עשרות שנים וקולכם, הל'יטאים, המכים והורגים באחינו היהודים, לא נדם. הוא עדיין מהדהד באוזני. ליטא השנואה, ארץ מושלגת. הכפור בחוץ הוא רק בחורף. בכם - הליטאים - תמיד לב קפוא.

איך אתם, הליטאים, מרגישים בעוברכם ליד קבריהם של חפים מפשע, שבני עמכם עסקו ב"מלאכת" השמדתם במרץ רב ובתאווה? למשמע בקשת עזרה נדם קולכם, לא שמעתם. את הקול, שמעתם, אולם, אל הקול אוזניכם היו אטומות.

ליטא השנואה והצבועה - **לא אסלח לך ולא אשכח.** ●

זכרונות

הרב שלמה א. שור

בוקר קריר אחד, ליד ביתנו עוצר בעל־עגלה את עגלתו עמוסת החציר הריחני. עוצר מצווה עלי: "שלומה'קה בן איטשי שחור, אמי ואבי לעלות על העגלה ולנסוע לאמריקה". עליתי. לא תפסתי תחילה את המתרחש, והנה, אני אלפי מילים רחוק מביתנו, מעבר לים. חלפו שנים. מביט אני בלוח ומחשב: כבר יותר מחמישים שנה חלפו מאז. ואני, אף פעם לא הפסקתי מלחשוב ולהיזכר בשנות ילדותי בעיירתי האהובה מרטש.

העיר בוסטון היתה תחנתנו הראשונה באמריקה. בה בילית שנים. יוצאי מרטש שבבוסטון ייסדו ארגון (לאנדמנטשאפט) של בני העיירה. ארגון זה עזר מאוד למהגרים "הירוקים", אלה שזה מקרוב הגיעו, בגמילות חסד ובעצה טובה.

השנים חולפות. אנו מזדקנים והולכים. המהגרים הראשונים מסתלקים לעולם האמת. מספרנו פוחת והולך. לא ירחק היום ולא יהיה מי שיוכל להעלות זכרונות מחיינו במרטש. על־כן, חובתנו ככלל, וחובתי כפרט, להעלות על הכתב זכרונות וחוויות, ולספר על מאורעות בעיירתנו מרטש, שהיתה ואיננה עוד. בחינת "והגדת לבנך..."

* * *

מרטש היתה עיר יפה מבחינות שונות. היה לה שם בכל הסביבה. על אף המספר הכללי הקטן של יהודיה, היו בה מספר רב של סוחרים, סטודנטים ובחורי ישיבה, כולם אנשי תורה.

המסחר התנהל בה ברציפות, חורף וקיץ. סוחרי מרטש אף סובבו לצורך עסקיהם בכל סביבתם הקרובה והרחוקה - הם הגיעו עד לערים סובלק וגרודנו. היה שהרחיקו נסוע אפילו עד לעיר וילנה, מרחק של כ־150 קילומטר.

קהילת מרטש מנתה כמה מאות משפחות יהודיות. לצידם התגוררו בה פולנים, ליטאים ורוסים. בתי היהודים נמצאו במרכז העיירה ואילו שכונות הגויים בעיבורה. בין יהודי העיירה לא נמצאו "חסידים". לא מצאת ברחובותיה את הילדים שפיאות ארוכות לראשם.

שלושת בתי־הכנסת שהיו בעיירה מילאו תפקיד מרכזי בחיים הרוחניים והתרבותיים. בין בעלי־הבתים שבמרטש היו כתריסר בעלי סמיכות לרבנות. על יודעי הגמרא ולומדיה הקבועים נמנו, בין היתר, גרשון רבינוביץ, חיים שלמה החנווני, איטשע שחור, דוד משה, מנדל גרשון, חיים יחזקאל'ס, אלתר בליצר, הרב דוד גולדפט, זלמן הצבע וחתנו הרב לייב. גם "חזן" קבוע היה במרטש. זוכר אני, כי בילדותי שרתי במקהלתו. החזן היה עובר לפני התיבה בכל שלושת בתי־הכנסת. היה לנו גם דיין. כינוהו בשם הרבי דייכס. הוא היה אדם זקן, למדן גדול. הוא היה סומא כמעט חלוטין. בנו שימש כרב בעיר שכנה.

כל שלושת בתי־הכנסת, "שול", "קלויז" ו"בית המדרש" נמצאו ברחוב אחד, לכל אחד מהם היה קהל מתפללים משלו. בבית־המדרש אפשר היה למצוא את "בעלי־הבתים", יהודים "חשובים" ובני תורה. נוסח התפילה כאן היה אורתודוקסי. אחרי תפילת השחרית היו יושבים סביב שולחן ללמוד דף גמרא. כאן הירבו לשבת ללמוד מאשר ב"שול" או ב"קלויז".

ה"קלויז" היה גדול ויפה מאשר בית־המדרש. כאשר היה מזדמן לעיירה חזן־אורח, דאגו מתפללי ה"קלויז" שיופיע אצלם. מתפללי ה"קלויז" היו צעירים מאשר מתפללי "בית המדרש". האוירה בו היתה קרובה יותר לרוח המשכילים. בו גם לא האריכו בתפילה כב"בית המדרש".

גם ה"שול" היה בנין יפה. ארון הקודש בו היה מעץ מגולף. נברשות פליז השתלשלו מהתיקרה המקומרת, שצבעה היה כתכלת השמים ומשובצים בה כוכבים. האקוסטיקה כאן

היתה טובה מאוד. להופעת חזן־אורח מכרו כאן כרטיסים. ב״שול״ גם לא התפללו בכל ימות השנה. המתפללים היו צעירים, משכילים לא כל כך אדוקים, אלה רק בשבתות ובמועדים התכנסו להתפלל.

היו גם בודדים שנהגו להתפלל בכל בתי־הכנסת. כך, למשל, נהג הרב מיכל שטופל, שהיה אדם זקן, נשוא פנים. אמרו עליו, שהיה למדן מופלג, הלומד יומם ולילה. לרוב היה מתפלל בבית־המדרש אולם, מפקידה לפקידה היה מתפלל גם ב״קלויז״ ולעתים רחוקות גם ב״שול״.

* * *

יהודי מרטש עבדו קשה כדי לקיים את משפחותיהם. נמצאו בתוכם גם בעלי עסקים גדולים יותר. כזה היה בצלאל מנוסובסקי. הוא נחשב לנגיד. עיסוקו היה ביערות. הוא היה חוכר מהממשלה חלקות יער. בחטיבת העצים העסיק גויים ויהודים. את בולי העץ הכרותים היו מובילים אל נהר הניימן. בקיץ בעגלות ובחורף בעגלות חורף (מזחלות). מגדת הנהר היו מגלגלים את העצים למים, שם קשרום לדוברות/רפסודות. את אלה היו מושיטים עם זרם המים עד הים הבלטי ומשם גרום למנסרות אשר בגרמניה. לבצלאל מנוסובסקי היתה גם מנסרה משלו, בה נוסרו בולי עץ לקרשים.

תעשיות אחרות שהיו במרטש: טחנות־קמח, מלבנה ללבנים, בורסקאי, תעשית נרות ביתית ומאפיות אחדות. בין בעלי המלאכה נמצא סנדלרים, חייטים, נגרים ואף בנאים. מלאכות אלו היו של ייצור, חידוש או תיקון כאחד. קניית בגד חדש או החלפת נעליים לא היו דבר הנעשה סתם ביום חול של כל השנה. כאן, בידיהם של אותם בעלי־מלאכה, נעל שפערה את פיה או בגד שבלה, היו מקבלים פנים כחדשים. לא אחת, לא זכו בעלי־המלאכה אף בעבודה זו. מקובל היה באותם ימים, בין היהודים והגויים כאחד, שאם המשפחה תפרה בעצמה לבני ביתה. גם לחם, ואפילו חלות לשבת, אפה כל אחד לבני ביתו בתנור הגדול שבבית.

* * *

עד גיל 12 לא יצאתי לבקר בערים אחרות. כפרי הסביבה היו המקומות היחידים שמחוץ לתחומי העיירה בהם ביקרתי. כל חיינו התנהלו במסגרת העיירה פנימה. בדרך כלל התנהלו חיי העיירה על מי מנוחות. כל אחד היה טרוד בעיסקי פרנסתו. אולם, חיי הציבור היו כמשפחה גדולה: שמחה כי פקדה משפחה אחת, או חס וחלילה, אסון כי קרה אצל אחד מבני הקהילה, כולם היו איתם - הצער והששון איחדו את כולנו. הכרתים כולם בשמותיהם.

סכסוכים של ממש לא פרצו בין יהודי העיירה. מחלוקות היו. ״בית־המדרש״ היה המקום בו יושבו המחלוקות. כיצד? בשבת, שעה שעמדו לקרוא בתורה, היה הטוען מתייצב לפני הארון ומונע את הוצאת ספר התורה. קראו לזה ״מעכב את הקריאה״. הטוען פנה אל קהל המתפללים והעלה את טענותיו וביקש להענות לדרישותיו. והיה, אם נענו לו - העניין יושב בו במקום. במקרים בהם לא הגיעו לעמק השווה, נקבעה ועדה, שקיבלה על עצמה לברר את השאלה וליישבה. רק אז יכול היה הציבור להמשיך ולפנות לקריאה בתורה.

והנה כמה דוגמאות לנושאים למחלוקות: **דמי שחיטה** - השוחטים תובעים את דמי השחיטה, שהקהילה מפקחת עליהם; **הזכות והחזקה על מכירת שמרים** - לרב ניתנה הזכות למכור את השמרים לאפיית החלה בשבת וחנווני רואה בזה קיפוח פרנסתו. ועוד כיוצא בזה.

בעת סכסוך בין יהודי ליהודי, נמנעו הצדדים מלפנות לערכאות המדינה. הם פנו אל הרב. והרב, לעיתים ישבו לצידו גם כמה מחשובי העדה, שמע את הטענות ופסק את אשר פסק. פסיקתו התקבלה ללא ערעור. זה בדרך כלל. כאשר, במקרים חריגים, פנו יהודים לערכאות של הגויים היה זה הערש רדובסקי שכתב למענם את הבקשות בלשון המדינה, ברוסית. כיוון שבמרטש לא היה בית־משפט, מקום המשפט היה בעיר טרוקי.

בית־כלא היה כאן במרטש. "יושביו" היו מקרב הגויים. רק לעתים רחוקות מאוד נכלאו בו גם יהודים.

במשטרה המקומית שרתו מספר קטן של שוטרים ובראשם עמד סגן משנה (אורדניק ברוסית). לבושם היה מדי־שרד, שחרב תלויה לחגורתם. הקהל התייחס אליהם בכבוד הבא מתוך יראה. עבודה רבה לא היתה לאותם שוטרים. היהודים לא הסבו צרות. רק בימי השוק, שהיה ביום רביעי בשבוע, אחר שהשלימו הגויים את מכירת סחורתם, פרי אדמתם, וצרור המזומנים בכיסם, פנו הגויים לבתי המרזח ללגום כוסית יי"ש. הכוסית היתה עד מהרה לבקבוק. לא אחת, שתיה זו היתה מסתיימת ביציאה לרחוב כשהם שיכורים כלוט. או אז התערבה המשטרה והושיבה כמה מהם אחר כבוד בבית־הכלא עד שיתפכחו. כך קרה גם בימי חגיהם - בצאתם מבית־תפילתם פנו לבית־המרזח לשתיית כוסית יי"ש.

* * *

מלמדי הראשון היה לייבע מסריי (לייבע דעם סרייער'ס). הוא גר בבית־עץ קטן. אצלו ב"חדר" היו שתי כיתות. האחת - ללימוד אלף־בית וקריאה ב"סידור", השניה - ללימוד משנה וגמרא. תלמידים מצטיינים זכו בפרסי ממתקים. החלשים שבתלמידים נענשו לעתים קרובות בעמידה בפינה. המלמד חבש לראשו כובע נייר והתלמידים עשוהו לצחוק. במחווה שהיה בידו עקב אחר קריאת הילד. מפעם לפעם, כאשר ילד לא ידע היכן, בדיוק, עומדים בקריאה היה מכה במחווה על צפורניו. בימי שישי נהג להזמין הורים לבחינת בניהם. פעם, באחד מימי השישי, ראיתי להפתעתי את אבי. ליבי פעם בחוזקה. מהתרגשות, שעה שקראתי בסידור זלגו עיני דמעות. לפתע נשרו על ראשי מטבעות - הייתי המום לחלוטין. זה היה הפרס שקיבלתי על קריאתי הטובה. מאין באו המטבעות? אשת המלמד עלתה לעליית הגג. ודרך סדק שבתקרה הטילה את המטבעות, שאבי נתן לה קודם לכן.

בגיל עשר התחילו בלימודי הגמרא. אצל המלמדים למדו עד גיל שתים עשרה או שלוש עשרה שנה. המוכשרים בתלמידים המשיכו את לימודיהם בישיבות לידה, וולוז'ין או סלבודקה (פרבר של קובנה).

"מלמדים" נוספים בעיירה באותן שנים היו: שמעון המלמד, אבא המלמד ומשה יחזקאל.

לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה נוסדה בעיירה "ישיבה קטנה", בה למדו נערים בני שלושה עשרה ומעלה. ההשגחה על הישיבה היתה בידי הרב דמתא - הרב ר' מיכל, שהיה למדן מופלג. גם חתנו של ר' זלמן הצבע - ר' לייב - והרב דוד גולדפט קראו בישיבה שעור בגמרא. הלימודים התקיימו ב"קלויז" או "בבית־המדרש". כל בחור הכין את שעורו ביחידות. לעיתים עשו זאת שניים ביחד. הלימודים נמשכו עד שעת לילה מאוחרת. מחמת אימת המלחמה, שריחפה כבר באויר, חששנו ללכת לבד בחושך והאבות היו באים לקחתנו הביתה.

גם "תלמוד־תורה" היה במרטש. ב"תלמוד־תורה" הלימוד היה ללא תשלום. למדו, בו בעיקר סדור, חומש ועברית.

היו במרטש גם שני בתי־ספר. האחד לילדי הגויים והשני לילדי היהודים. כל אחד מהם שוכן בבית־חומות דו־קומתי. בכל בית־ספר היו ארבע כיתות. המסיימים המשיכו בגמנסיה. בבית־הספר היהודי למדו במעורב בנים ובנות. שפת ההוראה בו היתה רוסית. מנהל הגמנסיה היה סוירסקי. לימד בבית־הספר גם בסטומסקי שהתפרסם מאוחר יותר בספרי לימוד החשבון שכתב. אני זוכר, שתלמידי ה"חדר" בו למדתי גם אני, היו חייבים לבקר מספר שעות מדי יום ביומו בבית־הספר הזה ללימוד השפה הרוסית. אחר שיעורים אלה חזרנו להמשיך בלימודינו ב"חדר".

* * *

גם בעיירתי מרטש האמינו השוטרים וחשדו כי היהודים משתמשים בדם ילדי נוצרים לאפיית מצות לפסח. זוכר אני את השוטר המקומי נכנס לבית־הכנסת לחפש סימני דם של ילד נוצרי. פתחו לפניו את ארון הקודש והראו לו את בקבוק היין לקידוש - יין טהור ולא דם־אדם.

בשנים כתיקונן, רק לעיתים רחוקות נראו בעיירתנו חיילים. בשנים 1912 ו־1913 היו בסביבתנו תמרונים של הצבא. החיילים שוכנו בבתי היהודים שבעיירה. באותן שנים גם החרימו סוסים לצרכי הצבא. והנה הגיעה שנת 1914. ממשלת רוסיה גזרה על כל היהודים, הגרים בעיירות הסמוכות לגבול עם גרמניה, לעזוב את מקומות מושבם ולנדוד מזרחה, לרוסיה פנימה. גם למרטש הגיעו פליטים יהודים רבים מהמגורשים הללו. הם שוכנו בבתי היהודים תושבי העיירה.

מונה לעיירה מפקד צבאי והמשטרה הצבאית השגיחה על חיי היהודים.

גדודי חיל רגלים רבים עברו דרך מרטש בעשותם דרכם לחזית. בעבור גדודי חיל הפרשים, קווקזים רכובים על סוסיהם וחרבות בידיהם, נפל על היהודים מורא גדול. אף הליטאים והפולנים פחדו. רושם רב עשה עלינו חיל הארטילריה - תותחים הרתומים לארבעה או שישה סוסים. גם הם הוסעו אל החזית.

היו בצבא הרוסי גם חיילים יהודים.

הצבא הרוסי נחל מפלה והחזית התקרבה למרטש. ארבעה ימים רצופים הרעישו התותחים את מרכז העיירה. אחרי ימי ההרעשה התנהל בכיכר העיירה קרב פנים אל פנים בין חיילי צבא גרמניה לחיילי רוסיה הנסוגים. התושבים הסתתרו במרתפים ובבתי החומה. היו שמצאו מסתור בבתים ואחרים הסתתרו בבתי שכנים. רק עם שוך הקרבות יצאו היהודים ממקומות סתרם ומצאו עצמם תחת כיבוש ושלטון הגרמנים.

השליטים החדשים היו שונים בכל: שפה חדשה, שיטת ממשל חדשה. יחסם של השליטים החדשים ליהודים היה הוגן. שפת האידיש, שבפי היהודים, איפשרה להם למצוא על נקלה אפשרות תקשורת ושיחה עם השליטים החדשים. ●

(תרגם מאידיש יעקב מילר)

משפחת שור

עיירתי מרטש

יעקב מילר

מרטש (בליטאית (MERKINE) שכנה בדרומה של ליטא. ממערב לה זרם הנהר נימן. דרומית־מערבית לעיירה השתפך אל הנימן היובל מריצ׳נקה ומעט צפונית ממנו, אך גם כן בדרום העיירה, השתפך נהר קטן, הנקרא בשם סטנגה (בפי תושבי העיירה היה שמו: ״דער באד טייכל״. בעברית: נהרון בית המרחץ).

ילדים, שבתיהם נבנו במרחק מה מנחל זה, התרחצו בו בקיץ.

בגדה המערבית של הנימן, במרחק לא רב משפך המריצ׳נקה והסטנגה, התנשא ״הר״ שנקרא בליטאית ״פיליס״. (בעברית ״הר המצודה״). בפסגתו היה מבצר, שהגן על העיירה מפני פולשים זרים, בתקופת הבראשית של ליטא. כאן, בהר המדושא, אהבו צעירי מרטש - במיוחד חברי תנועות הנוער - לבלות בזמנם הפנוי.

מכל עבריה של העיירה, במרחק מה מגבולותיה, השתרעה אדמה חקלאית. מעבר לשדות היו יערות ואגמים. את האדמה החקלאית עיבדו איכרים, שכונו משצ׳יאנס (עירוניים), שגרו במבואות העיירה. היו גם מספר משפחות יהודיות שהיו חקלאים: משפחת שאול קגנוביץ ושתי משפחות האחים לאוקניצקי.

היו בעיירה סוחרי יערות. בכריתת העצים הועסקו גם איכרים גויים וגם יהודים. גם בהעברת העצים הכרותים הועסקו יהודים וגויים. בחודשי החורף הובלו העצים בעזרת מזחלות ובחודשי ראשית האביב בעגלות. בחודשי האביב נקשרו בולי עץ לרפסודות והושטו במימי הנימן אל הים הבלטי ומשם לגרמניה.

במרכז העיירה היתה כיכר השוק. שם עמדה הכנסיה הפרובוסלבית על שני מגדליה המחודדים. גדר האבנים הקיפה אותם מכל עבריה. בחצרה היו נטועים עצי ערמונים.

הבתים, שהקיפו את כיכר השוק, היו חלקם בתי־עץ וחלקם בתי־לבנים. בבית דו־קומתי אחד - בקומה התחתונה - היו משרדי מועצת העיירה. בקומתו העליונה היה הפרו־גימנסיון הליטאי. בבית דו־קומתי סמוך, בקומה התחתונה היו דירות מגורים ובקומה העליונה בית־הספר העממי והספריה העירונית. את הספריה ניהל אפרים יברוביץ׳.

הבתים הקיפו את כיכר השוק במעגל - לא מעגל, פתוח לכל הכיוונים. ממנו התמשכו הרחובות. מהרחובות התפצלו סימטאות וצאצאי סימטאות.

הכיכר שקקה חיים בעיקר ביום רביעי, שהיה יום השוק. ביום זה באו האיכרים בעגלותיהם העמוסות מתוצרת משקם ומיבול אדמתם. היהודים קנו מהם את מצרכיהם למשך כל השבוע: תרנגולות, ירקות ופרות, ביצים וחמאה. הסוחרים קנו מהם תבואה, עדשים וביצים, ששווקו בעיקר לגרמניה השכנה.

מהכיכר צפונה נמשך, במעלה הגבעה, רחוב קובנה. בקצהו, על פסגת הגבעה, נבנה מיכל לבנים, אליו הוזרמו מים, שנשאבו מהיובל סטנגה. המשאבה הועמדה ליד בית־המרחץ והצינור מהמשאבה עד המיכל הונח באדמה. מהמאגר אל בתי העיירה זרמו המים בצינורות בכוח הגרביטציה.

בחודשי החורף החליקו ילדים ונוער במזחלותיהם לאורך רחוב זה, ממרומי הגבעה ועד הכיכר. כאן, ברחוב קובנה, גרו פחח ואופה (שמומחיותו היתה באפיית לחם מקמח שיפון מנופה), חייט (שתפר בגדים לאיכרים) ומספר חנויות.

רחוב נוסף, שפנה צפונה, נקרא בשם ״שול הויף״. רחוב זה המה מתפללים שבאו להתפלל בשלושת בתי־הכנסת שהיו בו (״שול״, ״בית־המדרש״ ו״קלויז״) או לשמוע שעור בגמרא או

ב״עין יעקב״. והיו כאלה שבאו לשם אמירת תהילים.

ברחוב זה היו גם בתי־הספר ״תרבות״ ו״יבנה״.

הלאה מכאן, מצפון מערב הכיכר, יצא רחוב ״מילווּעג״ (דרך הטחנה), שהוביל ליערות. בחודשי הקיץ הוביל רחוב זה למקומות הנופש.

כביש ראשי חצה את כל העיירה. מערבה הוליך הכביש לנימן - מרחק של קילומטר אחד. מזרחה היה אפשר לנסוע בכביש זה לעיר וילנה. קטע זה נקרא בשם ״וילנער גאס״ (רחוב וילנה). מרחוב זה, במזרח, הסתעפו שני סעיפים: ימינה (לדרום) לגרודנה; שמאלה (לצפון) לעיר המחוז אליטא ולעיר הבירה קובנה.

מעל הנימן היה בנוי גשר, שנבנה מחדש על־ידי הגרמנים במלחמת העולם הראשונה. והלאה, מעבר לגשר, זהבו גבעות חול. בחודשי הקיץ התרחצו תושבי העיירה בנימן. מקום מיוחד יועד לגברים ומקום נפרד לרחצת הנשים.

משני צידי הכביש התנשאו סוללות עפר נטועות עצי־עלים. כאן בילה הנוער בחודשי האביב והקיץ; נעים היה לשכב פה על הדשא ולהשקיף ממרום על מי הנימן הזורמים.

גם רחוב הדואר יצא מהכיכר מערבה. כל מי שרצה לקצר את הדרך לנימן הלך דרך רחוב זה. בהמשכו של הרחוב גרו איכרי העיירה וכמה משפחות טטרים, שעיסוקם היה דיג דגים בנימן.

ברחוב הדואר גר חרט יהודי, אשר מסביב לביתו היה גן עצי־פרי: אגסים, שזיפים, תפוחים ודובדבנים. גם שיחי עגבניות ועכבית (אגרסים) היו בו. בכניסה לגן עמדה נדנדה לתפארת, בה התנדנדו הצעירים להנאתם.

בדרום מערב היה הרחוב בו גר רב העיר, מיכאל שטופל. הרב שטופל היה גדול בתורה. הוא פירסם ספר בשם ״באר חיים״. רחוב זה היה מתמלא צחוק ילדים בימי חמישי בשבוע. ביום זה הלכו הילדים בשליחות אמותיהם, לקנות שמרים אצל הרבנית. פה גרו נגרים, תפר, ספר (שהיה גם חלילן), מוכר דגים, קצב ותופרות.

רחוב וילנה היה, כאמור, במזרח. משני צידי הכביש הראשי היו בנויים בצפיפות בתי עץ. אף בתי לבנים היו כאן. הרחוב קלט קולות זוגות מטילים, המולת ילדים ושיחת מבוגרים בטיילם לשדות הפתוחים. כאן, בקצה הרחוב, עמדו טחנת קמח והמנסרה של אברהם צירלשטיין.

בדרום־מזרח היה רחוב ״מילכל גאס״ על כל סימטאותיו. רוב דיירי רחוב זה היו בעלי מלאכה: נפחים, עגלונים, אופים, קצבים, חייטים, סנדלרים ועוד. ברחוב זה גר השוחט, ר׳ נחום קלמן, שהיה תלמיד ישיבת ולוז׳ין. הוא היה ידען בלשון העברית ובדיקדוקה. בשבתות - בין מנחה למעריב - הוא נתן לקהל הרחב את שעורו באגדה. כמו כן, הוא חיבר שירי תהילה לאורחים נדבנים, שביקרו בעיירה. הוא כיהן כמורה בבית־הספר ״יבנה״.

בשנים האחרונות היתה ברחוב זה הספריה העירונית.

מפינת וילנער גאס צפונה יצא רחוב נוסף. חשיבותו של רחוב זה באולם־הקריאה ובמועדון ״גורדוניה״ ששכנו בו. בשנים עברו היה כאן ה״חדר״ של ״לייבע דעם סרייערס״ (לייב מסריי). ב״חדר״ זה למדו ילדי מרטש ראשית קריאה וכתיבה. ברחוב זה היתה גם באר, ששימשה לאספקת מים לתושביו. בדרום, הרחוב לבית המרחץ. רחוב זה המה אנשים בעיקר בימי שישי, זמן שיהודים התכוננו לקבל את פני השבת. ואת השבת רצו לקבל רחוצים ונקיים.

רחוב זה הוביל לבית־העלמין היהודי. כדי להגיע לבית־העלמין צריך היה לעבור על פני גשר עץ נטוי על הסטנגה.

כאן, בנהר סטנגה, על גבי אבנים גדולות, חבטו האמהות או העוזרות את הכבסים במחבטים ושטפום במים הזורמים. פה, למרגלות ההר, פיכה מעיין מים צוננים, מהם נהנו התושבים בימי

הקיץ החמים.

היהודים הרגישו בעיירה כאילו הם חיים בעולמם הם, עולם יהודי. הכל התנהל לפי מתכונת מעובדת מדורי דורות, לא חשו את הזר. חיו חיים יהודיים מלאים.

* * *

כל זה היה פעם. ביום שני, ט"ז באלול, תש"א (8 בספטמבר 1941) הובלו יהודי מרטש הנותרים להורג. לא נותר בעיירה מי שיתאבל עליהם. לא היה מי שיספידם. לא היה מי שיאמר "אל מלא רחמים". לא היה מי שיאמר "קדיש".

רק השמיים ממעל ליוו אותם למנוחתם הנצחית. ●

רחוב בעירה

זכרונות

חביבה בלון (רוטניצקי)

משפחתי גרה ברחוב Bingeliu gatve. המכונה בפי המרטשיים, "מילכיל גאס". בדרך המוליכה לכפר בנגולי. המרחק מהעיירה אל הכפר היה קטן ביותר. אפשר היה לעשות את הדרך ברגל. זה היה כפר לא גדול. אולם, הוא היה עשיר ביערות עצי אורן גבוהים.

בקיץ נהגנו לשכור בכפר זה דירה. לעיתים הסתפקנו בחדר. התושבים הכפריים סיפקו את כל מצרכי המזון הדרושים: חלב, ביצים, חמאה וכד׳. הכל היה טרי, ישר מהמשק.

בבקרים יצאנו לטייל ביער. שיחקנו בין עציו ושכבנו בערסלים. האדמה היתה רפודה איצטרובלים ומחטים שנשרו מהעצים. הריח היה ממש משכר. עוד היום, במרחק עשרות שנים, עולה באפי הריח ואני נשכרת באוירת הקיץ בכפר באותם ימים. אלה היו ימי הבראה ובילוי של קיץ בכפר.

הכפריים שכנינו היו חקלאים. כולם עבדו במשקיהם הפרטיים. לכל אחד מהם היו שדות מזרע - בקר, עופות ועוד. ביום שבתם, החל ביום ראשון, הם היו הולכים לבית־תפילתם, לכנסיה, שהיתה במרכזִ העיירה שלנו. בימי חום ובימי גשם, הם היו עושים את דרכם ברגל, יחפים ונעליהם בידם. עד ביתנו בוססו רגליהם בבוץ. בהגיעם לביתנו היו מתרחצים, מחליפים בגדיהם לבגדי־חג וכך היו ממשיכים עד בית־כנסיתם.

שתי כנסיות היו במרטש: פרבוסלבית וקתולית. אלה התמלאו בימי ראשון במתפללים. חלקם מתושבי פרברי מרטש ואחרים מכפרי הסביבה.

בימי ראשון רק המסעדות והמסבאות היו פתוחות. לאחר התפילה יצאו המתפללים מכנסיותיהם לרחובות העיירה לטייל או ללגום מהטיפה המרה.

אחר השתיה הם היו מרבים להתהולל. רבים מהם היו שותים לשוכרה ומבזבזים בשתיה עד פרוטתם האחרונה. לעתים קרובות, ביצאם מהמסבאות כשהם שתויים לשוכרה, הם היו ממשיכים ב"חגיגה" ברחובות: מריבות, קטטות או סתם צעקות.

אנו, הילדים, ידענו, שימי ראשון הם המסוכנים ביותר. אסור להסתובב ברחובות מחשש התנהגותם הפרועה של הנוצרים השיכורים הסובבים. להם, לכפריים, זה היה הבילוי של סוף שבוע.

לעת ערב, אַחר התפילה וה"בילוי", נהגו "ידידינו" הנוצרים לחזור לביתם. ושוב, בביתנו הסירו את בגדי החג והחליפום בבגדי החול; את נעליהם היו חולצים ועושים את דרכם לכפרם כשהם יחפים.

כאלה היו יחסינו עם שכנינו הנוצרים בתקוּפה של רגיעה. הם היו אז "ידידים" לנו. ידידות ושמחה שררו אז בינינו. בחגינו ומועדינו הם נהגו לבוא לבקרנו. הם היו אצלנו בשמחותינו. זוכרת אני, כיצד הם היו באים בפסח לאכול מצה ולשתות את יין הפסח. הילדים. הם היו מביאים מתנות מתוצרת משקם.

***

אותם "ידידים", הם הם שהפכו בתקופת המלחמה להיות לאויבינו האכזריים ביותר. הם היו לעוזריו הנאמנים ביותר של הצורר הגדול. הם עשו את מלאכתו של היטלר - צורר היהודים. הם שהרגו את יקירינו ומשפחותינו במקום ואשר שילחו יהודים לתאי הגזים במחנות.

במעשיהם הם דאגו למחות ולהרחיק את ריח האורנים והאיצטרובלים מאפינו. הם השאירוהו לנו כזכרון בלבד מימים רחוקים רחוקים. מעולם אחר. •

השריפה הגדולה (1920)

טובה ברזדובסקי, גוטקה (קריברוצ׳קי)

באחד מימי אביב שנת 1920 פרצה בעיירה שריפה גדולה. האש הגיעה אלינו מארובת מנסרה שהיתה בנויה על גדות הנהר נימן, שלחופו היתה בנויה העיירה. רוח חזקה ופראית נשאה עימה אבוקות בוערות בכוח רב וליבתה את האש בעוצמה רבה. בתי העיירה היו בנויים עץ והגגות רעפי עץ, הכל דליק בקלות, גץ אחד והבית, על כל תכולתו, עולה בלהבה אדירה.

למרות היות בתי העיירה בנויים חומר כה דליק, לא היו בעיירה כל אמצעי כיבוי משוכללים. לא ניתן היה לעכב את התפשטותה של האש גם לו היו הכלים והאמצעים.

זכורה לי היטב תמונת הבלהות: בשמיים עמודי־אש, להבות ותמרות עשן שחור על פני העיירה כולה. רוח תזזית חזקה, אשר למרבה הפלא כאילו ששיטתה באש: מחצית בתי העיירה נעלמו כלא היו ואילו אחרים, וללא כל סדר, נשארו שלמים על עומדם. כאילו יד נעלמה קובעת מי לכלייה גמורה ומי ישאר על תילו, ללא כל פגע.

מחצית מבתי העיירה היו כלא היו. מחצית מתושבי העיירה נותרו ללא קורת־גג לראשם. אלה ניצלו ורק בגדיהם לגופם. רק פריטים מעטים, מיטלטלים או דברי ערך, הספיקו לחטוף עם נטישת הבתים העולים באש.

העיירה כולה נחלצה לעזרתם של נפגעי השריפה. ההתארגנות לסיוע היתה מידית: הוקם ועד פעולה, שפעולתו הראשונה היתה הקמת מטבח מרכזי להבטחת מזון. האוכל חולק חינם, ארוחה חמה אחת ליום, בצהרים. את מצרכי המזון אספו בין התושבים שמזלם האיר להם, והאש פסחה על בתיהם. גם בגדים, שתרמו בעלי המזל, חולקו למשפחות הנפגעות.

צריך להזכיר את זכותם של שכנינו הגויים, בין מתושבי העיירה גופה ובין איכרים מכפרי הסביבה, כי גם הם השתתפו בסיוע לנפגעים.

את המשפחות שנותרו ללא קורת גג ארחו בעלי הבתים שבתיהם נשארו עומדים על תילם. רבים נאלצו להיות זמנית לפליטים בבתי זרים בעלי רצון טוב. הייתי אז ילדה בת שש. גם ביתנו היה למאכולת אש. לא נותר ממנו כלום. היטב, נחרתה בזכרוני תחושת האין־אונים מול האש והעשן. בהתקרבנו למקום בו עמד בעבר ביתנו, אחר ששככה האש, מצאנו רק אודים עשנים וכלי נחושת מפויחים.

אבא היה סוחר עצים. לצורך עסקיו היה מרבה לנסוע אל מחוץ לעיירה. ביום השריפה הגדולה הוא היה בקובנה. בבית היינו אמא וארבעה ילדים. קולות הזעקות של הנמלטים מהבתים העולים באש, הרוח החזקה וקולות הנפץ של הדליקה הגיעו לאזנינו עוד לפני שהאש אחזה בבית. תפסתי את מיחם הכסף וברחתי. אמא הספיקה למצוא את השקית בה נשמרו התכשיטים, דברי זהב ומעט כסף.

אבא חזר הביתה רק כעבור יומיים. כבר בדרכו חזרה מקובנה נודע לו דבר השריפה הגדולה, שקרתה בעיירה.

מקלט זמני מצאנו אצל גוי, שהיה מידידי המשפחה. אצלם עשינו את הלילה הראשון. למחרת יצאה אמא לחפש לנו מקום מגורים חדש. היא מצאה דירה פנויה הזכורה לי היטב: הבית היה גדול ובנוי שני אגפים, שפרוזדור גדול מקשר ביניהם. אנו שכרנו רק אגף אחד.

ידידים טובים נתנו לנו כלים ואביזרים ראשוניים לארגן את חיינו. משחזר אבא ממסעו, קנו ההורים רהיטים מעטים וכלי־בית ראשונים, ההכרחיים לניהול משק־בית.

כעבור חצי שנה עלה בידי אבא להתחיל בבנית בית חדש. הבית החדש נבנה על יסודותיו של הבית שעלה באש. בית זה היה גדול מקודמו. גם סבא וסבתא, שביתם היה סמוך לביתנו, ועלה באש, עברו לגור בביתנו החדש. •

שבת אחת של חורף במרטש לפני מלחמת העולם הראשונה

משה שיפמאן

עוד לא פג טעמה ולא הועם זיווה של שבת פ׳ תולדות, וכבר מנסה בחלל האוויר, מעבר לגבעות החול, שמאחורי חצר בתי־הכנסת מצד אחד ומעל לצמרות עצי־היער המקיפים את מרטש מהצד השני - משק כנפיהם של מלאכי־השרת, המבשר ואומר: הנה היא באה! הנה המלכה שבת מכוונת את פעמיה ליהודי העיירה, אסירי הגעגועים לקדושתה ומנוחתה.

עוד ביום ד׳ לשבוע, הוא יום השוק בעיירה, בו נהרו איכרי הסביבה להעמיד את עגלותיהם מסביב לבית יראתם, למכור את פרי־אדמתם ואת עופותיהם וביציהם, תצאנה בנות ישראל למשש בעגלות ולבדוק את הגלויות והנסתרות בשקים ובצרורות, למצוא את הראוי להעלות על שולחנן לסעודת־השבת.

וביום חמישי בבוקר, אך קרא התרנגול והלמדנים מעירי־השחר ישבו לעיין בסוגיה שילמדו, אי״ה, אחרי תפילת שחרית (או אחרי שינה של צהריים ובין מנחה למעריב) ואילו פשוטי־העם עוברים על מזמורים מספר מזמרי נעים הזמירות, זכותו תגן עלינו, ומבשמים את תפילת־הבוקר בפיטומי הקטורת. אותם היוצאים לפעלם מדי בוקר בבוקרו יתפללו במניין הראשון. האיסטניסים, שדרכם לאחר קום, נכנסים לעבודת הבורא למניין השני, כדי לצרף תפילה לתלמוד תורה. אלה, מיד לאחר ״עלינו״ ומזמורי היום, יושבים עיין עיון חטוף ראשון בסוגיה שילמדו לימוד מעמיק מאוחר יותר.

עזרת־הנשים ריקה. רק שתי נשים מצויות בה: האחת היא גליה מינה. זו הולכת ועוברת מבית־תפילה אחד למשנהו, כדי לזכות באמירת כל קדושה. השניה היא מינדה׳לה הצדקנית - הצליינית.

אחר תפילתן יוצאות השתיים לפועלן. גליה־מינה הזקנה חוזרת על פתחי נדיבים על מנת לאגור פרוסות לחם וחלה בתרמילה שעל גבה הכפוף. מינדה׳לה, כנגדה, ביקשה לאסוף מטבעות פרוטות כסף. אלה גם אלה לצרכי משפחות עניות, שראו בטוב בעבר וירדו מנכסיהם אבל, לכלל פשיטת־יד טרם הגיעו.

בלילה מצטרפות שתי הצדקניות לחברותיהן בחברת ״ביקור־חולים״ ויושבות, כל אחת בתורה, ליד מיטת חולה לסעדה בטיפת מים ובדברי ניחומים.

אחר ברכת־המזון והדחת כלי האוכל, יוצאות ה״באלעבאסטעס״ ושמות פניהן אל קצבי העיר - אלתר, יודל־אהרון או האחים שמעון ואריה לייב. העשירה קונה כעושרה והעניה כדלותה, ובלבד שתוכלנה לקיים את המצווה ״וקראת לשבת עונג״. העניה שבעניות מסתפקת בזיבורית שבבשר, ולו יהא זה רק קורקבן בלבד.

אצל משה אהרון מוכר הדגים תמצא העשירה או האמידה את האברומה (זאב המים) והקרפ. נשי הדלים והאביונים תסתפקנה בדגי הרקק ודגי הבאוש (שטינקעס).

עכשיו בא תורה של החלה לשבת. העריבה מוצאת ממקום סתרה ובעלת־הבית לשה את הבצק שהכינה מבעוד בוקר. בבוקרו של יום ו׳, עוד טרם יקיצו הילדים משנתם, יימלא הבית ריח חלות טריות הנודף מהתנור. לריחה של החלה הטריה ימהרו ויאמרו ״מודה אני״, כשכיפה על ראשם ואולי, אפילו, יסתפקו רק בהנחת כף ידם על ראשם. לארוחת הבוקר מגישה אמם, שפניה זוהרים מחום התנור ומההנאה על עבודת המצווה שהושלמה בכי טוב, חלה קטנה, למען יחוש כל אחד מהם טעם אחד מששים מטעמה של שבת המלכה העומדת כבר אחרי הכותל.

גם ב"חדר" שורה רוח אחרת. פני הרבי אינם זועמים כבכתם יום של חול. היום גם יקדים הרבי לקרוא דרור לכל יושבי ה"חדר".

והנה קול עובר מסוף העיירה עד סופה: "יהודים למרחץ". הקול הוא קולו של משה גוזשיק או קול בנו. אבות ובנים צובאים על פתחו של בית־המרחץ הציבורי. ר' אברהם זלמנ'ס (רייזנר) שיכללו. ומעשה שהיה כך היה: ר' אברהם זלמנ'ס שהיה אומן גדול לעשות כל מלאכת־מחשבת, קנה בניין, שהיה בו לפנים בית־מרזח. בין שאר גרוטאות שמצא בו נמצאה גם משאבה ישנה. הפך והפך בה עד שמצאה את תיקונה ואפשר היה להפעילה. משאבה זו שימשה להזרמת מים גם לבית־המרחץ וגם ל"מקווה" ואף תושבי העיירה נהנו ממים זורמים המוכנסים לבתיהם פנימה בצינורות. אמנם, היתה בטבורה של העיירה, על־יד בית יראתם של הגויים, באר ועליה משאבה המופעלת על ידי מנוע. אלא מאי? על באר זו היה ממונה בעל אצבעות זהב, שכשם שידע לבנות כך היטיב גם לפגום. וכל זאת למה? כדי שירבו בני העיירה להזדקק לעבודתו וירבו לו בתשלומים. והפגום היה מרובה על המתוקן...

בית־המרחץ הוא מקום בו מתכנסים ונפגשים הכל. כל המשלם פרוטתו מקבל מהבלן צרור זרדים, והם יפים לחבלה בגוף ולהוצאת הזיעה. נמצאים כאן אברהם הרץ, גבאי בית־המדרש, חיים־איצל לאוקניצקי והירש מאנטווילישקער, בצלאל מאניסאווסקי, השולח דוברות על פני הנימן; גם "גיבורי" הילדים, ראשי מכבי־האש: יהושע דוד רבין, ישראל טוביה קוביצקי ובנימין לאוקוניצקי; יוסל הבדחן, המומחה לחרוז חרוזים ועוזרו בעל החליל שכנא הצולע, שהוא גם ספר. על האצטבה למעלה יושבים גם מפשוטי־העם, שם נמצא גם שלמה חיים, שכינויו בעיר הוא "באלעבאט". כינויו זה בא לו מפני ששאיפתו הגדולה היתה להימנות על אותם "באלעבאטים" ולכללם לא הגיע. הכל הכל: מכובדים וקלים שבעיר במערומיהם. שם לא יוכר שוע לפני דל. כל איש אשר ליבו אמיץ בגיבורים יגביה עלות על הגבוהות שבאצטבאות ולהעביר הזרדים על גופו, להוצאת הזיעה, להנאתו.

על־יד האבנים הלוהטות עומד אדם ושופך עליהן מים למען ירבו האדים. הסרוחים על האצטבאות צועקים בקול: "עוד הבל!" והליצן צווח עמהם בלשון הקודש: "עוד הבל! הוסיפו הבל הבלים!" מסביבו נשמעים קולות נזיפה: "לשון הקודש בגלוי ראש וגוף, הייתכן? ריקא שכמותו!"

הפעלדשער (מרפא חולים) שיצא מכלל הדיוט ולכלל רופא מדופלם לא הגיע - יושב על שרפרף עץ או דלי הפוך ומעמיד קרני־דאומנא (כוסות רוח) או מקיז דם לפונים אליו.

משוגעי העיר - הירשע, מינקה ופירע־גאלע ניקרו בדרכם של החוזרים מהמרחץ. גם אסתר ריבה השוטה היתה שם. שוטה זו היתה עונה לשואלים "מה שלומך אסתר ריבה?" כך: "דו ביסט אליין א אסתר ריבה!" (אתה עצמך אסתר ריבה!) אלה ועניי העיר היו חוזרים אותה שעה מפתחי הנדיבים כשהם נושאים עימם פרוסות לחם ואף חלה. (אמנם, יהודי עיירתנו עצמם מעולם לא היו יושבים על סיר הבשר אלא, שרחמנים בני רחמנים הם. מודעים הם למצבם של עלובים אלה). גם חסרי־דעת אחרים יש בקהילה: האילמת, בן הדיין (הוא איטשה חיה'ס). אלה משרכים דרכים בעצלתיים ואין נטפל ומציק להם.

החנוונים ממהרים לסגור את החנויות. החייט ממשמש בבגדיו, שלא יצא, חס וחלילה, וכלי מלאכתו בכיסו ויהא מחלל את השבת. גם הילדות הקטנות ממהרות להטמין את חלוקי־האבנים (צייכענס) שהיו משחקות בהן כל ימות החול.

שעת בין השמשות הגיעה. קול נשמע ברחוב: "הגיעה שעת קבלת־שבת, אין שול אריין". (להיכנס לבית־הכנסת) שעת הדלקת הנרות הגיעה. ובטרם ברכה תדאג האם לשלשל לקופסאות הצדקה התלויות על הקיר - קופסת רבי מאיר בעל־הנס, קופסת ישיבות מיר, וואלאזשען וכד'. בני הדור הצעיר מטילים מטבע קטנה או שתיים לקופסת "הקרן הקיימת לישראל". קופסאות אלה הם קנו מידם של ה"ציונים" תמורת עשרים קופיקות במזומן, במיטב

כספם.

לקראת היציאה לקבלת השבת לובש אדם את מיטב בגדיו, נקיים מכל רבב. גם כובע מיוחד, מעשה ידיו לתפארת של משה אהרון הכובען, שמור לשבתות, חגים ולכל הזדמנות חגיגית. בבית־הכנסת מצויים כבר הכל, מוכנים לקבלת השבת. בכל ניכרת השבת. בלב פתוח ובנפש חפצה מוכנים הם עתה לקבל את האורחת החביבה - את שבת המלכה.

משסיימו ב״עלינו״, חוזר כל בעל בעמיו אחרי אורח לשבת. ה״גדול״ והחשוב שבאורחים יתלווה אל הרב או אל אחד מהעשירים. הפחותים במעלה יארחו את הפחותים שבאורחים, ש״בזיעת אפם יאכלו לחם״.

מלווה באורחו, נכנס בעל־הבית לביתו ונושק את המזוזה. ובבית אוירת שבת: התנור שופע מחומו, החדר מלא אור וזיו. על השולחן הנרות וחלות השבת המכוסות מפיות רקומות לתפארת, מעשה ידן של בנות המשפחה. כל בני ובנות המשפחה לבושים במיטב בגדיהם ושערותיהם סרוקות. מזמרים את ״שלום עליכם מלאכי השרת״ ו״אשת חיל מי ימצא״. ואשת החיל ליבה טוב עליה, בטוחה היא כי השכילה להכין את השבת כהלכתה. והאורח - מכבדים אותו באמירת דברי תורה. וכך יצאו ידי חובת האדם, כי ״שלושה שאכלו על שולחן אחד ולא אמרו דברי תורה כאילו אכלו זבחי מתים״.

אחר הסעודה חוזרים הגברים אל בית־המדרש. ואילו האם נשארת בבית לקרוא ב״צאינה וראינה״.

השבת נותנת את אותותיה גם על נעימת הקריאה בגמרא. יושבים להם הלמדנים אלתר איציקס, מנדל גרשון, ישראל זשוביצקי ואחרים בבית־המדרש על גמרותיהם וחוזרים ושונים את שלמדו במהלך השבוע. בנחת, וללא קולות מתנצחים ומתקיפים בדברי הלכה, המקובלים בשעת הלימוד בכל ימות השבוע, כי בשבת כל הדברים בנחת נשמעים.

ההדיוטות, אשר לא חננם ה׳ להעשות ללמדנים, מסתפקים בקריאת הסדרה או בקריאת שיר־השירים.

בפינת בית־הכנסת, בנפרד, קנו להם שביתה אותם שנתפסו ל״השכלה״. מהם ותיקים ומהם מ״פרחי ההשכלה״. אלה־טרם משמיעים, חס וחלילה, דברי כפירה של ממש. אולם, יש המעיזים כבר להסביר את עניין ״קריעת ים־סוף״ ו״מתנת המן״ במדבר כתופעות טבע ועוד כיוצא בזה. תמימי־הדרך ושומרי־החומות טפלו את הקלקולים בסטודנטים היוצאים ל״אסכולות״ שלהם ללמוד לימודי־חול ומביאים עימם בחזרה את רוח הכפירה. אלה מופיעים לבושים בגדי־נכרים עם כפתורים נוצצים. מטיילים הם מחוץ לתחום־השבת עם ״בארישניעס״ (ריבות) ומדברים בלשון הגויים.

לא כאלה הם המשכילים המתכנסים בבית־הכנסת, אין חלקם עם ״בני השחץ העבריינים״ הללו. הם בניהם של בעלי־בתים בעיירה, שנכנסו לפרדס של ״אהבת ציון״ ו״אשמת שומרון״ של אברהם מאפו וגם לקריאת ״התועה בדרכי החיים״ של פרץ סמולנסקין הגיעו. השתייכות לכלל הקהילה וערכיה עם שמץ של השכלה נכרכו אצלם יחדיו.

על ״פרחי המשכילים״ מונים את חיים׳קע בן לייבע איש אסטרין, שקרא את הספר הגדול בשם ״מסתרי פריז״; זלמן בן אברהם זלמנ׳ס, שהיה מאוחר יותר לעסקן מפורסם בבית־הכנסת ״קהילת ישראל״ בבוסטון; מנדל גרשון גלמבוצקי, אשר היגר לאמריקה והשתקע בפילדלפיה. שם שינה את שמו לגלען ונודע כחוקר ומחבר ספרים על רש״י, ר׳ ישראל סלנטר, ארי אבן־זהב ועוד ועוד; בן המלמד שמחה ביינוש, אשר היה ראשון המתקבלים ל״גדוד העברי״ מהמדינה מסצ׳וסטס, שבארצות־הברית, והיה בין המשתתפים בכיבוש הארץ בימי מלחמת העולם הראשונה. ואלה לא הכל.

* * *

רבנים גדולים ונבונים היו בעיירתנו בדורות רחוקים. גם בדורנו היה לנו רב ראוי לתהילה - הרב הגאון ר׳ יהודה הלוי ליפשיץ, אשר בספרו "דור ישרים" יש טענות כנגד דברים שאמר אייזיק הירש וייס בספרו הגדול "דור דור ודורשיו". גם לרב מיכאל דוד שטופל, בעל "באר מים חיים" יצאו מוניטין.

דוד גורדון (1831 פוד מרטש, 1886 ליק, פרוסיה) הוא המפורסם ביוצאי מרטש. פרסומו אמנם איננו בעיירתנו גופא. פוד־מרטש היא פרבר, שמעבר לנהר הנימן. וכבר בימי נערותו עזב את העיר לצמיתות.

וביום השבת

השכם בבוקר, בטרם יאיר השחר, יקומו בני "עמך", הפועלים, העסוקים כל ימות השבוע בפרנסותיהם וילכו להסב מסביב לשולחן הארוך ב"שטיבל" להתענג על דברי פרשנותו של ר׳ שמחה ביינוש את פרשת־השבוע. דברי הפרשנות מתובלים בפסוקים שונים, במשלי המגיד יעקב דובנא, בדברים מהמדרשים ובאגדות חז"ל.

משהאיר היום והגיע זמן תפילת שחרית, קמים חברי ה"חברה־תורה" ממקומותיהם כמהססים - קשה עליהם הפרידה מדברי תורה ואגדה - ופותחים בתפילה.

גם הש"ץ מ"הבינוניים" יודע נוסח ועתירתו רבה. הוא הפותח בפסוקי הזימרה. משמגיעים ל"שוכן עד" עולה על הבימה השוחט דמתא, לעתים, גרשון רבינוביץ. את תפילות השבת ינעים בקולו החזן ואליו מצטרפת מקהלתו.

והנה הגיע זמן קריאת התורה. לפתע נשמעה קריאה ל"עיכוב קריאת התורה". אברך מאברכי העיר, חותנו פסק לו מזונות לשלוש שנים תמימות והנה, החותן חזר בו ומתחמק מתמיכתו, ועוד טרם יצאה השנה השניה. צווח האברך: "הנשמע כזאת?" הוא לא יתן להוציא את ספר התורה עד שישפוט הקהל משפט צדק. החותן מתנצל: "אמנם כן, הבטח הבטחתי. אבל, מה אעשה ואין ידי משגת לקיים את אשר הבטחתי? אפס כספי!" "פני־העיר" מתרעמים. הרוחות סוערות. אחר דין ודברים עולה על הבימה הגבאי ומודיע: "הקהל ישתדל להעמיד את התובע על רגליו ויפקידו על מלמדות. ואילו החותן, חייב לתת לו, לפי שעה, כדי מחייתו מחיית ביתו". עתה אפשר להמשיך ולקרוא בתורה, המכשול הוסר.

בעשות המתפללים את דרכם הביתה, ורוחם טובה עליהם, פוגשים בבנותיהם הנושאות את קדירות החמין (טשולנט) שהוכנסה ערב שבת בתנוריהם הגדולים של האופים בנימין, דישע או בתנורה של מירל צירלע׳ס בעלת בית־המרזח.

סעודת־השבת כולה מטעמים: קוגל דשן, צוואר מפוטם, טשולנט ושאר מנעמים. הכל על מנת לענג את השבת - "חמדת הימים". ולאחריה הולך האב למנוחת צהריים כי "שינה בשבת תענוג".

לקראת ה"שלוש סעודות" כבר חוזרים גם הילדים מקריאת "ברכי נפשי". בשמחת סעודה זו יש כבר שמץ של תוגת הפרידה מהשבת. כמוהו גם תפילת המנחה, שתאמר עם חזור הגברים לבית־הכנסת. נעימת קריאת החזן את "אתה אחד ושמך אחד" כבר מבשרת את בואה הקרב של שעת הסתלקותה הקרובה של שבת־המלכה והחזרה לימות החול.

משהחל החושך לירד כבר מתגודדים ומתקהלים בפינות ומספרים סיפורים מסמרי שיער על גזלנים ושודדים, על שדים שהילכו אימים על נוסעים וסוסיהם ועל רוחות ומזיקים שפגיעתם רעה. בשעה זו כבר מקבל הקהל באהבה את דילוגיו של ווֶעלול איסר, האומר תהילים בעל־פה. ואומרי התהילים הקבועים משלימים את הפסוקים שדילג. ומעולם לא אמר איש "ראה, שמעתם כי טעה ר׳ ווֶעלול איסר".

יוצא השמש החוצה, שולח מבטו השמיימה, ומשראה שלושה כוכבים הוא חוזר ונכנס

ומעיד כי ראה. ממהר השמש להתפלל לפני הקהל ולומר "אתה חוננתנו", כדי שיוכל להדליק את הנרות ולהעלות האור בבית־הכנסת.

תפילת "והוא רחום יכפר עוון" נשמעת כבקשה לשבוע של פרנסה והצלת מגזרות רעות של "מלכות" ומכל מרעין בישין. נר ההבדלה, שמוציא השמש, שזור ומרמז על נפתולי החיים המזומנים להם בששת ימי־החול הבאים עליהם.

הפזמון על "איש חסיד היה בלי מזון ובלי מחיה", המושמע אחר ההבדלה בבית, וההמשך על אליהו הנביא, שהביא לו פדות, יתמשך ויאציל שמץ של קדושה ואצילות גם לימים הפגומים של עבודה וחולין. ●

זכרונות

אהרון שפנר (שפרנסקי) בוסטון

זכרונותי המוקדמים ביותר הם מסתיו 1914. למדתי בבית־הספר הרוסי. בית־הספר שכן בבנין בו מוקם מאוחר יותר בית־הספר העממי מיסודה של רשת "תרבות". בכל בוקר היתה נערכת תפילה לחיי הצאר הרוסי.

שמורים בזכרוני אגדות על נערה מוכרת פרחים, על נערים שקיבלו מכתבים מחו"ל ולא ידעו לקרוא ולהבין את תוכנם - כל אלה עם מוסר ההשכל: חשוב לדעת קרוא וכתוב. ידיעותי שלי מלימוד הרוסית אז מאפשרות לי לקרוא ספר קל ברוסית אפילו עתה. על כך נאמר: גירסא דינקותא.

* * *

הקרב בסביבות עיירתנו בימי מלחמת העולם הראשונה (1915) נמשך קרוב לשבועיים. פרשים רוסים חנו קרוב לביתנו. זכור לי מקרה בו אחד החיילים נכנס לביתנו. הוא מצא אותי ישן על הספה. הוא דחף אותי ממקומי, השתרע עליה ונרדם.

בעת הקרב עצמו מצאנו מחסה במרתף ביתנו.

הגרמנים כבשו את האיזור. החיים תחת הכיבוש הגרמני (1915־1918) היו די קשים: חסרו מצרכי מזון וסבלנו מרעב. יהודי שנתפס כשהוא משוטט בכפרים על מנת להשיג מזון לבני ביתו - נענש. באותה עת, שלחו החיילים הגרמנים מזון בחבילות אל משפחותיהם בגרמניה.

עם זאת, יחס החיילים הגרמנים לאוכלוסיה היהודית המקומית היה הוגן: דאגו לשיפור ההיגיינה של התושבים ולנקיון העיירה. זכור גם המקרה ששוטר גרמני התאהב בבחורה יהודיה, התגייר ונשא אותה לאישה. אחר כך היה למורה לשפה הגרמנית בגימנסיון העברי באליטא.

כאשר חזר הצבא הרוסי - אז כבר הצבא־האדום - וכבש את העיירה, המפקדה הוציאה צו המחייב את החנוונים להוציא את בקבוקי המשקאות החריפים אל כיכר השוק. את כל הבקבוקים אספו לערימה ליד גדר הכנסיה. שם ניפצו אותם. החיילים הרוסים התנפלו על האדמה הרוויה "וודקה" וליקקו את הטיפות.

אחר שלושה ימים חזרו הגרמנים וכבשו את העיירה. צעירים יהודים, שנחשדו במתן עזרה לצבא־האדום נאלצו לברוח ולהחבא.

ושוב התהפך הגלגל: הפולנים כבשו את וילנה וסביבתה. גם מרטש נכללה באיזור הכיבוש הפולני. הפולנים נהגו לערוך בשעות לפנות־ערב מפקד. בשעת המפקד שרו שירים פולנים־לאומיים. קרה פעם שחייל פולני תפס יהודי באמצע הרחוב הראשי ורצה לגזוז את זקנו. בחורה יהודיה, אמיצת לב, שהזדמנה במקרה ברחוב, סטרה על לחיו של הפולני ולא נתנה לו לבצע את זממו. הפולני עזב את הרחוב בבושת־פנים והסתלק מהמקום. אחרי שנה גורשו הפולנים ע״י הצבא־האדום (זה היה במסגרת מלחמת רוסיה הבולשביסטית נגד פולין).

בהשפעת מראות המלחמה ערכנו אנחנו, ילדי מרטש, ״קרבות״ בידוי אבנים נגד הנערים ״השקצים״. אלה התנהלו באיזור גבעות החול שמחוץ לעיירה. עד היום נותרו בראשי צלקות מפגיעתן של האבנים.

* * *

יום השוק, יום רביעי בשבוע, נחרת עמוק בזכרוני. כיכר השוק ממש נחסמה ביום זה בעגלות האיכרים. אמרו לנו, ששתיית ביצים טריות היא סגולה לבריאות הגוף. על כן סובבנו, אני וחברי, בין העגלות והרבנו בקניית ביצים.

* * *

כאשר ליטא קיבלה את עצמאותה (1918) נהנו היהודים מאוטונומיה חברתית, תרבותית וכלכלית. חשבו, שהאוטונומיה תאפשר עתיד טוב יותר ליהודי ליטא. לצערנו, עד מהרה הסתבר, כי תקווה זו לא התקיימה. חוגים לאומניים וכוחות פשיסטיים אחרים השתלטו על המדינה. אלה היו לרעת יהודי ליטא.

* * *

בר־המצוה שלי היה, לפי זכרוני, בשנת 1921. בשעת קריאת התורה באותה שבת עליתי יחד עם עוד בני־מצוה לבמה. פרשו מעלינו טלית ואחד מאיתנו אמר את הברכות. בזה תמה חגיגת הבר־מצוה שלי.

* * *

נהניתי לשמוע את הרצאותיו של משה שומכר, שהתקיימו באולם בית־הספר העממי. מדי פעם בפעם נערכו משפטים ספרותיים או שיחות על סופרים כותבי עברי ואידיש. זכורות לי ההצגות באולם ״מכבי־האש״. השחקנים הזכורים לי מאז הם: זאב ליפשיץ וחיה יענעלאו. מן ההצגות זכורות לי: שולמית, בר־כוכבא, ״יאנקל הנפח״, ״שדות ירוקים״, ״הפונדק השומם״ ועוד.

בספריה העירונית היו ספרים בעברית ובאידיש. קראתי את כולם. הקריאה בספרים סייעה מאוד לחינוכי. את החינוך העיקרי קיבלתי בבית־הספר העממי. זוכר אני לטובה את המורים: משה איליוויצקי, אפרים יעווראויטש, נאדיה מילנר, סוניה פינאן ושמעון רובינשטיין.

בשנות העשרים למאה הנוכחית היגרו ממרטש לבוסטון המשפחות מגידאוסקי, מונוסובסקי, שפרנסקי, ליפשיץ, קרוגליאנסקי, שיפמן, מילנר ואחרות.

הודות לבואן, גברה הפעילות בארגון המרטשאים בבוסטון. גם המורה נאדיה מילנר היתה פעילה בארגון יוצאי מרטש בבוסטון. היא נפטרה באופן פתאומי בשנת 1964. ●

(תרגם מאידיש יעקב מילר)

מרטש - זכרונות של זכרונות

נסיה שפרן

לזכר אמי חנה רומנוב,
דודי יהודה רומנוב,
ושאר בני משפחת רומנוב.

המראות הראשונים של העיירה מרטש נספגו בי לראשונה בשבתי ליד השולחן, ואני ילדה קטנה בפתח־תקוה, ואלבום תמונות קטן כרוך בשרוך חום מונח לפני. על כריכת האלבום מודבק היה ציור צבעוני קטן: נהר שוצף וגשר וברקע יער עבות - ואני מראות כאלה לא ראיתי מימי.

גם המראות שניגלו בתוך האלבום עצמו היו זרים:

בתוך תמונת קרטון אפורה אשר בשוליה כתוב היה באותיות מפותחות בנוסח הישן "קבינט פורטרייט", בתוך עיגול חום דהוי, נראתה דמות קטנטונת של ילדונת, והיא יושבת על כסא לבושה בשמלה כהה עם צווארון מלא סילסולים בצבע לבן, לרגליה הקטנות נעליים משורכות ותלתליה אסופים בתוך שני סרטים לבנים. אימי. בת שנתיים או שלוש, בשנות העשר השני של המאה.

בתמונה אחרת, אף היא תמונת קרטון אפורה, אך אותיות ה"קבינט פורטרייט" שבשוליה גדולות ומהודרות יותר בצורתן. על רקע ציור קלוש של פרח, סירה וענן מתאבך, שוב עומדת אימי. סרט נתון בשערה הגזור קצר וארנקון עשוי לבד תלוי לצידה במרכזו פרח גדול ושני עלים מעשה ריקמה לצדדיו. לרגליה גרביים ארוכים מפוספסים ונעלי שרוכים של ראשית המאה. היא אולי בת שש או שבע. לידה עומד דודי, כמעט תינוק, בחליפת מלחים מפוספסת ובשפתיים קמוצות.

ועוד תמונת קרטון, כמה שנים מאוחר יותר: אימי, כבת שלוש־עשרה, בחצאית קפלים ובחולצת־מלחים כבדה ושערה משוך לאחור וקשור בסרט קטיפה. לידה עומד דודי בחליפה כבדה עם אבזם נוצץ ולרגליו מגפיים משורכים. ובתווך, על כסא גדול, יושבת האחות הקטנה מאשה, שקופת־פנים וקלסתר פניה זך להפליא ושערה גזוז כמו מלאך אשר מחלפותיו נכרתו. הילדה מאשה, דודתי הקטנה, תלך זמן קצר אחר כך לעולמה.

תמונה אחרת, שוב כמה שנים מאוחר יותר: שמונה נערות רוחצות בנהר ומעל פני המים נראים רק הכתפיים והראשים השחרחרים והמתולתלים של אמי ושל חברותיה. והנהר, נהר הנימן, נראה כמו ים, בתמונה אין רואים גדות בכלל. בתמונה אחרת נראות גם גדות הנהר: בגדה הרחוקה גבעה מטושטשת ועליה עצים קלושים ובגדה הקרובה, ממש על קו מים, סירת עץ וחמש נערות יושבות בתוך הסירה, לבושות שמלות כהות עם סרטים גדולים על החזה. אמי וחברותיה.

בדפים הבאים נראו תמונות קבוצתיות גדולות, בהן הצטופפו המוני בחורים ובחורות. אלה שבשורות האחרונות עומדים, אלה שבמרכז יושבים ולמטה כמה בחורים ובחורות שרועים על האדמה, וכולם מישירים מבט קדימה, רציניים וחגיגיים מאוד. רק מעטים מחייכים וגם חיוכם של אלה מוצנע, כמעט מובלע, והם מביטים אל יעד לא נודע, כאילו מנסים היו לראות דבר־מה נסתר באופק הרחוק. בשולי התמונות הללו כתוב באותיות עגולות לבנות: "הסתדרות החלוץ מרטש לזכר עלייתה של ש. לווין לא"י" או "ועד הנוער צ.ס. מרטש, פורים, התרפ"ז" או "לפרידת חברנו י. כרפס לאפריקה התרפ"ו", ואחר כך תמונות אחרות, והן רבות, שכבר נעתקו מתחומה של מרטש, ועליהן כתובות כמו "קיבוץ גשר קובנה, אלה החברים שנאשרו לעלייה ביום 20.?.34" או "הסמינריון בקובנה לחזרת השליח דוברומיל לא"י, 1935" או "קיבוץ

סובר ע"י שווקשנה, 1933". ובתמונה האחרונה, בנוסף לבחורים ולבחורות, גם כלב פוינטר גדול ויפה רובץ על האדמה.

לא אחת הייתי מוציאה את התמונות מן החריצים המיוחדים בהם היו נתונות, היה זה כמובן אלבום בנוסח הישן, וקוראת את הכתוב מאחור. היו הרבה כתובות סתומות, שלא הבנתי את פשרן, חלקן מפני שנכתבו באידיש וחלקן משום שעסקו בכל מיני עניינים עליהם עדיין לא ידעתי דבר. רובן היו הקדשות מחברים ומחברות, בדרך־כלל לקראת ההליכה לקיבוץ־ההכשרה או לקראת העליה לארץ. רוב ההקדשות נכתבו בעיפרון־קופי ומיעוטן בעט־נובע. על גב תמונה אחת, של בחורה יפה בעלת שיער ארוך, היה כתוב: "לאות זכרון לפני עלייתי ארצה", ובשולי התמונה, במלוכסן: "עוד לא אבדה תקוותנו!" ועל גב תמונה אחרת:
שאפי לחרות ועזבי את הגלות,
ניפגש בשדה הפעולה בארצנו.
זכרי גם את הכשרתנו.
לזכרון ליום עלייתך לארץ,
לאה, קיבוץ "גשר", קובנה.

אינני יודעת כיום מה הבינותי מתוך אותן כתובות שבגב התמונות ובשוליהן. רבות מהן בוודאי נבצרו מהשגתה של ילדה בת שבע או שמונה. אך, באיזשהו אופן, מבלי־דעת, חילחלו המראות האלה וניספגו באיזושהי פינה נסתרת של הנפש והפכו במרוצת הזמן לחלק בלתי־נפרד ממערך־הנשמה.

לא כך נראו הדברים אז. עד מהרה איבדתי את העניין בתמונות הנושנות הללו, שהונחו בקרן זווית, ומצאתי לי משחקים מעניינים יותר לענות בהם מאשר עלעול בין תמונות מצהיבות באלבום משפחתי נושן. בכלל, העיירה מרטש נעשתה יותר ויותר רחוקה. בימי ילדותי הייתי מתלווה אל אמי בביקוריה אצל בני־משפחה ובני עיר, או חברות נעורים. בהיותי בת אחת־עשרה חלתה אמי ולא יצאה עוד מפתח הבית והקשר עם כל האנשים האלה נותק. רק עם דודי היתה מחליפה מדי פעם מילים על העיירה ועל אנשיה, אך דודי לא נטה להרבות בשיחה ובוודאי שלא לחטט בעבר. אני מצידי לא הרביתי לשאול. "חיפוש שורשים" עדייי לא היה אז באופנה ובכלל היתה נטיה לברוח מכל מה שנדף ממנו ריח "גלותי", ומרטש, ללא ספק, היתה זכרון "גלותי". וכך, במשך השנים, נתרקמה בתודעתי תמונה עמומה ומעורפלת של העיר מרטש: נהר, הרבה עצים, ומעל לכל גרגרי־יער מכל מיני סוגים, שנשאו שמות כמו פוז'ימקעס ויאגדעס ומאלינעס. לא היה לי שמץ של מושג מה הם ומה טיבם, אך מה לעשות? מכל מה שהיה בעיירה מרטש זכרה אמי יותר מכל את הפיז'ימקעס והיאגדעס והמאלינעס והיתה חוזרת אליהם בהתרפקות ובגעגועים כאלה שלא גילתה כלפי שום זכרון אחר שהביאה משם.

שנים רבות חלפו כאן ומסופקתני אם במהלך השנים הללו הקדשתי לעיירה מרטש יותר מכמה דקות של מחשבה. אבל לפתע, בשנים האחרונות, וללא שום סיבה נראית לעין, נתעוררה בי סקרנות עצומה, ממש דחף, להכיר את העיירה מרטש ואת החיים שפיכו בה לפני החורבן. אין מדובר בנסיעה של ממש, אם כי לפעמים אני גם מהרהרת בכך, שכן מרטש היהודית, כמו כל העיירות האחרות של מזרח־אירופה, הרי נמחתה מעל פני האדמה. כאשר אני נולדתי כבר הושמדו יהודי מרטש כולם, וביניהם סבי וכמה דודים ודודות ובני משפחותיהם. אותם לא זכיתי להכיר מעולם.

אל מרטש היתה ניתן כיום לחזור רק באמצעות האנשים שבאו משם ובאמצעות ספרי הזכרונות. אני, אבוי, איחרתי. אמי הלכה לעולמה לפני שנים רבות וגם דודי כבר איננו בחיים. בני המשפחה הרחוקים יותר גם הם כבר אינם. כל־כך הרבה שאלות הייתי רוצה לשאול אותם. ואני מנסה לאתר את האנשים שהכירו אותם, אנשים שגדלו איתם יחד בבית־הספר, בתנועות־הנוער, בקיבוץ־ההכשרה. האנשים האלה מפוזרים על פני הארץ כולה, בקיבוץ ובעיר, וכל הזמן קיימת התחושה שצריך למהר ולפגוש אותם. הזמן אינו עוצר מלכת: כמה מהם כבר

נפטרו מאז פגשתי אותם ואחרים נפטרו עוד בטרם הספקתי לפגשם. לא על כל השאלות מצאתי תשובות - חלק מן השאלות כבר פשוט אין את מי לשאול. אבל הרבה קצוות התחברו, רסיסים התאחו ושברי־סיפורים התלכדו. כל איש ואישה עימם נפגשתי סיפרו את סיפור־מרטש שלהם, וכל סיפור כזה הפך לחוט במארג הכללי של סיפור העיירה וסיפורה של ליטא היהודית כולה. כיום, כאשר אני מדפדפת באלבום התמונות של אמי ובאלבום התמונות של דודי, שבינתיים עברו לרשותי, מצטיירת לעיני לראשונה תמונת חיים שלמה.

גם מן הספרים הרבה למדתי:

מן האנציקלופדיה הליטאית למדתי על הטבע ועל הנוף, הגעתי אפילו אל ספרי מטיילים בליטא של שנות ה־30. אבל החשובה מכל היא הספרות שנכתבה בידי יהודי ליטא עצמם: אברהם קריב, נתן גרינבלט, שרה נשמית, גליונות "עולמנו", שבועון עברי שיצא בקובנה בראשית שנות ה־30, הכרכים העבים של "ליטא", ספרי זכרונות פרטיים, וכמובן ספרי יזכור של עיירות אחרות, עיירות כמו טעלז, יאנובה, קיידאן, מרימפול וגורזאד, שלא היו שונות במהותן מן העיירה מרטש.

ספר הזכרון לעיירה מרטש הינו נדבך נוסף בבניין הזה. זהו בניין שנחרב, אבל העובדה שאיננו קיים עוד איננה גורעת מחשיבותו: גם בית־המקדש נחרב - פעמיים, והחורבן ההוא, שעודנו מבכים אותו, הפך באמצעות הזכרון הקולקטיבי של העם לכוח אדיר של חיים ויצירה. זכרון החיים של הורינו ושל סבינו, חיים שנחיו בארץ רחוקה, חיים שנחיו באינטנסיביות יהודית מיוחדת לעצמה, ילווה אותנו תמיד. ●

ככר השוק

זכרונות

זרח שפנר (שפרנסקי)

עזבתי את מרטש בשנת 1925, כדי ללמוד בגימנסיה העברית הריאלית בקובנה. הייתי אז בן חמש עשרה. עם תו לימודי (1929) עזבתי את ליטא. בבואי בחופשות הקיץ למרטש הייתי פעיל באגודת הספורט "מכבי".

בשנת 1980, שנת האולימפיאדה, נסעתי לבקר ברוסיה. ביקרתי במוסקבה, בלנינגרד ובמינסק. בחרתי לבקר במינסק, כי זו היתה העיר הקרובה ביותר לקובנה בה התקיימו משחקי אולימפיאדה. המרחק ממינסק לקובנה אינו רב ואפשר להספיק לעשות את הדרך הלוך וחזור ביום אחד.

באינטוריסט אמרתי, כי אני מבקש להניח זר פרחים על קבר־האחים של יהודי מרטש, שנרצחו בידי הנאצים. טענתי שזה עניין סנטימנטלי. והנה ביום האחרון למשחקים במינסק הודיעוני שלא אוכל לבקר בעיירה. הם אמרו: "הדבר יקר מאוד." אמרתי להם: "אני אשלם כל מחיר שיבקשו. ואם יש צורך בליווי שוטר חרש, אשלם גם עבור זמנו המבוזבז". התשובה היתה שלילית.

טרם צאתי את ארצות־הברית התקשר אלי טלפונית הקונסול הרוסי בוואשינגטון. הוא ביקש לדבר איתי בעניין הויזה שלי. לשאלתו, עניתי לו כי עזבתי את ליטא בשנת 1929. ייתכן, שלו ביקשתיו להסדיר לי גם את הביקור בליטא הוא היה מטפל בדבר. לתומי חשבתי, שיהיה קל יותר לסדר זאת במקום. מסתבר, שמה שנראה לי פשוט איננו פשוט כלל ברוסיה.

* * *

הטבע ומראות הסביבה של מרטש חרותים היטב בזכרוני. מרטש שוכנת בקרבת הנהר נימן, שהוא גדול וחשוב מבחינה מסחרית. בזכות הגשר שעל יד מרטש המקום חשוב גם מבחינה אסטרטגית־צבאית. בקרבת הגשר על גבעה היו חורבות של מבצר וגם חפירות ותעלות הגנה. אין בפי תשובה לשאלה מי מתי בנה את המבצר. גם מתי נהרסה המצודה אינני יודע.

אנו קראנו לגבעה בשם "שלאסבארג" (בעברית: גבעת המבצר). גבעה זו עוררה מאוד את סקרנותנו. בשבתות היינו הולכים לבקר בגבעה ומגיעים עד הגשר.

כביש ראשי שהוליך אל הגשר חצה את מרטש. קטע הכביש שעבר בתחומי העיירה היה לרחוב הראשי שלה. רחוב זה נקרא בשם "וילנער גאס" (רחוב וילנה).

בקיץ היינו הולכים לשחות בעברו השני של הנימן. היינו עוברים את הגשר, הגברים היו מתרחצים בקרבת הגשר והנשים במרחק ממנו. מרחוק יכולנו לראות את גוף הנשים הערומות. לעיתים היינו מתקרבים בהסתר, בין השיחים, להסתכל בנשים הערומות מקרוב.

בחורף היינו מחליקים על הקרח. באביב, כאשר הקרח נשבר, היינו ממלאים בור עמוק, שהיה מאחורי ביתנו, בגושי קרח מהנהר. זה היה ה"מקרר" שלנו משך הקיץ.

הנהר השני, שנמצא מעט יותר רחוק מהעיירה, היה המרטשנקה. הוא נשפך אל הנימן בקרבת מרטש. לא ידענו אם העיירה קיבלה את שמה מהנהר או שהנהר נקרא על שם העיירה. באביב, נהר זה היה עובר על גדותיו ומציף שטחים גדולים.

אחרון, אחרון חביב, היה לנו נחל שלישי - פלג קטן שעבר בתחום העיירה, בקרבת בית־המרחץ. את שמו קראנו על־כן "דער באד טייכל" (הפלג של בית־המרחץ).

ביום שישי בצהריים היה הכרוז עובר ברחובות העיירה ומאיץ בתושבים ללכת לבית־המרחץ. תחילה נקראו הגברים: "מענער אין באד אריין" (גברים לבית־המרחץ). זה שהגברים

היו ראשונים זה מובן. רק כמה שעות מאוחר יותר היה הכרוז קורא: "וייבער אין באד אריין" (נשים לבית־המרחץ).

לפלג הקטן היתה חשיבות רבה לעיירה - ממנו שאבו את המים לשתיה ולבישול. במטבח היתה עומדת חבית גדולה ושואבי־המים היו ממלאים אותה. למיטב זכרוני, בין שואבי־המים היו גם איכרות ליטאיות.

בחורף הליטאי הקר קרה ששואבי־המים לא מילאו את החבית. במקרה כזה, אנחנו, הילדים, היינו צריכים למלא את תפקיד שואבי־המים. אני ואחי היינו לוקחים שני דליים ומוט ארוך וממלאים את הדליים ממי הפלג. וכך הלכנו ו... עד שהגענו הביתה מחצית כמות המים היתה נשפכת.

למשמע זכרונות כאלה אפשר להבין מה גדולה היה היום בו היו כבר מים זורמים בצינורות - פתח ברז והחבית מתמלאת. אינני זוכר באיזו שנה בדיוק זה ארע אבל, אני זוכר יפה את בניית הבריכה הגדולה שעל הגבעה, במעלה רחוב קובנה (קאוונער גאס). צינורות ברזל הונחו בתעלות שנחפרו מקרבת בית־המרחץ אל הבריכה. ליד בית־המרחץ היה מפל שגבהו שלושה או חמישה מטרים (ואולי יותר?) ובכוח המים הנופלים הניעו גלגל־מים גדול והוא זה שהפעיל את המשאבה שהותקנה בתוך בית־המרחץ. מהבריכה אל העיירה זרמו המים בכוח הגרביטציה.

הרושם שעשה עלי המפעל הנהדר כולו היה רב. וזאת, לא רק מפני שמעתה לא היינו צריכים לשאוב מים בידיים מהנהר. כנראה שכבר בילדותי היתה לי נטיה להנדסה. מכאן, ייתכן שאני מפריז מעט. ייתכן גם שהעובדה שאני היום מהנדס, מפעל זה חרות בזכרוני במיוחד.

מפעל הנדסי גדול שני שנשאר בזכרוני הוא הכנסת החשמל לבתים. זה היה אחר תום מלחמת העולם הראשונה. אינני זוכר באיזו שנה. אמצעי התאורה עד אותה שעה היו מנורות נפט ונרות. בימי המלחמה קרה שאי אפשר היה להשיג נפט ואף לא נרות. אז השתמשנו בקיסמי עץ לתאורה. כמובן, שיכולנו להאיר חדר אחד בלבד. משך תקופה מסויימת הארנו את הבתים במנורות קרביד. אלה אמנם הפיצו אור חזק אבל... גם הריח היה חזק וחריף. והנה הגיע החשמל.

לא רחוק מהעיירה היתה מנסרה. הביאו גנרטור להפעלת המנוע של המנסרה. מתחו חוטי־חשמל לאורכם של הרחובות, אל הבתים והנה, אור חשמל האיר את בני העיירה למשך כמה שעות בלילה.

איזו התקדמות: מים זורמים, תאורת חשמל - **המאה העשרים הגיעה למרטש!**

* * *

מרטש מוקפת יערות עבותים ובהם כל טוב: תפוחים ואגסי בר, אגוזים, פטריות וכל מיני תות. אל היערות נמשכנו מאוד. בקיץ היינו הולכים שמה לעיתים תכופות. אספנו מפרי העצים. במיוחד אהבנו את האגסים, שגודלם היה כגודלו של אגוז. הם היו עדיין בוסר, קשים. שמנו אותם על מצע קש בעליית־הגג והשארנום כך עד בוא החורף. אז היינו נהנים מהם מאוד.

אל היער היינו הולכים בקבוצות. חששנו מפני התגרותם של השקוצים שהיו מתגרים בנו ולפעמים אפילו תוקפים אותנו. כך, בחברותא היינו יותר בטוחים. כך לא פחדנו מהם. לפעמים אפילו היינו "לוחמים" בהם בזריקת אבנים ממרחק. נזהרנו רק מלקבל אבן בראש או בפנים.

בקיץ, כשהגיע עת אסיף תפוחי־האדמה, היינו הולכים לשדות לסחוב תפוחי־אדמה. היינו חופרים בור באדמת החול ואת תפוחי־האדמה מניחים בקרקעיתו. כיסינו את תפוחי־האדמה בשכבת חול ועליה ענפי עץ יבשים, שגם הם היו סחובים מהגדרות. הבערנו אש והמתנו כחצי שעה. כשהוצאנו את התפוחים האפויים טעמם ערב מאוד לחיכינו.

* * *

בינינו לבין ה"שקוצים" לא היה שלום. אולם, היחסים עם הנוצרים המעטים שגרו בעיירתנו, ובמיוחד עם האיכרים מהסביבה, היו די טובים. האיכרים היו באים אל העיירה כמה פעמים בשבוע: יום רביעי היה יום השוק, בו הביאו את סחורתם; יום ראשון וימי חג היו ימים בהם באו האיכרים לבתי תפילתם. גם כנסייה קתולית וכנסייה פרובוסלבית היו בעיירה. זו הקתולית נמצאה ברחוב בו אנו גרנו, והיא היתה לא רחוק מביתנו. איכרים שהכירונו היו משאירים את עגלותיהם בחצרנו והולכים לכנסייה. היו מהם שבתקופת המחסור של ימי המלחמה היו עוזרים לנו ומביאים לביתנו מפרי משקם.

האיכרים היו נתונים להשפעתם המוחלטת של הכמרים. כאשר היו פוגשים בכומר ברחוב, הם היו כורעים ברך בבוץ ומנשקים את שולי בגדיו המרופשים. אנחנו הילדים היינו טרודים למראה תמונה זו בשאלה: האם הכמרים הקתוליים לובשים מכנסיים מתחת לבגדיהם הארוכים?

בימי חגיהם הם היו מתכנסים בהמוניהם בעיירה. ימים כאלה היו טובים לנו מבחינה עסקית. אבל בימים כאלה חששנו תמיד מפורענות. אמנם טרם ארע בעיירתנו משהו כזה אבל, די בניצוץ אחד כדי לגרום להתפוצצות. הכמרים, אם גם היו שונאי־ישראל, לא הסיתו את ההמון במכוון.

השקט והשלווה היו כלפי חוץ. ידענו, ואולי נכון יותר לומר הרגשנו, שאנו נמצאים בארץ זרה, באופן ארעי - גם אם הארעיות מתארכת. התרחשויות היסטוריות הם שהביאונו לארץ הזאת למצוא בה מחסה אבל, לא להכות שורשים. על כן הציונות היתה כל־כך חזקה במרטש. עם זאת, כל עוד היתה פרנסה, ואפילו בקושי, רבים לא קמו ללכת.

* * *

מקומה הגיאוגרפי של מרטש היקנה לה חשיבות צבאית. לכן, תמיד חנו בה חיילים. סמוך לביתנו היה בניין גדול, ששימש כקסרקטין (ואולי היה זה בית־ספר?) זוכר אני כיצד חיילי הצאר הרוסי היו צועדים ברחוב. היינו אנו, הקטנים, רצים בעקבותיהם ושרים:

נשי ברבן קרפקה בייוט
נשי רוטה סטרוינה אידיוט
התוף שלא מכה בכוח
הפלוגה שלנו צועדת ישר

אחר נסיגת הצבא הרוסי במלחמת העולם הראשונה, באו הגרמנים ורווח לנו. הם, אמנם, לקחו כמעט הכל לצרכי הצבא וגם כדי להעביר לגרמניה, אבל היה סדר ובטחון. איש לא יכול היה להעלות בדעתו שתחלופנה עשרים שנה ושוב יבוא צבא גרמני בעקבות צבא רוסי נסוג, שאלה יהיו אותם הגרמנים עצמם או בניהם, והם רוצחים כאלה. מי שזוכר את התנהגות הגרמנים במלחמת העולם הראשונה מתקשה אפילו היום, כמעט חמישים שנה אחרי פרוץ מלחמת העולם השניה וכניסת הגרמנים, להאמין שמדובר באותם חיילים עצמם, שהפכו להיות רוצחים אכזריים.

אחר נסיגת הגרמנים במלחמת העולם הראשונה, נכנס למרטש הצבא הפולני. אז החלו ההתעללויות ביהודים. נזכר אני במעשה גבורה ואומץ לב של בחורה יהודיה. קצין פולני התחיל להתעלל ביהודי בשוק ורצה לגזוז את זקנו. בחורה, שראתה זאת, התקרבה אל הקצין וסטרה על לחיו. הקצין, שנבהל כנראה, חשש לבטחונו והסתלק.

הצבא האדום, שזה רק קם, נכנס למרטש והסתלק אחרי זמן קצר. ליטא היתה למדינה עצמאית. ●

לקט זכרונות

מפי יוצאי מרטש בבוסטון.

הרשימות הומצאו באדיבותו של פרופסור מורטון - בוסטון

ה.ס. רבן אדם שלמד והשכיל היה זוכה במרטש לכבוד רב. ר׳ דוד הכורך היה דוגמא טובה לכך. הוא היה אדם עדין ומלומד. כאשר הוא הלך לעולמו, כל אנשי העיירה השתתפו בהלווייתו. אנשים טבלו את ממחטותיהם במים בהם טוהרה גופתו. בכוונתם היה להשתמש בממחטות, שהורטבו במי הטהרה, כמרפא - המים נחשבו, בזכותו, כמים קדושים.

שמעון גולדן בתקופת היותי במרטש, הרופא היה ד״ר ארנסן. הרוקח היה נוצרי, כיוון שאדם ממוצא יהודי לא יכול היה להשתלם בתחום זה.

ה. מילנר שמות לוואי וכינויים היו מקובלים מאוד במרטש. להלן דוגמא לכך: שלמה חיים, שהיה חייט, קיבל את הכינוי ״מיר בעלי־בתים״ (אנחנו בעלי הבתים). סיפור המעשה הקשור בכינויו זה מגלם פרק בתולדות הקהילה. נאמר, כי במוסדות הקהילה היה ייצוג לכל המעמדות, דמוקרטיה. ר׳ שלמה חיים היה נציגם של אנשי מעמד העובדים. הוא נחשב, כנראה, לנואם מחונן. כאשר הוא היה עולה להציג את עמדתו בשאלה כלשהי, הביטוי ״מיר בעלי־בתים״ היה משפט הפתיחה שלו. כך הפך ביטוי זה לכינויו בפי כל.

בערך לפני שלושים וחמש שנה נפטר הרב של מרטש והיה צורך לבחור ברב אחר תחתיו. הואיל והמרטשאים היו תקיפים בדיעותיהם, הם התקשו להגיע להסכמה. זה היה ממש קשה להגיע לידי בחירת רב.

* * *

אמי היתה ״מוזגת״ ואנשים היו נכנסים אליה לשתות. כל אחד היה משלם שלוש קופיקות תמורת השתיה. ארע, שיהודי שתה ללא אמירת ברכה. סבי, שהיה אדם אדוק מאוד, העיר על כך את אוזנה של אמא. הוא ממש סבל מכך שיהודי נוהג כך. כדי לגרום לכך שיהודי יברך, סבא נהג בדרך דיפלומטית ושאל את אמא בקול רם: ״מדוע אינך אומרת **אמן**?״ אמא ענתה: ״איך אני יכולה לומר אמן כל עוד הוא לא עשה ברכה?״

מוריס פרידמן כאשר הייתי בן חמש בערך, לפני שישים וארבע שנים, חייתי בביתו של פרנק כהן במרטש. פעם אחת חזרתי הביתה רעב ולא מצאתי איש בבית. פתאום, ראיתי התקהלות רבה ברחוב לפני הבית. יצאתי כדי לברר את סיבת ההתקהלות. נודע לי שאפרים מת. אפרים היה יהודי אדוק מאוד. כל בני העיירה ובני העיירות הסמוכות באו לחלוק לאפרים כבוד אחרון.

זה היה מן המפורסמות כי אם מזדמן למרטש סטודנט חסר פרוטה, אפרים היה דואג למחסורו כל זמן שהותו במרטש.

ל.ג. סטון בתקופת הקונגרסים הציוניים השני והשלישי, האדוקים התנגדו לתנועה הציונית. ר׳ יודל משה׳ס ממרטש היה מנהיג ההתנגדות הזו בעיירה. אחיו, שהתגורר בקובנה, היה מנהיג תנועת ההתנגדות לציונות בכל ליטא. גם השלטונות התנגדו לציונות.

חבורת הציונים במרטש היתה מקיימת את מפגשיה במסווה של מועדוני־חינוך הם קראו למפגשיהם ״כיתות״ לביעור הבערות. בית אלקה מישמלקה היה מקום כינוס המפגשים הללו מישהו הלשין עליהם. כאשר בא הקצין לאסרם, שיחדוהו וכיבדוהו בבקבוק שיכר

הרב פנה אל ההורים של חברי האגודה הציונית בבקשה לשוחח עם בניהם כדי להניעם מלהשתתף במפגשים אלה. התוצאה היתה, שמעתה היה עליהם להסתיר את דבר הפגישות והפעילות מעיני המשטרה וההורים גם יחד. לאחר קיום כמה מפגשים נוספים, דלפה הידיעה ובני החבורה היו נאלצים להפסיק בפעילותם ולהתפרק.

ישראל קרוגר בהגיע בחור לגיל 21 שנה, הוא היה חייב להתייצב לשירות צבאי, שנמשך שנתיים. לעיתים קרובות אירע, שאותם חיילים־מתגייסים־טירונים נהגו להתפרע בימי השוק ולבוז את החנויות של היהודים. פעם אחת, כאשר זה התרחש, ניתן האות וחברי "מכבי־האש" הפעילו את המשאבה וכיוונו את הזרנוקים אל עבר חבורת המתפרעים. היו נערים שאף נטלו מקלות עץ ארוכים והיכו בהם את אותם חיילים־טירונים. הנערים נאסרו והובאו לפני שופט. בעדותם בבית־המשפט סיפרו הנערים את אשר ארע. גירסתם התקבלה והם שוחררו.

מאיר וינר התגוררנו שמונה נפשות בחדר אחד, שהיה בו תנור. אחינו הבוגר היה אז בן שמונה שנים. אחר כיבוד הריצפה היינו צריכים לפזר עליה חול צהוב. אחינו הבכור נטל שק והלך להביא את החול מהבור ממנו חפרוהו. בדרכו לשם פגש באישה שגם היא היתה בדרכה לחפור חול. אחינו סייע לאשה למלא את השק שלה. כאשר היא סיימה למלא את שלה קמה והסתלקה. היא לא עזרה לו לחפור ולמלא את השק שלו - היא טענה שעליה למהר לביתה להכין את השבת. לילד לא היה את לחפור בו. הוא עשה זאת בידיו, באצבעותיו. לפתע היתה מפולת והילד כוסה בחול. לאמא, שהיתה חולה, היתה תחושה שמשהו נורא אירע לילד, שהוא נחנק. איש לא התייחס ברצינות לדבריה. רק כאשר חלף זמן והילד לא חזר, אנשים הלכו לחפשו. לעיניהם התגלה השק, שהיה מלא עד מחציתו. ואילו הילד איננו. אז הם הבינו, כי ייתכן וקרתה מפולת והילד קבור תחתיה. הם חפרו וגילוהו מת.

יוליוס סטון כאשר סבתא רייזה המיילדת מתה, ילדי בית־הספר הלכו ללא נטילת רשות ממוריהם, להשתתף בהלווייתה. הם הלכו אחר הארון ונרות בידיהם. כאשר חזרו מההלוויה, הם חזרו לבית־הספר וסיפרו את אשר עשו, כנימוק להעדרותם. המורה שאלם: "מדוע לא אמרתם לי זאת מראש? גם אני הייתי הולך אתכם ברצון". ●

פליטים מליסקאווע במרטש

ימי מלחמת העולם הראשונה

חנוך חשמונאי (גנדל)

מרטש לא היתה עיר מולדתי. נולדתי בעיירה הסמוכה למרטש, שנקראה בשם ליסקאווע. לראשונה הכרתי את מרטש בימי מלחמת העולם הראשונה.

כשפרצה מלחמת העולם הראשונה (אב תרע״ד, אוגוסט 1914) ליסקאווע היתה כלולה בתחום שלטון רוסיה. תחילה ריכזו הרוסים כוח אדיר ופרצו אל עבר גרמניה. הגרמנים התארגנו מיד ופתחו במתקפת נגד. תוך זמן קצר נאלצו הרוסים לסגת. כבר לפני ראש־השנה שמענו את רעמי התותחים. מיום ליום גברו הקולות. באחד הימים שלאחר ראש־השנה הוצפה ליסקאווע בהמוני חיילים של הצבא הרוסי הנסוג. עד אותו מועד לא נראה באיזור אפילו חייל אחד. החיילים לא השתהו זמן רב בעיירה ופנו אל עבר ההרים, שם החלו להקים לעצמם קו הגנה ולהתחפר.

ביום שישי, ערב שבת תשובה, התקרבה החזית אלינו - ראינו את העיר דרוסקעניק, שהיתה מרוחקת מעיירתנו בסך הכל כשבעה קילומטר, מופגזת ועולה בלהבות. לקראת לילה נדמו קולות הפיצוצים, אך שמי דרוסקניק היו אדומים מהאש שהמשיכה להשתולל.

למחרת חודשו ההפגזות. הן היו כבר כה קרובות אלינו, שיכולנו לראות כיצד פגז הפוגע בהר מצית שיחים. בעוד אנשי העיירה עומדים וצופים בפגזים הנופלים, הופיעו בעיירה קציני צבא רוסים ופקדו לפנות את העיירה כולה תוך חצי שעה.

תוך פרק זמן קצר היו כל אנשי העיירה בשיירה ופניהם לעבר הדרך המוליכה למרטש.

בדרך העפר שהוליכה אל הכביש במרחק של כשני קילומטר מהעיירה, היתה חווה, שהיתה שייכת ליהודי בשם דייכעס. (אגב, בשנים מאוחרות יותר שימשה חווה זו כמקום הכשרה לחלוצים לקראת עלייתם לארץ ישראל). בחווה עשינו חניה ראשית, צריכים היו להאכיל את התינוקות והילדים. גם רבים מהבוגרים לא הספיקו לאכול לפני צאתם לדרך. ערב־שבת היה והיו כאלה שהספיקו לקחת עימם לדרך את החמין, שהוכן לקראת שבת. נכבדי העיירה, בהשתתפות רב העיירה, ר' אברהם אבא רזניק ובעל החווה התכנסו להתייעצות. החלטתם היתה להישאר בחווה ולחפור חפירות הגנה. הרב פסק כי אנו נמצאים בסכנה ומחמת פיקוח נפש יש היתר לעבוד גם בשבת.

הרבה לא הספיקו לחפור, עד שחיילים רוסים התקרבו לחווה והגיעו עד החפירות שהוחל בהכנתן. הקצין הסתכל במפות שבידיו והודיע שבדיוק כאן עלינו להתחפר ולהערך לקרב. ושוב... על כל האזרחים לפנות את המקום.

בעל החווה העמיד לרשותנו את סוסיו ועגלותיו עבור הילדים והתשושים. ושוב השיירה בדרך המוליכה אל מרטש.

בהגיענו הכל החלו בחיפוש אחר קורת גג. לאותם שהיו להם קרובי משפחה, הסידור אצלם היה מובן מאליו. גם סתם מכרים וידידים קיבלו את פני פליטי ליסקאווער בסבר פנים יפות ופינו להם מקום בביתם. גם לאלה שלא היה להם אל מי לפנות נמצא תוך זמן קצר סידור מתאים. הלב היהודי נפתח לקראת בואם של פליטי־מלחמה. לא נותר איש ללא סידור מניח את הדעת.

להורי היו ידידים ר' לייב מיקלישאנסקי (או כפי שכינוהו: ר' לייב פרענער). משפחתנו מצאה מקלט בבית משפחה זו. הם קיבלונו בחמימות ובידידות. משפחתנו מנתה עשר נפשות. משפחת המארחים היתה בת ארבע נפשות בסך הכל וביתם היה קטן. המארחים ההורים ושני בניהם, משה ומרדכי - הצטופפו ביותר כדי לאפשר לנו נוחיות מירבית.

את יום־הכיפורים של שנת תרע״ה עשינו כפליטים במרטש. להתפלל הלכנו לבית־המדרש בו התפלל ר׳ לייב. שם התפלל גם הרב שטופל.

שני פרטים מארועי אותו יום־כיפור נחרתו עמוק בליבי. הייתי אז נער בן עשר. לקראת תפילת ״כל נדרי״ התמלא בית־המדרש מתפללים מפה לפה. נוסף על אנשי המקום הקבועים היו הרבה פליטים מהעיירה שלנו. עליהם נוספו חיילים רבים, שחנו במרטש לקראת צאת גדודיהם לחזית. אחד החיילים, שלא היה מן המצטיינים בקולו ובקריאתו, ביקש לתת לו את הזכות לשאת את התפילה, כיוון שעל גדודו היה לצאת למחרת בבוקר אל החזית... מבוקשו ניתן לו. ניכר היה בו שתפילתו יוצאת מלב נשבר ונדכא - הוא השאיר בבית אשה וילדים, ומי יודע מה יהא גורלו מחר או מחרתיים. כל החיילים שהשתתפו בתפילה פרצו בבכי - הוא היה לפה לרגשותיהם. החרו החזיקו אחריהם כל המתפללים. היתה זו הפעם תפילה שכוונה כאילו לשעתה...

למחרת בעיצומו של יום־הכיפור עצמו, עם התחלת תפילת מוסף, נכנסו לבית־המדרש שני קציני צבא רוסים, עלו על הבימה, והכריזו בשם המפקדה הצבאית בעיר, שאם ימצא פעם נוספת הטלפון הצבאי מנותק, יוציאו להורג את נכבדי העיירה.

ההודעה היתה תמוהה בעינינו. מה ליהודי העיר ולניתוק קו הטלפון הצבאי? מרטש היתה אז גדושה חיילים ונראתה כמחנה צבאי ענק. בכל חצר חנו חיילים. בלילות הם הדליקו מדורות להחם את גופם ולחלוט לעצמם תה. רק נס הדבר שלא קרו שריפות. חוטי הטלפון הונחו על הקרקע לצד הכביש והיו למירמס לרגלי אנשים, סוסים ואופני הארטילריה. מה הפלא כי נותקו? אלא מאי? הרוסים חשדו, שהיהודים, מתוך כוונה לסייע לגרמנים, מנתקים את החוטים. לא היה שחר לטענתם.

הקהל כולו נבהל. כשהגיעו בתפילת ונתנה תוקף למלים ״מי יחיה ומי ימות״ פרצה זעקת שבר מפי המתפללים כולם. זו היתה יללה אדירה.

עקב צאתם של הגדודים לדרך, התרוקנה מרטש מחיילים כבר לקראת צאת יום־הכיפור. בהעדר תנועת צבא, כבלי הטלפון, כמובן, לא נותקו יותר. מיתקפת הרוסים היתה מוצלחת וקו החזית הורחק. יכולנו לחזור הביתה ואת חג־הסוכות עשינו כבר בליסקאווע.

* * *

בתקופת המלחמה הצטמצמה אוכלוסיית ליסקאווע. היהודים גורשו מהפלכים קובנה, סובלק וגרודנה, שגבלו באיזורי הגרמנים. הרוסים הרחיקו אותם אל פנים רוסיה. רבות מהמשפחות שגורשו לא חזרו אחר סיום המלחמה. גם אלה שחזרו לא מצאו פרנסה במקום. הגבולות החדשים בין פולין וליטא העצמאיות חצצו בין ליסקאווע לכפרי הסביבה מהם התפרנסו, שהיו מעתה בתחומי פולין. רבות מאותן משפחות עברו עתה למרטש. גם לאלה שלא עברו, מרטש היתה עתה למרכז.

גם משפחתנו, משפחת גנדל, עברה למרטש. אחינו הגדול, משה הירש ז״ל, היה לנו לחלוץ. הוא התחתן עם בת מרטש וכל המשפחה באה בעקבותיו.

אני למדתי בישיבה בקובנה ולא הייתי בבית בתקופת המעבר למרטש. הביתה הייתי מגיע רק פעמיים בשנה, בחופשות החגים, לפסח ולסוכות. זו הפעם הייתי חסר סבלנות בצפותי לחופשה, חפצתי להכיר את ביתנו החדש ואת מקום מגורנו.

כשבאתי לראשונה לחופשתי במרטש הופתעתי למצוא בביתנו, כמו בשאר בתי העיירה, תאורה חשמלית. אפילו בקובנה, בירת ליטא העצמאית, לא כל בתי העיר חוברו לרשת החשמל. אפילו רחובות הבירה עדיין היו מוארים בפנסי לוקס. למדנו בישיבה לאור נרות. והנה כאן, בעיירה קטנה, יש כבר חשמל לכל.

בבואי לחופשתי השניה הפתעתי היתה גדולה עוד יותר: מצאתי כי המים מגיעים אל הבית פנימה בצינורות. פתח את הברז והמים קולחים. בקובנה היו עדיין שלוש דרכים לאספקת מים לבתים: א. המשוכללת בשיטות - משאבת מים פרטית בחצר עצמה. ב. בארות מהן דלו את המים בדליים ונשאום הביתה בעזרת אסל. וג. שואבי המים, שהיו מספקים תמורת תשלום מים, שהביאום מהנהרות נימן והוויליה, שני הנהרות שסגרו על העיר.

אני חשבתי באותם ימים, כי את העיירה מרטש ראוי יותר לכנות בשם מרץ, בזכות אנשיה מלאי המרץ. •

פליטים במרטש

מלחמת העולם השניה

כרמלה זייד

מיד עם פרוץ המלחמה עזבנו את משפחותינו בפולין ויצאנו למסע הנדודים. מבריחים פולנים, בהם רמאים, העבירונו גבולות. נתקלנו במשמרות גרמנים שגזלו את כספנו. יהודים טובים בעיירות שעברנו עזרו לנו בדרכנו.

הגענו לוילנה. כאן התקבלנו על ידי אנשי "החלוץ" ותנועות הנוער, אשר סייעו לנו להתארגן לקבוצות בהתאם להשתייכותנו לתנועות הנוער. הג'וינט ועוד אגודות סייעו לקבוצות.

היינו פליטים, נודדים המגורשים ממקום למקום, אשר מחפשים דרך ומצפים לאפשרות לעלות ארצה.

בהיותנו בחווה של יהודים בקרבת העיר וירבליס (סמוך לגבול פרוסיה) גורשנו והחלה פרשה של נדודים בעיירות ליטא. רק כשהגענו לעיירה מרטש התבשרנו כי נוכל לשהות זמן מה בעיירה זו. יהודי העיירה קיבלונו תחת חסותם - דאגו לנו לדיור, למזון ואפילו לתעסוקה. וכל זאת, כמובן, תוך סיכון עצמי רב, כי סמוך לבואנו השתלטו הרוסים על ליטא. בתנאים אלה כל פעילות סיוע היתה מעשה חשוד.

תקופת שהותי במרטש עם קבוצת חברים מ"גורדוניה" מפולין אפפה אותי רגשות חמימות משפחתית נעימה וידידות של אמת. כזה היה יחסם של חברי תנועות־הנוער במרטש אלינו, הפליטים.

מיד עם הגיענו לעיירה קיבלו אותנו כאחים דואגים. את היידיש הפולנית שבפינו אמנם לא הבינו כהלכה. אבל, לטיפול המסור ולדאגה לכל מחסורנו לא הזדקקו לשפה. "שבקה" (בת שבע) יוסקה ומלכה ועוד רבים האירו לנו פנים: עודדונו, השתדלו לשמחנו ולהשיב את אמוננו באדם ולהקנות לנו את הכוח להמשיך בנדודים...

חברי קבוצתנו חיפשו דרכים להגיע לארץ. ואמנם, רבים מאיתנו הצליחו להגיע בדרכים לא דרכים (רוסיה ומשם דרך תורכיה, איראן, יפן או הודו). חלק מחברינו נשארו עם פרוץ מלחמת רוסיה־גרמניה במרטש, בקובנה, בוילנה. אלה עברו את כל אימי תקופת הגיטאות והשואה.

מלכה, שהגיעה ארצה אחר המלחמה, סיפרה לנו על מה שעבר על חברינו ישראל, תמר, אסתר ואחרים ועל העזרה שהגישה להם בתקופת הגיטו בקובנה. תודת כולם לה ולאנשי מרטש כולם. •

עיירת מולדתי ליסקאווע

חנוך חשמונאי

ליסקאווע, בה נולדתי ובה ביליתי את ראשית שנות ילדותי ונעורי, היתה העיירה הקטנה ביותר בסביבתה. זה היה יותר כפר מאשר עיירה. תושביה היו איכרים נוצרים־קתולים. היהודים גרו בשכונה קטנה לעצמם. מקומה הגיאוגרפי על יד הנהר נימן, בין העיירה דרוסקעניק בדרום לעיירה מרטש במורד הנהר לצפון. לפני מלחמת העולם הראשונה היו ליהודים קשרים אמיצים עם יהודי שתי שכנותיה אלו. פרנסתם גם היא כפרנסת אחיותיה: סוחרים, בעלי־מלאכה, רוכלים, בעלי איטליזים ועגלונים (בעלי עגלות). בגלל מספר היהודים הקטן, כל תפקידי ה"כלי־קודש" - רב, שוחט, חזן ומוהל - היו בידי אדם אחד.

הקשר שלנו עם יהודי מרטש היה בעיקרו משפחתי ותרבותי. לרבות ממשפחות יהודי ליסקאווע היו קרובים במרטש. הביקורים המשפחתיים היו תכופים - זה היה דו־סטרי. כל אירוע - שמחה, חתונה, לידה, ברית או, חס וחלילה, אסון - היה הזדמנות טובה לכך. אנשי מרטש היו מביאים עימם, בבואם לשמוח אצלנו, את התזמורת. לילדים זו היתה חוויה של ממש. במיוחד הרשים אותנו ר' לייב עם הבס האדיר שלו. תפקיד מיוחד בתזמורת זו היה למנצח, שהיה גם מנגן וגם בדחן. הוא היה חורז חרוזים ומשמיעם בניגונים משמחים (אפרייליכער). אולם, כשהיה החרזן מגולל בחרוזיו את החיים הקשים של היהודים בגולה, שירתו היתה מביאה עד לדמעות.

לא אגזים אם אומר, שאחר מלחמת העולם הראשונה יכולה היתה ליסקאווע להיחשב ל"פרבר" של מרטש בכל המובנים. כידוע, בתקופת הקרבות באיזור זה גרשה ממשלת הצאר הרוסי את כל היהודים מפלכים שהיו סמוכים לחזית עם הגרמנים. גם פלך סובלק, שליסקאווע השתייכה אליו, נכלל בתחום הגירוש. גורשנו אל מעבר לנהר נימן, שהיה בתחומי פלך וילנה. רוב המגורשים הרחיקו לנדוד על האיזורים הפנימיים של רוסיה, לערים הגדולות. שם היו סיכוייהם רבים יותר למצוא פרנסה. משפחתנו הצליחה להסתדר בעיירה הסמוכה רוטניצי.

תקופת "גלותנו" ארכה כחצי שנה. לקראת חג הסוכות תרע"ו (1915) חזרנו לליסקאווע.

והנה, נפוצה שמועה שגרמנים, שבתקופה זו שלטו במרחב כולו, נסוגים. חרדה ואימת מוות נפלה על כל היהודים. הם היו בטוחים שהרוסים החוזרים יוציאו להורג כבוגדים את כל היהודים שימצאו בשטח שישוחרר על ידם. שמור היה בזכרונם מקרה הוצאתו להורג של קיביש בחורף הקודם. אז היה האיזור שטח הפקר. רק סיירים רוכבים של שני הצבאות היו עוברים דרכו, ואף אלה רק לעיתים רחוקות. היו מקרים בהם נתקלו אלו באלו, סיורים אויבים, באמצעיתו של רחוב וקרב קטן היה נערך ביניהם. לכן, תושבי העיירה השתדלו להישאר סגורים בבתיהם והסיירים השכנים הגויים ראו זאת והלשינו על בעל החווה היהודי כאילו הוא מאכסן בחוותו גרמנים. הרוסים אסרוהו והודיעו שהוא יועמד לדין בוילנה. הם לא עמדו אף בזה וכבר בדרך הרגוהו ללא משפט.

גם בחג סוכות זה צהלו הגויים מרוב שמחה על השמועות בדבר חזרת הרוסים. הם קיוו לעשיית שפטים ביהודים וציפו לבוז את רכושם שיהיה הפקר. לבסוף הסתבר, כי כל הבסיס לשמועה בדבר הנסיגה היה העברת גדוד ממקום למקום ותו לא.

* * *

בימי ילדותי היו בעיירתנו לא יותר מארבעים משפחות יהודים. מפי זקנים שמעתי, כי הישוב בעיירה עתיק ביותר והיו זמנים שקהילתו היתה גדולה בהרבה. כבר ערב מלחמת העולם הראשונה, בעקבות גל ההגירה לאמריקה, אמרו, כי מספר יוצאי ליסקאווע באמריקה עולה בהרבה על מספרם של היושבים בעיירה. ולטוב ייזכר הדבר, כי לולא הדולרים, שהגיעו מבני

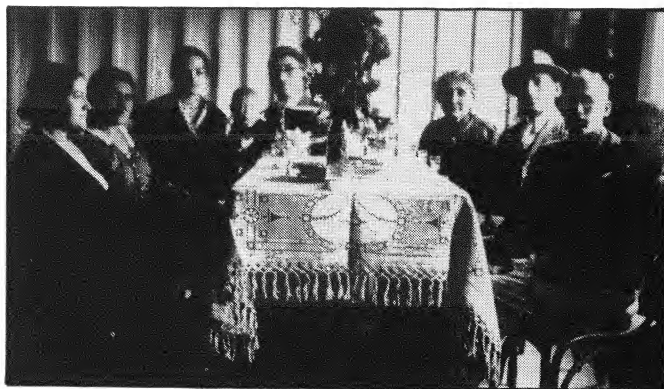
המשפחה שכבר הגיעו לאמריקה, רבים מיושבי ליסקאווע לא היו יכולים להתקיים.

אחרי מלחמת העולם הראשונה צומק הישוב עוד יותר. חלק מאותן משפחות אשר גורשו ועברו אל איזורי פנים רוסיה הצליחו להסתדר שם בערים הגדולות. אחרים מתוך אלה שחזרו מגירושם לליסקאווע הצליחו הודות לסיועם של הקרובים אשר באמריקה, להגר אף הם לארצות־הברית. אחרים, בכלל משפחתנו (משפחת גנדל), עברו למרטש.

לפני עלותי ארצה, בשנת 1925, ביקרתי בליסקאווע ומצאתי שם פחות מעשרים משפחות יהודים. גם אלו הושמדו עד אחת על־ידי הנאצים. ישוב קטן אבל עתיק חרב ונעלם כלא היה. יהא זכרם ברוך. ●

משפחת גנדל

משפחת פלניצקי

עיירתי מרטש

יוסף זימן

מרטש היתה עיירה נהדרת,
ותושביה אנשים לתפארת.
מקומה בגובה הרים,
וסבוה שני נחלים.
אחד, הגדול, הניימן עבר,
והמרעצנקי גליו שבר.
תושביה עובדים חרוצים,
מעבודתם תמיד מרוצים.
כל יום עבדו במים,
לחמם הרוויחו בזיעת כפיים.
אל הפועלים הליטאים
היה יחס טוב ונעים.
ריב איתם לא היה,
עבדו יחד בחדווה.
הפך לאחר הליטאי יום אחד,
שרף העיירה ויהודיה יחד.
רוקנה מרטש מהיהודים,
אף לא נשאר בה איש לנדודים.

.1967

שער שני

הבית והמשפחה

זכרונות

יפה מילר (צירלשטיין)

נולדתי בעיר אולקניק שבפולין. שם נולדה גם אִמִי. שם גרו סבי, אהרון קודש, וסבתי בתיה. סבא היה סוחר עצים ויערות. את העצים מכר לבית־חרושת לנייר, שהיה בתחומי היער, במרחק של כשני ק"מ מאולקניק. בית־החרושת היה שייך ליהודים מוילנה. הפועלים בבית־החרושת היו גויים. רק הפקידים היו יהודים. חלקם היו מבני העיירה. היו שנים בהן שלח סבא את עציו גם לבית־חרושת שהיה בעיירה ארן, מעברו השני של הנחל מרטשנקה.

אבא, אברהם צירלשטיין, היה ציוני מסור, אוהב ישראל וקשור בכל ליבו ונפשו לארץ־ישראל. הוא היה חתום על הירחון הספרותי "השלח", קרא בקביעות את השבועון "הדאר" ועיתונות עברית שבאה מארץ־ישראל. במתח נפשי חיכה ליום בו יגיע הדואר ויביא לו את העיתונות העברית. יום זה היה בשבילו יום חג.

אבא למד בישיבות והיה מהמורים הראשונים לעברית בליטא. כשהתחתן, עבר אבא להתגורר באולקניק. סבא ביקשו להצטרף אליו ולעבוד איתו בעסקיו. אבא נענה להצעתו והצטרף.

אמא - מתילדה - נפטרה בהיותי בערך בת שלוש שנים. אבא לא רצה להישאר אחר מותה באולקניק וחזר לעיירת מולדתו, מרטש.

סבא וסבתא לא היו מוכנים להיפרד מנכדתם, נחמתם אחרי מות בתם האהובה, ונשארתי איתם. הקשר ביני לבין אבא היה במכתבים בלבד. עקב הסכסוך המדיני בין פולין וליטא, לא היו קשרי דואר בין שתי המדינות. את המכתבים היו מעבירים דרך מדינה שלישית. באולקניק למדתי בבית־ספר עברי של רשת "תרבות".

אבא התגעגע אלי תמיד. אחרי פטירת סבתי ועוד שתיים מדודותי, גברו געגועיו מאוד והוא עמד בתוקף על כך שאבוא להתגורר עמו. כיוון שבאופן ליגאלי אי־אפשר היה לחצות את הגבול בין ליטא ופולין, התקשר אבא עם גויים ואלה "הגניבו" אותי דרך הגבול. כך הגעתי אל אבא.

בית־סבא מצד אבא היה שונה מבית־סבא שבאולקניק. סבא, ברל לייב צירלשטיין, היה יהודי עני. הוא היה תלמיד חכם והתפרנס מעיסוקו כ"סופר סתם". הוא היה אדם ישר וירא אלוהים. פרנסה רבה לא יכולה להימצא ל"סופר סתם". על־כן, מדרך הטבע צריך היה כל "סופר־סתם" לשיש לכל הזדמנות שמביאים אליו מזוזה או תפילין לבדיקה והיה מוצא בהן שמץ של פסול. כאשר סבא היה מוצא שמץ של פסול במזוזה או בתפילין, היתה לו בעיה: יכשיר אותן, קיים חשש שיחטא לריבונו של עולם; יפסול אותן - יגרם צער לבעל התפילין העני. היה מסתכל ברחמים על קשה־היום, שעלול להיות נזקק לפרוטותיו האחרונות לכתיבת תפילין חדשות - היה מנסה למצוא את האפשרות להכשיר את אלה שהן על גבול הכשרות. אבא היה אומר לו: ממה תתפרנס אם לא תפסול?"

אבא רצה שאמשיך בלימודי. במרטש עצמה לא היה בית־ספר מתאים לגילי. משך שנה אחת למדתי ליטאית וגרמנית אצל מורים פרטיים, כדי שאוכל להתקבל לבית־ספר תיכון באליטא. באותה עת הקים הנדבן צ'ייס מארצות־הברית, בהשפעתו של אליהו דוד סטון, מיוצאי מרטש שהיגרו לבוסטון, קרן סטיפנדיות לבני העיירות במחוז אליטא שבליטא. גם ארבעה או חמישה מבני מרטש היו בין מקבלי המילגות מקרן זו. גם אני וגם יעקב היינו בין מקבלי הסטיפנדיות. יצאתי ללמוד בעיר אליטא. גם בעיר זו היתה רק פרו־גימנסיה. סיימתי שם את לימודי. אחר כך יצאתי ללמוד בקובנה. בזה תמו לימודי.

הייתי חברה ב"גורדוניה". החלה להתנהל תעמולה להפסקת לימודים ויציאה ל"הגשמה".

הלכתי לקיבוץ הכשרה בעיירה ינובה. כאשר התארגן ה"קולקטיב" של "גורדוניה" בקובנה הצטרפתי אליו. ללימודים כבר לא חזרתי. פעלנו בסניף "גורדוניה" בקובנה.

***

אחר עליית היטלר לשלטון, היתה בעניין חלוקת סרטיפיקטים העדפה ברורה של יהודי גרמניה. אנו, בליטא, המתנו לסרטפיקט ללא סיכויים לקבלו. והנה, בשנים 1936-1937 היה הח' דוברומיל (איש גבעת־ברנר) שליח בגרמניה ובליטא גם יחד. הוא העלה את ההצעה הבאה: כיוון שסרטיפיקט אחד יכול לשמש לעליית אדם אחד או זוג נשוי, ישיאו את הבחורים יוצאי גרמניה, שזכו בסרטיפיקט, נישואין פיקטיביים. בבואם לארץ, כך אמרו, יפרדו וכל אחד ילך לדרכו.

באותה עת היו לשניים עשר צעירים יהודים מברלין סרטיפיקטים. למזלנו, לא נמצאו אז בגרמניה צעירות שהיו מוכנות למעשה זה (הן קיוו לטוב!). על כן, הציעו שאנו נבוא לגרמניה, "נתחתן" ונזכה בסרטיפיקט. סודרו לנו אשרות מעבר דרך גרמניה ל־24 שעות. בין הזוכות באשרות היו 7 בנות מ"החלוץ הכללי", 2 מ"השומר־הצעיר" ואני הייתי היחידה מ"גורדוניה".

כשבאתי הביתה וסיפרתי על התוכנית, אבא הוכה בהלם. לא לעלייה לארץ־ישראל אבא התנגד. אדרבא, הוא עצמו רצה מאוד לעלות יחד איתי ארצה. רק העיתוי לא היה מתאים. לאבא היתה מנסרה, שעלתה באש זמן לא רב לפני כן. הוא תיכנן להמתין עד שיקבל את הפיצויים עבור המנסרה ואז לעלות. אני סרבתי להמתין.

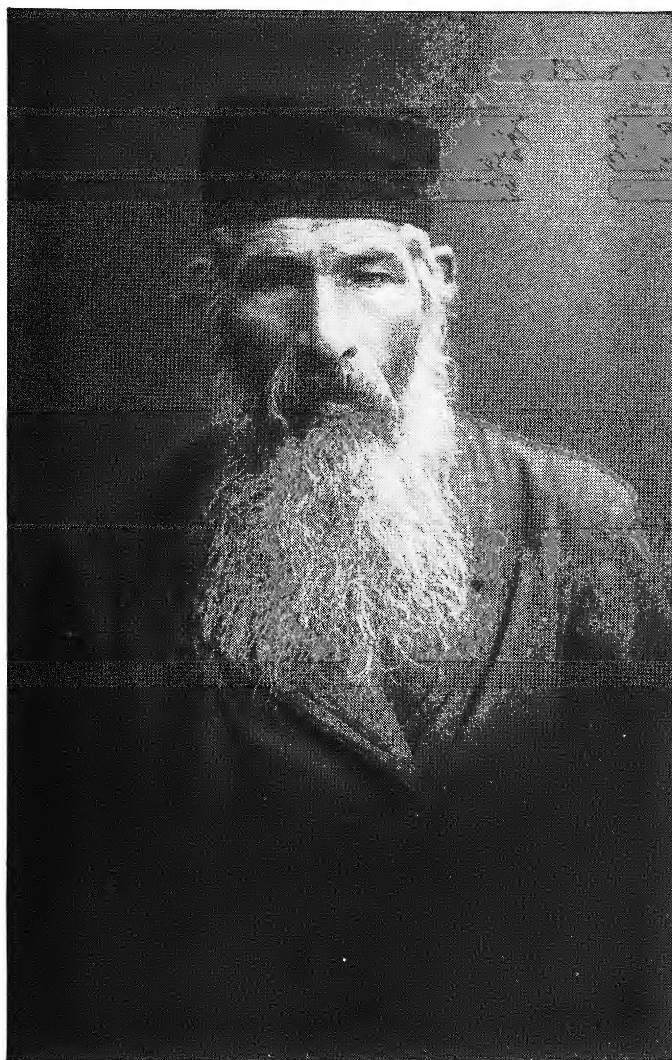
יצאנו לדרך, לחניית ביניים ול"חתונה" בגרמניה. הובטח לנו, שה"חתנים" ימתינו לנו בברלין. הסתבר, כי היו להם תקלות בקבלת הניירות המתאימים מהשלטונות בגרמניה והם לא היו מוכנים במועד. הויזות איפשרו לנו שהות של 24 שעות בלבד. מה נעשה? הציעו כי נחזור ונמתין בליטא. לכך לא היינו מוכנות. אמרנו: "אנו כבר בדרך לארץ־ישראל ומדרך זו אין חזרה".

אחר מאמצים והשתדלויות, השיגו עבורנו ויזות ליוגוסלביה. הגענו לזגרב. היתה שם תנועה ציונית מסורה ביותר. הם קיבלונו בסבר פנים יפות ודאגו לכל מחסורינו. שוכנו בבתים פרטיים. ציוני זגרב נהגו בנו יפה אבל, יציאתנו זו לדרך נראתה להם כהרפתקה מוזרה.

חיכינו בציפיה לבואם של הבחורים - ה"חתנים". הם לא יכלו להגיע כקבוצה. כאשר מישהו מהם הצליח לסדר את התעודות שלו, יצא את גרמניה ובא לזגרב. אחת הבנות היתה "מתחתנת" איתו והם היו יוצאים לדרכם, לארץ. בדרך כלל הם היו באים 2 או 3 ביחד. לבסוף נשארנו 3 בנות. ה"חתן" שלי הגיע ראשון והתחתנתי. נסענו לטריאסט, שהיה נמל היציאה לארץ. שם המתנו עד שהגיעו האחרונים.

הפלגנו לחיפה באניה "ירושלים". בחיפה קיבלו את פנינו נציגי תנועותינו ולקחו אותנו לקיבוצינו. אני נשלחתי לקיבוץ היעד שלי, למשמרות. כעבור זמן מה נסעתי לבקר את חברתי איטה, שהיתה חברה בגרעין שהקים מאוחר יותר את קיבוץ כפר־מסריק. באחד במאי נסעתי עם איטה להשתתף בתהלוכת האחד במאי בחיפה. זו היתה עבורי חוויה מיוחדת במינה. בליטא הרי חיינו תחת משטר שבו מפגש של שני אנשים ערב האחד במאי היה מעשה שסכנה בו. ואילו כאן - אנו מניפים את הדגל האדום בראש חוצות ובקהל גדול וחוגג.

לא הייתי מרוצה ממשמרות. רציתי להתחיל הכל מחדש. כאשר הגיע יעקב, הצטרפנו למייסדי "שימרון" (קבוצה שהוקמה מול נהלל ומייסדיה היו בני נהלל). כאשר אנשי שימרון עמדו לעלות ולהקים את חניתה, חזרנו והצטרפנו למשמרות. שם חיינו עד ספטמבר 1948. •

ברי לייב צירלשטיין

מתילדה ואברהם צירלשטיין

משפחת משה יחזקאל גלמבוצקי

זכרונות

שושנה קייצקי (בת אלתר וצירל אלפרט)

בית־אבא

אבא, אלתר אלפרט, היה יליד פולין. על בית הוריו לא דובר בבית כלל. באותם ימים, ימי הסכסוך בין פולין וליטא, כל מה שמעבר לגבול היה, כאילו, מעבר למסך ברזל, ומוטב היה לשתוק. בגלל האיבה בין המדינות, כל קשר עם קרובי משפחה החיים מעברו השני של הגבול היה משימה בלתי אפשרית. זו כנראה גם הסיבה אשר גרמה לכך שאנו, הילדים, לא גילינו גם כל עניין בנושא. לגבינו שורשיו של אבא גם הם מרטש, אליה היגר בבחרותו.

אמא, צירל, היתה בת העיירה מרטש. למרות זאת, לא ידענו הרבה גם על סבא וסבתא מצידה. שמענו, ואינני בטוחה כי הדבר אמנם נכון, כי סבא עסק במסחר בדגים.

***

אבא היה בעל־מלאכה. להגדיר את מלאכתו במדוייק קשה: שרברב, מסגר, נפח. ואולי עוד משהו? סיפוק צרכי המשפחה והימצאותה של עבודה מספקת בתחום צר ומוגדר של מלאכה לא תמיד הלכו ביחד. על־כן שלח אבא ידו בכל עבודה שמצא, כי כל עבודה שפרנסה בצידה מכבדת את בעליה. כך האמין וכך נהג.

לצידה של העבודה לצורכי פרנסה מצא לו אבא זמן ומרץ לעסקנות. כך, למשל, היה עוסק, **בהתנדבות**, בגזברות בבנק היהודי, שעל דלתו היה שלט: "אידישער פאלקס באנק".

אבא היה ציוני נלהב. לא סתם ציוני נלהב אלא לוחם את מלחמתה של הציונות הסוציאליסטית. החברות בסניף ה"התאחדות" היתה בשבילו שדה פעילות יום־יומי. העסקנות במישור המפלגתי היתה לחלק קבוע ודומיננטי בחייו, וזה היה דבר מובן מאליו למשפחה ולכל הסובבים אותו. לו היה זוכה ומגיע ארצה, ודאי שהיה מוצא את מקומו הטבעי בשורות החלוצים והבונים.

היינו בבית שתי אחיות ואח. אני שושנה, הייתי הבכורה. אסתר אחותי היתה צעירה ממני ואחינו היה הצעיר מכולנו.

אמנו, צירל, היתה שונה מאבינו בתכלית. היא היתה "אידישע מאמע" במשמעותה המלאה של המילה. היא היתה שלמה עם הרוח הציונית ועם הפעילות המפלגתית של אבא. אבל... שלומם וטובתם של בני הבית ושל המשפחה קדם אצלה לכל.

לפי זכרוני, רוב יהודי העיירה הבינו, שיש צורך בידיעת קרוא וכתוב ומעט חשבון. זה נדרש כדי להבטיח את צרכיו המידיים של האדם בעיסוקיו ובמסחרו. מעבר לזה - השכלה למען הרחבת הדעת, הרחבת אופקים היו זרים לרוב הקהל. רק מעטים מצאו לנכון לדאוג להמשך לימודיהם של הבנים והבנות. צריך לזכור בהקשר זה, כי גימנסיה לא היתה בעיירה, וכל המשך לימודים פירושו יציאה אל מחוץ למקום ולבית. בתנאי הפרנסה של רוב המשפחות, זה היה גוזל חלק נכבד מסך כל הוצאות הבית. ולשם כך יש צורך במניע חזק ביותר, כאמור, לא לכל הוא היה.

ביתנו היה שונה. לכאורה, גם הבעיה היתה קטנה יותר - לא היינו משפחה "ברוכת ילדים". עם זאת - הכנסתו של אבא מעבודתו כבעל־מלאכה הספיקה לצרכי הקיום בלבד. (ונזכור את מקומה של העסקנות הציבורית בחייו היומיומיים!) וכאן ייחודו של ביתנו: אבא ראה בלימודים **צורך־קיום**. הוא הבין, שעתיד בנו ובנותיו **מחייב** השלמת לימודים. על־כן, זכיתי ומשך כל שנות לימודי דאג אבא, שכבר לקראת פתיחת שנת הלימודים יימצאו הספרים (ודווקא חדשים!) ושאר צרכי הלמידה מוכנים על שולחני. עבורנו זו היתה חגיגה של ממש. חברי

וחברותי, אף כאלה שהמצב הכלכלי בביתם היה טוב מאשר אצלנו, לא זכו להבנה, אהדה ותמיכה כאלו בלימודיהם. ספר ישן, ואף בילוי, היה בחינת הישג, שגם אליו לא הכל הגיעו. אף לא בני הורים שמצבם הכלכלי היה שפיר. כאשר גם אחותי אסתר זכתה לאותה התייחסות, הבינו זאת חברותי כאישור שביתנו עשיר מופלג. הן היו בטוחות שלצד הפרנסה מעבודת אבא כבעל־מלאכה יש גם מקור נסתר מכובד או אוצר. על צד האמת, אחי אמי, שהיגרו לארצות־הברית, שלחו לנו עזרה מסוימת. עזרה דומה קיבלו רבים בעיירה, היא לא היתה חריגה בהיקפה. אלא מאי? הורי ראו בכסף זה "אוצר שמור" לתכלית אחת: "עתיד" הדור הצעיר (= לימוד!) ולא סיוע להוצאות הקיום והכלכלה של המשפחה. משפחות אחרות, שקיבלו כסף מעבר לים הסתייעו בו להקלת המצוקה הכלכלית, שהיתה נחלת רוב המשפחות בקהילה.

ההתייחסות ברוח אוהדת ובנכונות לכל סיוע ללימודים - שותפים מלאים היו שני ההורים. שונה הדבר לגבי החינוך התנועתי־הערכי. אבא, כאמור, היה איש־תנועה במלוא משמעותה המעשית של המילה. ציונות וסוציאליזם היו אצלו ענין של **אורח־חיים**. ציונות, **להבנתו**, משמעה עליה לארץ־ישראל. סוציאליזם, **לתפיסתו**, הצטרפות לקיבוץ.

ההצטרפות ל"גורדוניה" לא היתה אצלי מעשה מרד־דורות. אבא, בהשתייכותו ובפעילותו ב"התאחדות", כאילו סלל את הדרך לפני. גם אמא לא ראתה פסול בדבר. אדרבא, גם בעיניה השתייכות לתנועת־נוער היא הימצאות בחברה מכובדת.

בשנת 1931, בהיותי בת שבע־עשרה יצאתי להכשרה ליד העיר וילקומיר. רק עתה התגלה השוני בגישות בין אבא ואמא. משעה זו החלו טענותיה של אמא. אמא ידעה יפה על המתרחש בארץ. ביתנו היה ציוני ושליחים מהארץ היו מבקרים גם אצלנו. גם מה זה קיבוץ היא כבר ידעה, כי אבא היה **פעיל** בסניף ה"התאחדות". שיחות בנושאים אלה, היו ענין של יום־יום בבית. "בקיבוץ יקחו ממך את הכל. שם יעבידוך בכל עבודה קשה" ועוד טענות וטיעונים שונים השמיעה - התריסה.

חלוץ שעמד לעלות ארצה ולהצטרף לשורות המגשימים, היו עורכים בביתנו מסיבת פרידה. הבית והמשפחה כולה ליווהו באיחולים והערצה: "זו הדרך בחירי האומה ילכו בה." אלא מאי? אמא היתה שלמה עם הדברים עד... עד שמדובר בבת שלה.

עלייתי שלי, זה כבר עניין שונה - לזה היא התנגדה במפורש. כאן היא התגלתה כ"אידישע מאמע" אמיתית. אבא, כמובן, עודדני לקיים את המעשה. גם הוא אהב את בנותיו, גם הוא רצה בטובתן האישית. אולם, לפי גישתו העקרונית, אם הדרך הטובה - היא טובה גם לבִתו. על־כן, מצבי היה קל ונוח יחסית. עידודו של אבא פיצה אותי על התנגדותה של אמא.

אחר ארבעה חודשי הכשרה חזרתי הביתה לתקופת מה. משנקראתי שנית לצאת להכשרה, והפעם לקראת העליה לארץ ממש, גם אמא כבר השלימה עם הדבר ושינתה את יחסה למעשי לאוהד ואפילו תומך.

חברים וחברות אחדים היו במצב פחות נוח. היו הורים שראו בכוונתם של בניהם לעלות לארץ־ישראל מעשה לא טוב מבחינתם האישית - הם רצו לראות אותם מסייעים בפרנסת המשפחה. דבר מובן וצורך אמיתי לגבי רבים. אחרים, התנגדותם היתה מושתתת על טעמים ושיקולים אידיאולוגיים או פוליטיים. חברתי הטובה איטה כץ היתה אנוסה לחמוק מהבית ולברוח דרך החלון.

רוצה אני לספר קוריוז מעניין, הנספח לסיפור עלייתי ארצה, ומשקף את השפעת אבא עלי. התקנות של ממשלת המנדט הכבידו על העלייה. סכום כסף במזומנים היה עשוי לפתוח פירצה קטנה ב"חומה". עשירים, כאמור, לא היינו. היה בידי סכום פעוט. לא היססתי ושילמתי בכספי גם עבור רפאל קרצ'מר ואיפשרתי לכך גם לו לעלות.

משיצאתי לדרך, דווקא על אבא היתה שעת הפרידה שעה קשה ומדכאת. קשה היה לו להשלים עם הניתוק. כאילו חש שפרידה היא לנצח. ואילו אמא, משהשלימה עם הרעיון, קיבלה את עזיבתי את הבית ביתר קלות. כך לפחות כלפי חוץ.

תאור קולע יותר ליחסו של אבא לעליית בנותיו לארץ נמצא בסיפור עלייתה של אחותי אסתר. היא יצאה את הבית ללימודים בסמינר העברי לגננות בקובנה. כאשר השלימה את לימודיה רצתה, כמובן, לעלות ארצה. פניתי למזכירות הקבוצה וסיפרתי להם על הכשרתה של אסתר כגננת ועל רצונה לעלות. הבעיה היתה, כמובן, היתר־עלייה (סרטיפיקט). לקבוצת משמרות הוקצה סרטיפיקט אחד ויחיד. כיצד להשיגו המשק הסכים להעמידו לרשותה. למזלי, במקרה זה צרכי המשק בגננת לילדיו עלו בקנה אחד עם עניינה של אסתר והכשרתה. שמחתי מאוד למשמע תשובתו החיובית של המזכיר.

הימים היו ימי מאורעות תרצ״ו. השמועות והידיעות על המתרחש בארץ, כי שהיו מובאות לידיעת הרבים בגולה, היו מבעיתות ומרתיעות. הורים פחדו ודאגו לחיי בניהם שבארץ. אמא, שגילתה חשש מפני הקשיים שיהיו מנת חלקי כשדובר רק בהכשרה, התנגדה, כמובן, שבעתיים לעלייתה של אסתר שעה שהסכנה רובצת על כל שעל. דעתו של אבא, כפי שאנו יכולים להבין, היתה שונה. הוא לא הביא את שאלת הנוחות האישית בחשבון. לבסוף, כדי לפתור את הבעיה, אבא העלה הצעה: ״אם שושנה, הנמצאת כבר בארץ, תאמר בפה מלא, שהיא ממליצה על עליית אסתר גם בתנאים הנוכחיים, אסתר תעלה.״ אמא קיבלה את ההצעה בהאמינה, כי לא אטול על עצמי אחריות כזו.

הלבטים היו קשים. השכל הישר אמר לי: על אסתר לעלות. ודווקא עכשיו חשוב כאן כל אדם, כל יהודי. גם הגעגועים אליה דחפו אותי לומר ״כן״. כנגד זה, חשבתי: מי אני ומה אני שאטול על עצמי את האחריות לגורלה של אסתר? והסיכון הרי היה דבר מוחשי וממשי. הפרדס, הקרוב לתחומי הקבוצה, הרי משמש מיסתור לכל מי שרק יחפוץ לפגוע בנו!! ומה אם, חס וחלילה, תותקף המכונית בה תבוא?

הימים חלפו והיה חשש, שאם אשהה את תשובתי, יפוג תוקפו של אותו סרטיפיקט, שהועמד לשימושה של אסתר. אני עלולה להיות אחראית לאובדן סרטיפיקט כה יקר. האם אחריות זו קלה בעיניכם? והחלטתי: **כן. אסתר תעלה.** עתה, משנפלה ההכרעה, צריך היה להזדרז ולהודיע להורים את החלטתי. וכאן הבעיה כבר קשה יותר: משלוח מברק לליטא צריך היה לעלות חצי לירה! סכום עצום, לפי מושגי אותם ימים. מי יעמיד לרשותי סכום כזה שעה שיום כלכלה במשק באותם ימים היה אולי 25 מיל? כלומר, מברק אחד כמחיר עשרים ימי כלכלה. וזה תיאורטית. כי לעיתים קרה, שגם ללא המברק היו חסרים בקופה הסכומים הנדרשים לשלם לספק המזון. בחשש רב, ותוך הסתייגות ולבטים, פניתי אל הגזבר. להפתעתי, הגזבר נענה מיד. המברק שוגר עוד באותו יום. לא חלפו ימים רבים ואסתר הגיעה.

שמחתי מאוד לבואה. גם החברים שמחו עימנו. והנה, יש גם גננת לילדי הקיבוץ. ●

זכרונות

דב הלפרין

מ שפחתנו מנתה שבע נפשות. ההורים: בצלאל והניה; האחים: הבכור - זאב (עלה ארצה (ב־1935), הבינוני - חיים (היגר לאמריקה) ואני - הצעיר - דב; האחיות: גליקה ופסיה, שהיתה הצעירה בכולנו.

ההורים, האחות המבוגרת (שהיתה כבר נשואה) ואחותנו הקטנה, שנשארו בגולה, ניספו כולם בשואה.

אבי היה סוחר יערות ומשפחתנו נחשבה לאמידה. אחי הבכור זאב הצטיין בלימודיו. אחר סיום הגימנסיה הוא למד מתימטיקה באוניברסיטה של קובנה והיה למורה בעיר המחוז אליטה. קרוב משפחה שלנו - קרון - היה מורה ומנהל בית־ספר בראשון־לציון. הוא שלח לזאב "דרישה" לבוא להיות למורה בבית־ספרו. "דרישה" זו איפשרה לו לקבל היתר כניסה (סרטיפיקט) לארץ־ישראל ולעלות (1935). כאן היה למורה במושבה ואחר כך למפקח. הוא אף חיבר ספרי לימוד לחשבון, שרבים למדו על פיו.

אבא היה מעוניין, כמובן, בבן ממשיך לעסקיו כסוחר יערות. כיוון שזאב פנה ללימודים ולהוראה והאח הבינוני נסע, כרבים אחרים, לחפש את מזלו באמריקה, רצה אבי לראות בי, הצעיר בבנים, את היורש הממשיך. זה טבעי ומובן. ואילו אני ראיתי את עתידי כחלוץ בארץ־ישראל. לא הייתי מוכן להישאר בגולה.

כבר בגיל צעיר, בהיותי בן חמש עשרה שנה, הצטרפתי לתנועת הנוער "השומר הצעיר". דבר זה הכתיב לי את מחשבותי ותוכניותי. רציתי ללמוד מלאכה שיהיה לה שימוש בארץ־ישראל. על כן, כבר בהיותי בן חמש עשרה פניתי לנפח יהודי בעיירה וביקשתיו ללמדני את מלאכתו. זו מלאכה שתהא לתועלת - כך חשבתי. אבי, אם נדבר בלשון המעטה, לא התלהב ממעשה זה, שכרוך היה בהפסקת לימודי. כמו כן, המעשה שימש סימן ברור לכך שאני מתכוון ברצינות לפנות עורף לאפשרות להיות הבן הממשיך.

אבינו היה ציוני־דתי, או נכון יותר שומר־מצוות ותמך בכל ליבו ברעיון בניין הארץ ויישובה. מטבח כשר, תפילה קבועה והליכה לבית־הכנסת היו דבר מובן מאליו. לעיתים הייתי אף אני נלווה אליו בלכתו לבית הכנסת. כנגד זה הוא לא עשה "עניין" מהצטרפותי לתנועה כאשר נטישת המסורת היתה בה בראש־גלי ובמופגן. אותו הדאיגה יותר שאלת העתיד. על כן, שעה שהודעתי על כוונתי לצאת להכשרה, כדי להתכונן לעלייתי ארצה, היה בבית מתח. אבי הבין, כי ביציאה זו העניין "נחתך". עם זאת, משנוכח שאני עומד על דעתי, השלים עם רצוני. לא רק שהשלים אלא אף שילם את כל ההוצאות הכרוכות בדרכי זו.

ב־1.5.33 עליתי ארצה והייתי בין מקימי גרעין לקיבוצנו - "ליטא", בפתח־תקוה. בספטמבר 1933 יצאנו - 32 חברים וחברות - מפתח־תקוה והקימונו בנתניה את "קיבוץ ליטא". בספטמבר 1934 התאחדנו עם קבוצת חברים מהשומר הצעיר מפולין והקימונו את קיבוץ "עמיר" בחדרה. חמש שנים שהינו בחדרה וחיכינו לתורנו להתיישבות. ב־29.10.1939 עלינו על אדמות חיאם אל־ואליד, שבעמק החולה, והקימונו את קיבוץ "עמיר". ●

משפחת הלפרין

בצלאל הלפרין

בית אבא-אמא

בצלאל ויוסף שמאלי־סמולניק

משפחתנו לא היתה גדולה: ההורים, שני בנים ובת אחת. גם סבא וסבתא מצד אמא גרו אתנו.

שורשים

סבא וסבתא מצד אמא.

סבא - אברהם יצחק פינקלשטיין. סבתא - חנה לבית מנוסובסקי. בהיותם צעירים היו להם חלקת אדמה חקלאית ושדה לחפירת כבול בעיירה סלובודה (עיירת מוצאו של סבא), במרחק כחמישים ק״מ ממרטש. אחר כך עברו למרטש, לבית הורי סבתא. עיסוקם כאן היה בית־מסחר לאריגים. כרבים מבני דורם, גם סבא-סבתא קיוו לבנות את עתידם בארצות-הברית של אמריקה. סבא היגר לאמריקה. כעבור חודשים ספורים הצטרף אליו בנו בכורו, יעקב. יתר בני המשפחה נשארו במרטש עד קליטתו הטובה שם. אולם, ״ארץ כל האפשרויות״ לא סיפקה את הציפיות שלו והוא חזר למשפחתו במרטש. יעקב נשאר באמריקה.

סבא וסבתא היו אדוקים מאוד. סבא היה חבר קבוע בחברות הקהילתיות בעיירה: ״חברה ש״ס״, חברת ״חיי אדם״, ״חברה קדישא״. למרות אדיקותו, הוא התנגד לכל כפייה דתית, אפילו בחוג המשפחה. זוכרים אנו את אימרתו: ״אני לא השומר של הריבונו של עולם״.

מתוך כבוד לסבים, גם אנו, הנכדים, שמרנו על קדושת השבת בבית. אפילו ליווינו את סבא לבית־הכנסת.

סבא וסבתא מצד אבא.

סבא - צבי סמאלניק. סבתא - דבורה לבית שפירא. אותם הכרנו רק בקושי. עיירת מגוריהם, פַּארֶטש, היתה בקרבת העיר גרודנה, בתחומי פולין. מצב המלחמה ששרר כל השנים בין ליטא ופולין מנע את האפשרות של ביקורים הדדיים. רק תמורת שוחד לשומרי הגבול אפשר היה לקיים מפגשים חטופים על קו הגבול. זכורים לנו, מימי נעורינו, רק שני מפגשים כאלה. הם היו מעין פיקניק. עיסוקו של סבא היה מסחר ביערות. מעיסוק זה קיבלה המשפחה, בזמנו, את השם סמאלניק: סמאלה - ביידיש - זפת. משאריות הגזע של העצים היו יוצרים, בתהליך מסוים, את הזפת. ומסמאלה נגזר השם **סמאלניק**.

בהמשך הזמן הרחיב סבא את עסקיו. הוא קיבל את הסוכנות למחוז גרודנה של ״בירה גולדברג״ המפורסמת. אבא ניהל את הסוכנות.

ההורים והבנים

אבא, יהודה סמאלניק (1885), היה בוגר בית־ספר תיכון רוסי. אמא - חיה הניה (שכונתה גניה) (1886), לבית פינקלשטיין. הבכור - בצלאל (1913); השני - יוסף (1919); בת־הזקונים - אחותנו שרה׳לה (1924).

בעת לידתו של בצלאל גרו ההורים בגרודנה. בהיות בצלאל בן כחצי שנה פרצה מלחמת־העולם הראשונה ואבא גויס לצבא הרוסי. אמא חזרה לגור עם הוריה במרטש. עם סיום המלחמה, אחר היות ליטא למדינה עצמאית, הצליח אבא לחזור הביתה (1918) והמשפחה אוחדה. כאן, במרטש, נולד יוסף, בסדר פסח שני תרע״ט (1919). כעבור חמש שנים נולדה הבת שרה׳לה.

כמסורת המשפחה, אבא פתח במרטש חנות טכסטיל. לקוחות היו גם מהפריפריה - האכרים, שבאו בימי השוק, אחת לשבוע. אולם, עיקר הפרנסה היתה מבני העיירה. ואלה

משפחת סמולניק 1933

אברהם יצחק פינקלשטיין
הסבא של יוסף ובצלאל סמולניק

קיומם היה תלוי במידה רבה, בסיוע הכלכלי, שקיבלו מבני המשפחה אשר היגרו לארצות מעבר לים (ארצות-הברית, ארצות שונות בדרום אמריקה, דרום-אפריקה ועוד.) הסיוע היה מגיע לרוב, פעמיים בשנה, לקראת החגים הגדולים.

המשבר הכלכלי והמדיני של שנות השלושים המוקדמות באמריקה ובאירופה (עליית היטלר לשלטון בגרמניה ומלחמת איטליה בחבש) הביא עמו משבר גם למרטש. כתוצאה מכך, החנות חוסלה. ביתנו היה גדול, יחסית - היו בו תשעה חדרים. ההורים פתחו בו בית־מלון. היתה בו גם מסעדה ששירתה את באי בית־המלון בלבד. הלקוחות היו, בדרך כלל, סוכנים־נוסעים.

אבא היה ציוני ונמנה על ״הציונים הכלליים״. בתפיסתו הפוליטית היה קרוב לרוח ״ארץ־ישראל העובדת״. קוריוז, המבטא את יחסו האמיתי למחנה תנועת-העבודה נמצא בעובדה, שמייד עם פתיחתו של ״בנק-הפועלים״ בתל-אביב מיהר אבא ורכש מניה של הבנק (מספרה של המניה 28233). הוא היה גם תורם בקביעות ל״קפא״י״ (קופת פועלי ארץ ישראל), שכל עיקרה סיוע למוסדות תנועת הפועלים בארץ. (עם עליית בצלאל ארצה העביר אבא את המניה לידו והיא שמורה איתו למזכרת).

אבא היה שותף פעיל במוסדות בעלי אופי שונה ומגוון - פעילות ציונית בצד פעילות קהילתית-מקומית: ״קרן קיימת לישראל״, ״קרן היסוד״, ידידי קן ״השומר הצעיר״, ועד הסוחרים בעיירה, ״מכבי-אש״.

דוגמה לפעילות של ועד הסוחרים היא הדאגה לכך שחיובם של הסוחרים למס-הכנסה יהיה בתחום אפשרויותיהם. לצורך זה היו מקדימים ונפגשים עם פקיד השומה עוד לפני שהיה מקיים את ביקוריו אצל הסוחרים לקביעת השומות והיו ״מגיעים איתו להסכמה״ מוקדמת. שיטות אלו היו חלק מההווי ומקובלות באותם ימים.

אבא היה מקובל על תושבי העיירה. אחד הביטויים לכך היה בחירתו של אבא על ידי בעלי מחלוקות ל״בורר״ ביניהם. הכתובת הרגילה לבירורים ויישוב מחלוקות היתה ״דין-תורה״ אצל רב העיירה. אבל, היו כאלה שהעדיפו לקיים את הבוררות שלא באמצעות הרב.
פעולה מיוחדת היא הפעלת ״מכבי-אש״ מתנדבים. גדוד מכבי-האש היה בשנותיו הראשונות מוסד קהילתי, מורכב מיהודים בלבד. הגדוד שימש גם כ״הגנה-עצמית״ בעת צרה. קבלת הפיקוד על מוסד זה היתה מותנית בהסכמה משולשת: הקהילה, הפיקודים וגם השלטונות. תקופת פיקודו של אבא על מכבי-אש בעיירה נמשכה מספר שנים.

אנו וההורים

בעיירה היתה רק גימנסיה ממשלתית. ההורים היו מעוניינים כי נקבל חינוך עברי. אנחנו - בצלאל ויוסף - כמו רבים אחרים מבני מרטש, יצאנו ללמוד בעיר הקרובה - אליטה. היו גם שלמדו בקובנה.

בצלאל

בהיותי בן 14 הצטרפתי ל״השומר-הצעיר״. המגמה היתה ברורה: עליה לארץ והגשמה־עצמית. לצורך זה היינו מוכנים גם לוותר על המשך לימודים גבוהים. רצוני היה ללמוד מסגרות בבית-ספר מקצועי ״אורט״. אולם, לפי רצון ההורים, למדתי טכנאות־שיניים בקובנה. בסיימי לימודים אלה חזרתי הביתה. בתקופת הביניים - עד העלייה ארצה - התמסרתי לפעילות בקן ״השומר-הצעיר״ במרטש. ריכזתי גם את סניף ״החלוץ״ בעיירה. בשנת 1933 עליתי ארצה, חודשיים לפני יום הולדתי העשרים.

מתוך רצון לבוא לעזרת ההורים ובתקווה להעלותם ארצה, נשארתי עשר שנים בעיר. עבדתי בפרדסים ובתעשייה. המלחמה והשואה טרפו את הכל. התקוות נמוגו. בשנת 1943 הצטרפתי

עם משפחתי לקיבוץ כפר-מסריק.

יוסף

גם המסלול שלי היה דומה למסלולו של בצלאל: בית-הספר היסודי (לפי מושגינו היום - חטיבת-ביניים) בהנהלת המורה סידרנסקי, במרטש, וההמשך בגימנסיה באליטה. המצב המדיני והבטחוני היה כבר מעורער והיהודים כבר הרגישו את האסונות הקרבים לבוא. ההשפעה של גרמניה הנאצית כבר הקרינה על דרכי השלטון בליטא ועל אורחות החיים באיזור, הפסקתי את הלימודים הסדירים ולמדתי בנָאות, כהכנה לעלייה. הדרך ללימוד מקצוע זה היתה קשה. התחלתי כנער מתלמד בעבודות בניה כללית: ערבול בטון, הקמת תנורים שונים וכד׳. העבודות היו גם בעיירה וגם בכפרים בסביבה. בגיל 17 יצאתי להכשרה בקיבוץ-עירוני בקיידן. אחר שנה עזבתי את ההכשרה׳ ועברתי לעבוד בבית-החרושת לטכסטיל ״בוסטון״ בקובנה. בעבודה זו המשכתי גם אחר כניסת הרוסים לליטא.

הרוסים הלאימו את ביתנו במרטש. עבודתי איפשרה לי לקבל גם את אבי לעבודה בבית-החרושת בקובנה. הוא עבד כמנהל חשבונות. כעבור זמן מה היתה דרישה - עבור משרדי הממשלה לפקידים השולטים גם בשפה הרוסית. היות ולא היו רבים כאלה, אבא התקבל לעבודה. אמא ואחותנו עברו לגור בחדר שכור במרטש.

עם הפלישה הגרמנית לליטא, אבא ניסה לחזור ברגל למרטש, למשפחה. (תחבורה סדירה כבר לא היתה אז.) בדרכו, בהיותו על ״גשר-אלכסוט״ בקובנה, נאסר על־ידי הליטאים והוכנס ל״פורט השביעי״, ממנו לא חזר. עדות אחרונה על אבא קיבלנו מפי מלכה פוגצקי (כיום אישתי), שהיתה אף היא עצורה שם. היא הצליחה להחליף איתו משפטים ספורים ממרחק, מבעד לגדר המפרידה את אגף הנשים, בזמן עבודת הפרך. עם הפלישה הגרמנית לקובנה הצלחתי בדרך לא דרך לברוח לברית-המועצות. עבדתי בקולחוזים באורל ובקירגיזיה. לאחר מכן התגייסתי לצבא האדום במסגרת הדיוויזיה הליטאית. לחמתי בחזית אוריול ובחזית החדירה לליטא בעיר שאולי (שאוול). בשתי החזיתות נפצעתי. שכבתי כמה חודשים בבית-חולים. אחר שחרורי מהצבא האדום הצלחתי לעבור לפולין, ומשם דרך צ׳כיה, אוסטריה וגרמניה, עליתי ארצה ב-1947.

בעזרת בצלאל, נקלטתי בקיבוץ כפר-מסריק (איחוד משפחה זוטא). כאן בניתי את משפחתי ואת ביתי.

***

קרוב משפחה, שהיה כאח לנו, גדל איתנו יחד - בנימין הלוי ליפשיץ - בלעדיו הסיפור המשפחתי לא יהיה שלם. בנימין הוא בן אחות של סבא. אביו הוזמן לכהן כרב לעדה האורתודוכסית בפול־ריוור (מאסצ׳וסט) שבארצות־הברית. בנימין נולד מספר חדשים אחר נסיעות אביו. אימו נפטרה בלידתו והילד נאסף לביתנו והיה במעמד של ״הבן הבכור״. בהיותו בן שש עשרה, בערך, הוא הצטרף לאביו בארצות־הברית. במשך מספר שנים למד רפואה. נטש את לימוד הרפואה וחזר לליטא. בחזרו, חבש את ספסלי ישיבת סלובודקה עד שהוסמך לרבנות. אחר פטירת אביו, ירש את כס הרבנות לעדה האורתודוכסית בפול־ריוור. ●

ר׳ שלמה זלמן פרידמן

יוסף בן-ארי (פודרוב)

סבי, ר׳ שלמה זלמן פרידמן, נולד בסקידל, במחצית המאה התשעה-עשרה. בגיל שש התייתם מאביו, הקדוש ר׳ יצחק בנדט ז״ל, שנספה בעת שטחנת קמח שהיתה בבעלותו עלתה באש.

בהיותו בכור הילדים, נפלה על שכמו מעמסת הדאגה למשפחה. רק כשנישאה אמו שנית עבר להתגורר בבית משפחת סבו בהוראדנה. שם, בישיבות הוראדנה, רכש השכלה תורנית רחבה ונודע כבר אורין וכבעל השכלה כללית.

בבגרותו עקר מהוראדנה והתיישב בעיירה מרטש.

סבי ז״ל, נשא לאישה את מרת אלקה בת ר׳ יונה מאולקניק, שעל־יד דרוסקניק. נולדו להם שלושה בנים ושתי בנות. בן אחד נפטר בנעוריו ממחלת הטיפוס. הבן השני נפל חלל כחייל בצבא הרוסי במלחמת־העולם הראשונה. הבן השלישי, ר׳ יצחק פרידמן הי״ד, נרצח באכזריות על־ידי מתפרע בהיותו בעיסקו.

בִתו דינה נישאה לר׳ אריה לייב פרבר הי״ד, שהעדיף להתפרנס מעמל כפיו בייצור סבון על פני רבנות. רק אחר שנים של הפצרות נאות להענות לבקשות ולכהן ברבנות. תחילה בעיר ברוצין ואחר כך בעיר רייגרונד, שעל־יד ביאליסטוק. כאן חי ופעל עד שניספה בשואה.

בִתו השניה, מרת חיה, היא אמי, נישאה לאבי, הרב ר׳ לייב פדרוב, שכיהן ברבנות בעיר אליטה-מערב.

סבי, ר׳ שלמה זלמן, מצא את פרנסתו באשפרת צמר וצביעתו. בגלל עיסוקו זה כינוהו ר׳ שלמה זלמן דער פארבער.

בהיותו בר-אורין ובעל שאר רוח היה מקובל על הבריות ונבחר להיות מראשי הקהל בעיירה מרטש. ביתו היה פתוח לבריות. הוא הקדיש מרוחו, מאונו ומהונו לציבור ולרווחתו, שלא על מנת לקבל פרס.

הוא היה אדם צנוע ובבית-המדרש היה יושב בספסלים האחוריים, כדי שלא לבייש את הפחותים שלא זכו ללמוד. היה אהוד ומקובל על כל שכבות הציבור ללא יוצא מן הכלל. שמו יצא לפניו כאישיות בעלת שיעור קומה במקומו ומחוצה לו. כל יודעיו הוקירוהו וכיבדוהו.

חתנו, הרב ר׳ אריה לייב פדרוב, הלא הוא אבי זצ״ל, נלקח לבית עולמו בצעירותו. אחר מותו נלקחתי לבית סבי, שהתגורר בעיירה מרטש ואצלו גדלתי. ראיתי אותו ושמעתי על מעשיו בעיירה והם נשארו שמורים בליבי. להלן מספר מקרים אופיניים.

סבי רכש בכוחות עצמו ידיעות ברפואה. בביתו רקח בעצמו מיני תרופות. הוא עסק במתן סעד ועזרה לחולים, בעיקר מקרב עניי העיירה. הוא היה ״מוסד״ של ״ביקור־חולים״ במשמעות הרחבה של המושג, כפי שהיה ידוע באותם ימים. וכל זאת, כמובן, שלא על מנת לקבל פרס.
זכור לי מקרה עם שכנתו של סבי, חנה אידלסון שמה. היא וילדיה לקו במחלת עור, שגדולי הרפואה בימים ההם, שאליהם הופנתה, לא הצליחו להעלות ארוכה לתחלואיהם. המשפחה היתה בעלת מאפיה והקהל נמנע מלקנות מתוצרתם. פרנסתם החלה להדרדר. במצוקתם כי קשתה פנו לסבי ז״ל. סבי שלחני לבית־מרקחת לקנות כספית, וציווה עלי לערבבה עם משחה, שהוא רקח בעצמו מחומרים שונים, שהחזיק בביתו.

עד היום אני זוכר את העמל הרב שהשקעתי בערבוב הכספית הקופצנית במשחה. אחר שעלה הדבר בידי, מרח סבי את המשחה על עורם של החולים. וראה זה פלא: לא חלפו ימים

רבים והחולים החלימו ממחלתם כליל ושבו לאיתנם. גם פרנסתם הקודמת שוקמה.

ומעשה אחר ששמעתי בבית סבא. בעיירה מרטש לא היה בימים ההם מוהל. והנה מלאו לבנו של סבי, הלא הוא דודי שמעון, שמונה ימים ואין מוהל למולו. חרף חוסר נסיונו, עזר סבי עוז ומל את בנו בעצמו.

לא חלפו ימים רבים וגם לעושה המצבות שבעיירה, ר' לייב, נולד בן למזל־טוב. באין מוהל, פנו לסבי. תחילה סרב ליטול על עצמו את האחריות. רק לאחר מאמצי שכנוע רבים, ומחשש שהברית לא תתקיים במועדה, נעתר ומל את הרך הנולד. וכמובן בהצלחה.

ועוד מעשה. מעשה בבתו הקטנה של ידידו, שחלתה במחלה אנושה וסבי ז"ל לא רצה לקבל אחריות על עצמו. הוא החליט, כי יש להעבירה לעיר הסמוכה - דרוסקניק, שם התגוררו רופאים ידועי שם. הימים היו ימי מלחמת־העולם הראשונה ולא נמצא בקרב היהודים בעל עגלה שהיה מוכן להסתכן ולהובילם לעיירה הסמוכה. לבסוף נמצא גוי שהיה מוכן להעבירם למחוז חפצם, תמורת סכום כסף גבוה. אבי הילדה וסבי, שהצטרף אליו, נטלו את הילדה ויצאו לדרך. בהתקרבם לעיר נשמעו הדי יריות. הסוס נתקף בבהלה וסרב להמשיך בדרכו. אבי הילדה וסבי נשאו את הילדה על כתפיהם, כשהם מתחלפים ביניהם זה עם זה, עד הגיעם לרופא המומחה שבעיר. הילדה ניצלה.

ומעשה מתחום שונה לחלוטין. בית־המרחץ שבעיירה שכן באותם ימים במבנה רעוע ומט ליפול. היתה סכנה של ממש להשתמש בו. פרנסי העיירה החליטו לבנות בית־מרחץ חדש. את ביצוע הדבר הטילו על שכם סבי. סבי ניצח על מלאכת התכנון והבניה. בעזרת בעלי מקצוע שבעיירה הוקם בית־מרחץ מודרני בנוי מלבנים. גם מערכת אספקת מים נעשתה לממונעת. את המים שאבו מהפלג שעבר סמוך לבית־המרחץ.

בהזדמנות זו, של בניית מערכת השאיבה עבור בית־המרחץ, הונחה על־ידי אברהם זלמן גם מערכת צינורות ונבנה מאגר לאספקת מים לבתי העיירה. כך זכו תושבי העיירה למים זורמים בבתיהם. קודם לכן היו נזקקים לשירותיהם של שואבי־מים. על־ידי התקנת מערכת בידוד לצינורות, אמנם פרימיטיבית, אך יעילה, הצליחו להתגבר על בעיית קפיאת המים בצינורות בימי החורף הקרים. כך זרמו מים לבתי התושבים גם בימי החורף.

***

בימי מלחמת־העולם הראשונה גלו לעיירה מרטש פליטים מערי הספר. בתוכם היו גם כעשרה בחורי ישיבה. אחד מאלה היה חיים משה שפירא, שזכה להיות שר הפנים בממשלת ישראל. הוא לא שכח את הכנסת האורחים לה זכה בבית סבי.

***

בערוב ימיו חלה סבי זצ"ל בדלקת ריאות ונפל למשכב. מאמצי נכדו הרופא, ד"ר יונה פרידמן, לא הועילו. ממיטת חוליו לא קם עוד.

הוא נקרא לישיבה של מעלה באלול תרצ"ה. **תנצב"ה.**

הרב ר' אריה לייב

אבי זצ"ל, הרב אריה לייב, בן הרב חיים וזוגתו רוזה פדרוב, נולד בהורדנה ולמד בישיבות וולוז'ין, רדין וסלובודקה. הוא בלט בשקידתו בלימודים וביראת שמיים.

בהיותו בן שש עשרה הוסמך לרבנות ע"י הגאון ר' חיים גרודז'ינסקי מוילנה בעיירת הקייט פרודבורזה. הובאה לפניו שאלה מסובכת בקשר לבהמה גסה והוא תרצה. הוא הוסמך גם על־ידי הרב ר' משה מרדכי אפשטיין, אב"ד וראש ישיבת סלובודקה; גם הרבנים ר' ברוך

הורוביץ, ראש אגודת הרבנים בליטא והרב הראשי של קובנה - הרב ר' אברהם דובער כהנא שפירא סמכוהו.

אבא כיהן כרב בעיירה אליטה־מערב. הוא היה מקובל על הקהל במקומו ומחוצה לו. הוא נענה לבקשת ישיבת "כנסת ישראל" בסלבודקה, שהיתה במצוקה, ויצא כשד"ר לצ'כיה לאיסוף כסף. בהיותו בעיר פרסבורג נפגע בהרעלת מזון ונפטר בכ' בתשרי תרצ"א.

משפחתנו - אמי, אחיותי חנה רחל ושושנה רייזל וכן אחי חיים ואליהו, שעמדו לעלות לארץ־ישראל ואני - נשארנו בחוסר כל. אני, הצעיר בילדים, עברתי להתגורר בבית סבי, בעיירה מרטש. הוא גידלני וחינכני.

כל בני משפחתי ניספו בשואה ומקום קבורתם לא נודע. הי"ד.

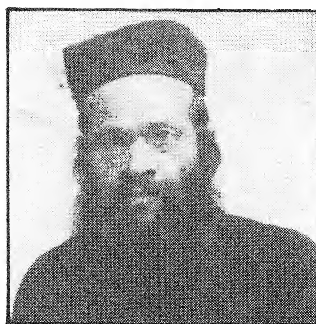
לפני שנים מספר ביקרה שכנתי בברטיסלבה ומצאה בבית העלמין המקומי את המצבה על קברו של אבי זצ"ל. על המצבה חרוט:

פ. נ.
הרה"ג הצדיק אריה דבי עילאה ר' אריה לייב חיים ז"ל יליד העיירה הרודנה ותושב מרטש.
נקטף בן מ"ב שנים בדרך ביאתו פרעסבורג ביום ד' דחוה"מס תרצ"א.

ארז בלבנון אדיר התורה
יחיד וטהור בכל מיני טהרה
הגה בלי הפוגה בגמרא וסברא
למד תורה לעבדה ולשמרה
יום ולילה עסק בה בגבורה
באהבה עשה מצוות ה' ברה
בן לחדש במנחות ותמורה
חיש גז ולא הניח תמורה
ים השבר אהה גדול ונורא.●

משפחה פודרוב

הרב אריה ליב פודרוב

משפחת ר׳ יהודה מילר

יעקב מילר

ביתנו, בית־עץ, עמד בכיכר השוק. היו בו שני אגפים ומיסדרון קישר ביניהם. במסדרון היו תנור אפיה ומרתף לאחסנת תפוחי־אדמה ושאר ירקות, בעיקר לחודשי החורף. אגף אחד פנה לחזית והאגף השני פנה לחצר גדולה. בחצר היו מספר מבנים: אסם לתבואות, אורוות ומבנה לאחסנת עצי הסקה.

גינה קטנה הקיפה את אגף הבית הפונה לחצר. הגינה היתה גדורה. הטיפול בגינה היה בידי אחי שמשון. הוא גידל בה מלפפונים, צנוניות, חמניות ופרחים. בימים של מחסור בגשם הוא השקה את ערוגותיה במזלף.

בחצר הקטנה היתה בנויה סוכה. גגה המשופע עשוי היה משני חלקים ונפתח באמצעות מתקן מיוחד. כאן הוקמה **צלמניה**. כאן צילם אבא את הבאים להצטלם.

גג הבית היה מכוסה ברעפי עץ; מעקה עץ היה ביציאה מהדלת הראשית. לימים, בפקודת המשטרה. החליפו את רעפי העץ בפחים מגולוונים ואת מעקה העץ הרסו ומעקה בטון נבנה תחתיו.

* * *

במשפחתנו היו שש נפשות: אבי, ר׳ יהודה בן עזר ואסתר (מהעיר סקידל) אִמי, תמרה בת אברהם ושרה איידלה (לבית טשערבאקאו) אחותי הבכירה אסתר, אחי שמשון, אני יעקב, ואחי הצעיר עזר.

אבי היה גבה קומה, תמיר ויפה תואר. זקן ופאות עיטרו את פניו. היה מרכיב משקפיים ולבוש בקפידה. היה דתי וציוני מסור.

עסק הרבה בצרכי ציבור באמונה: גבאי בבית־המדרש, יושב ראש של ועד ״קרן היסוד״, חבר בהנהלת בית־הספר העממי ובחברת ״גמילות חסד״. לפני חג הפסח טיפל במסירות ב״מעות חיטים״, שדאגה לספק לנזקקים את צרכי החג, כגון: מצות, מי־תמד לארבע כוסות וכו׳. לעיתים קרובות, בשובו מקבלת השבת, היה מביא איתו אורח לשבת. סייע הרבה לעניים. והכל בשקט ובצניעות.

אבי ניחן בקול טנור צלול גבוה ונעים. בשבתות ובחגים היה עובר לפני התיבה. לתפילותיו בראש השנה וביום כיפור יצא שם בעיירה ובסביבה. קהל שומעיו נהנה מאוד מנעימותיו. ביום ראשון של חג עבר לפני התיבה בבית המדרש ואילו ביום השני ב״קלויז״. כך נהג גם ביום־כיפור - ״כל נדרי״ בבית תפילה אחד ו״מוסף״ ו״תפילת נעילה״ בבית תפילה שני.

ערב ״הימים הנוראים״ אירגן אבי מקהלה קטנה, שתסייע לו בתפילותיו. במקהלה זו השתתפנו שלושת האחים וכן בן־דודי יעקב גלן. (לאחי הצעיר, עזר, היתה שמיעה אבסולוטית). הקמת המקהלה היתה חידוש בבית־הכנסת והקהל נהנה משירתה וקיבל אותה ברצון ובחמימות.

בשנת 1940, עם כיבוש פולין וחלוקתה בין גרמניה וברית־המועצות, גבר זרם הפליטים היהודים שהגיעו מהעיר וילנה וסביבתה למרטש. ב״ימים הנוראים״ רבו המתפללים בבתי־הכנסת שבעיירה. אחר ששמעו הפליטים את תפילותיו של אבי, הם היו מלאי התפעלות מקולו הערב והנעים ואמרו: ״איך קרה שבעל־תפילה כזה נשאר בעיירה קטנה ולא הגיע לחזנות בעיר גדולה?״

בביתנו שררה אוירה שקטה ונעימה. הבית היה מסודר ונקי. אהבתי במיוחד את ערבי וימי השבת והחגים, כאשר כולנו מסובים לשולחן ערוך, אבא בראשו והוא מקדש בקול נעים על

היין.

סדר פסח בביתנו היה לשם דבר. אבי היה לבוש קיטל לבן, יושב בכורסה וגבו שעון על כר, ממש כמלך. אמא הרגישה כמלכה ואנו כבני מלכים. אבא היה משמיע את פרקי האגדה בשירה ובזמרה ואנו מלווים אותו. אחרי הסעודה המשכנו בשירה את שאר פרקי ההגדה. רבים מבני העיירה היו עומדים מסביב לבית ומטים אוזן למנגינות הערבות שבקעו החוצה. היו גם כאלה שנכנסו פנימה והצטרפו לשירתנו.

ביתנו היה, כאמור, בית ציוני. שליח, כי יבוא מהמרכז בענייני "קרן היסוד" או "הקרן הקיימת" לישראל, הישיבה הראשונה איתו היתה בביתנו. הבית שקק פעילות ציונית.

בשמחת־תורה ערכו הציונים בעיירה את המניין המסורתי באחד הבתים המתאימים בעיירה. אבי עבר לפני התיבה והנעים למתפללים בתפילותיו. במוסף שר את הקדיש ואת תפילות חזרת הש"ץ בנעימת נעילה, והקהל היה מחרה מחזיק אחריו. אחר התפילה ועריכת הקידוש על היין והמסיבה סביב שולחנות ערוכים, ליוו המתפללים את אבי הביתה בשירה ובזימרה.

בימי בחרותו שרת אבי בצבא ניקולאי משך ארבע שנים. בשנים הראשונות לאחר נישואיו אירגן וקיים כיתת לימוד לבנות, בה לימד את השפה הרוסית, עברית, תנ"ך וחשבון. כמו כן, הקים בביתנו ספריה להשאלת ספרים תמורת תשלום. רוב הספרים בה היו ברוסית, יידיש ועברית.

לימים, למד אבי אצל אחיינו יקותיאל, בן אחותו ליבה, את מלאכת הצילום והתפרנס ממלאכה זו. אחי שמשון המשיך במקצועו של אבינו בצילום. כאשר אבי הפסיק לעבוד לפרנסתו, הקדיש את זמנו הפנוי לפעולה ציבורית וללימוד תורה מפי הרב דמתא, ר' מיכל שטופל. כל יום אחר תפילת שחרית בבית המדרש, היה ממשיך בלימודיו.

אמי, תמרה, היתה עקרת בית מסורה. דאגה לצרכי בני המשפחה ועמלה קשה. חשמל וגז טרם היו - בחורף צריך היה לבשל בתנור ובקיץ על חצובה שמתחתיה היו מבעירים אש בגזרי־עץ. וגזרי־העץ לא תמיד היו יבשים. גם להדיח כלים היתה בעיה: בסבון אסור היה להשתמש, כי הוא לא היה כשר, וחומרי ניקוי אחרים לא היו. קשה היה להרחיק את השומן מהסירים ומכלי האוכל האחרים.

כל שבת בבוקר ובחגים היתה אימי לובשת בגדי שבת ומבקרת בעזרת הנשים שב"קלויז", היה לה שם מקום קבוע לתפילה.

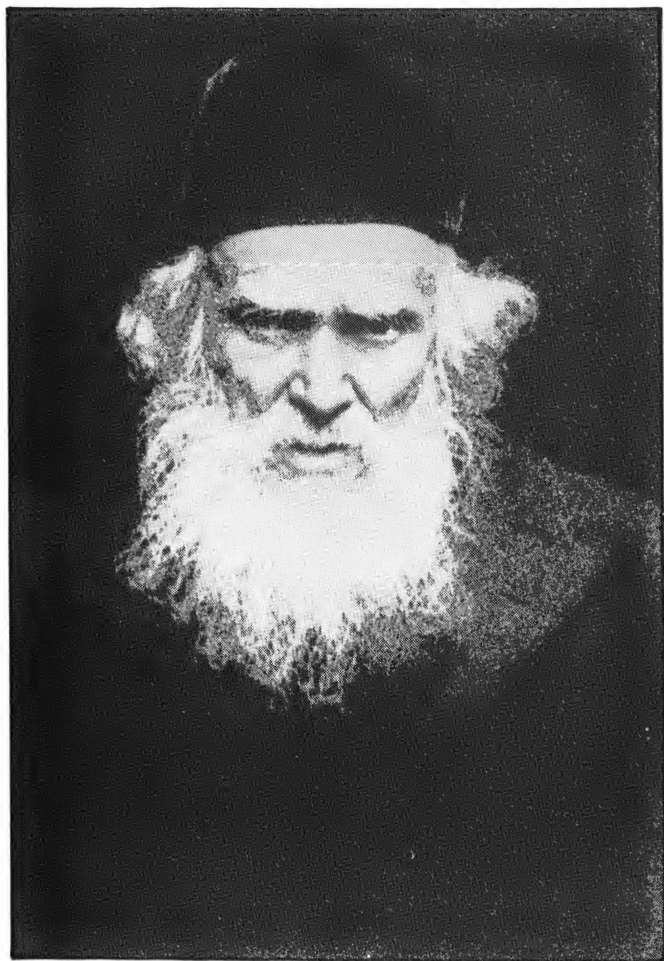
אחי שמשון היה ממייסדי סניף "גורדוניה" במקום ומפעליו החשובים. כל שעה פנויה היתה קודש לפעולה בסניף. כמו כן, פעל הרבה למען "הקרן הקיימת", "מכבי" ו"הפועל".

אחי עזר למד את טעמי המקרא והיה "בעל קורא" בבית המדרש.

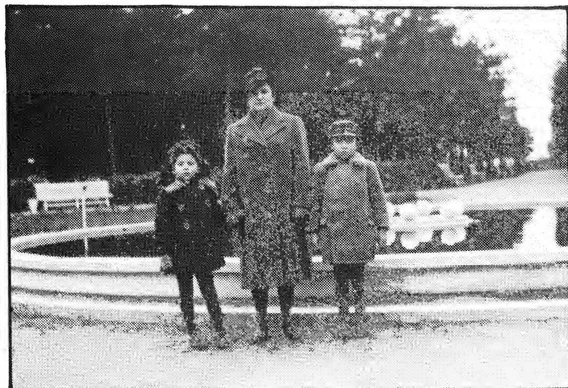
אחותי אסתר התחתנה עם משה זמודסקי ממרטש וילדה שני ילדים: אברהמ'לי ופייגעלע. היא גרה בעיר המחוז **אליטה**. עם כיבוש ליטא על ידי ברית המועצות ובתקופת שלוט הגרמנים היא התגוררה וחיתה עם משפחתה במרטש.

גורל אחותי משפחתה היה כגורל כל יהודי מרטש - ניספו בשואה.

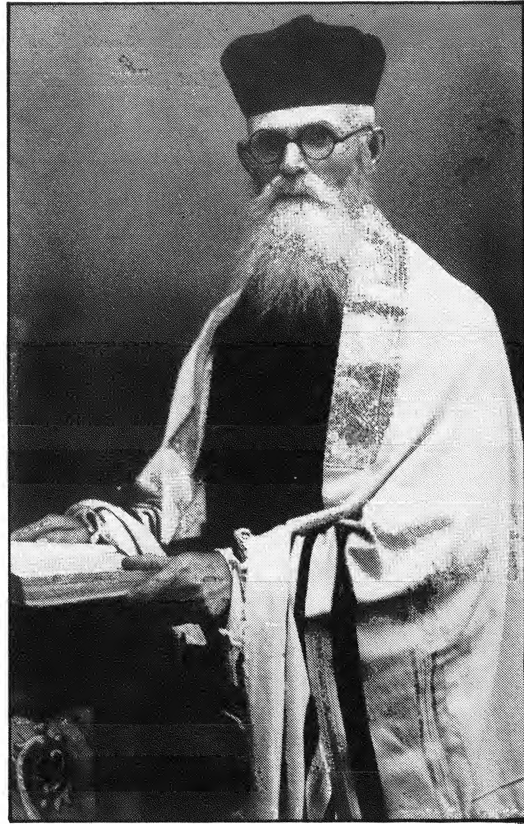
יהיו נא דברי הקצרים זכר לנשמותיהם הטהורות והזכות. ●

ר׳ עזר מילר (סבא של יעקב מילר)

אסתר זשמודסקי (מילר) ובניה אברהמ׳לי ופייגעלע

ר' יהודה מילר

משפחת יהודה מילר

משפחתי

מרים בן־נתן (צירלשטיין)

למשפחתנו היו ענפים רבים בעיירה - הן מצד אבא, הן מצד אמא.
משפחתנו מנתה עשר נפשות: אבא - יוסף צירלשטיין, אמא - חיה, האחים - חנוך, פרץ ואלתר, האחיות - מינה, אסתר, דינה, שרה ואנוכי - מרים.
שרה חלתה בהיותה בת עשר והיתה משותקת. היא היתה ילדה חמודה ומקסימה. מאז חלתה, חיי הבית היו מוכתבים על־ידי צרכי הטיפול בה. באותם ימים לא היו עדיין מוסדות ומקומות מרפא מתאימים. גם מוסדות העזרה של הקהילה לא היו ערוכים למקרה כזה. כך, שכל המשפחה היתה רתוקה לטיפול בה משך כל היממה. מצב זה נמשך למעשה גם אחרי צאתי את הבית ועלייתי ארצה. רק ב־1935, בהיותי כבר בארץ, קיבלתי את הבשורה המרה על פטירתה.

העיירה היתה מאופיינת בשניים: באוירה היהודית הטיפוסית, על חיי החברה והרוח הסובבים מסביב ללוח־השנה העברי, על שבתותיו ומועדיו, בתי־הכנסת ובתי־הספר העבריים מצד אחד. מצד שני, מרבית יהודי העיירה השתייכו, או לפחות, אהדו את התנועה הציונית. סניפי תנועות־הנוער החלוציות היו פעילים מאד.

אני השתייכתי ל"גורדוניה". כבר בגיל 15 הצטרפתי לסניף. זכורים לי המפגשים, שהיו מתקיימים כמה פעמים בשבוע, דיברנו על הארץ, על עלייה והגשמה. המדריכים שלי בתנועה היו שמשון מילר ויעקב מילר. בשנת 1932. בהיותי בת שבע עשרה, יצאתי להכשרה במקום הקרוי ווילקובישק. אחר כך עברתי לקיבוץ שהיה בסביבות העיר ממל. שנתיים בילתי בהכשרה. כיון שלא היו סרטיפיקטים, נאלצתי להמתין עוד שנה נוספת עד שזכיתי להגשים את חלומי ולעלות ארצה (1935).

מכל משפחתי הענפה, נשארתי בודדה שניצלה מגיא ההריגה, שהיה מנת חלקם של כל יהודי העיירה.●

יהושע רמז (פינטל) מספר:

על השורשים של משפחתי ידוע לי החל ממלחמת העולם הראשונה, קצת מזכרון וקצת מסיפורי אמא.

בית גדול של סבא־סבתא ובו 4 בנות ובן אחד. הבן היה אומן נחושת וזה איפשר את הקיום הכלכלי של כל המשפחה בזמן המלחמה. מסחר חליפין עם האיכרים שמסביב העיירה. קערת נחושת או מחבת וכדומה תמורת שק תפוחי אדמה או חריץ גבינה ומצרכי מזון אחרים.

בלילות היו הבנות מתגנבות לכפרים הסמוכים עם הפרקמטיה למסחר הבלתי־חוקי הזה שהיה מסוכן מאד. מצרכי המזון היו תחת פיקוח חמור וגם הנחושת הייתה מצרך מבוקש מאד ע"י הצבא הגרמני - צבא הכיבוש. הם החרימו את כל הנחושת שהייתה בהישג ־יד לתעשית הנשק שלהם.

הדודה אסתר היתה אמיצה במיוחד. הזדמנה לרחוב כשחייל גרמני הציק לשכן שלנו ועמד לאסור אותו. לא היססה הרבה וסטרה לחייל הגרמני ובאותו זמן הצליח הבחור לברוח. היא נאסרה ורק בשתדלנות ושוחד הצליחו לשחרר אותה ולהצילה מעונש חמור.

שלוש מאחיותיה של אמא עלו ארצה. אמא שלי נשארה במרטש עם שלוש אחיותי הצעירות ממני. אני עוד הצלחתי לצאת את ליטא בשנת 1935. האחות המבוגרת שלי קיפחה את חייה בתאונה בקבוצת הכשרה של "השומר הצעיר־החלוץ" סמוך לאפשרות לעלות ארצה. ●

נס פורים

יעקב מילר

ביתנו עמד ברחוב מרכז השוק מול הכנסיה הפרובוסלבית. הוא היה בנוי שני אגפים: אגף אחד בחזית ואגף שני פנה לחצר.

והנה, בשעות אחר הצהריים של אחד מימות חודש אדר תרפ״ג (1923), בשובי מהרחוב הביתה נתקלתי בפתח בשוטר. הוא שאלני: מי אתה? עניתי שאני גר בבית הזה. למרות תשובתי, הוא היסס אם לאפשר לי להיכנס הביתה. לפלא היה הדבר בעיני. מה רוצה השוטר? מדוע הוא שומר על הבית? אחר דין ודברים ביני לבינו הירשה לי להיכנס. ובבית פנימה שוב שוטר. זה ערך חיפוש בחדר העבודה של אבא (שמקצועו היה צלם). מה חיפש? תצלומים. כאלה, כמובן, מצא הרבה. מהם תצלומי אנשים ותצלומי רחובות העיירה וסביבתה הקרובה.

חלק מהתצלומים הוחרמו. לשאלת אבא: ״מה מטרת החיפוש?״ נאמר לו, שהוא חשוד במסירת ידיעות לאויב, היינו למדינת פולין. (מרטש נמצאה במרחק כעשרה או שנים עשר ק״מ מהגבול עם פולין. באותם ימים לא היו יחסים דיפלומטיים בין ליטא ופולין. כמו כן, אסור היה לחצות את גבול שתי המדינות. הסיבה לכל זה היתה הסכסוך בקשר לוילנה. וילנה היתה בעבר בירת ליטא. עם קבלת העצמאות 1918, הכריזה ליטא על וילנה כבירתה. בשנת 1920 כבשו הפולנים את וילנה וסיפחו אותה ואת סביבתה לפולין. מאז היתה קובנה לבירתה הזמנית של ליטא). אבא נלקח למעצר. תחילה הוא הובל לבית פרטי באותו רחוב עצמו - בית חיים לאוקניצקי. עד מתי ישב במעצר לא ידענו. אמא הביאה לו אוכל ומצעים מהבית.

אחותי אסתר היתה אז בגרודנו (שהיתה אז בתחומי פולין), אצל אחות אבא. היא למדה שם את מלאכת הצילום, במיוחד את מקצוע הריטוש. חששנו שמא יוודע הדבר לשלטונות וימצאו בכך חיזוק לחשדם, שאכן אבא עוסק בריגול לטובת מדינת פולין. אמא התרוצצה בעיר ומיררה בבכי. היא פנתה ל״בעלי בתים״ חשובים בבקשה שילכו אל ראש המועצה לבקשו להעיד שהוא מכיר את אבא כאדם ישר. כמו כן ביקשה שיפנו אל כומר העיירה כדי לשכנעו שיאמר מילה טובה על אבא. אלה הכירו את אבי כאיש ישר וכאזרח נאמן ומסור למדינה.

ראש המועצה והכומר הבטיחו, אך לא עשו דבר של ממש. כך חיינו, במתח רב, משך כמה ימים. בבית חושך ואפלה, לא היו חיים מסודרים. על אף שאבי היה חף מפשע חששנו מאוד מתוצאות המשפט. מי יודע במה העניין עלול להיגמר? נזכרנו במה שקרה בעיירתנו בשנות מלחמת העולם הראשונה: יהודים שנחשדו בריגול הושמו בכלא, סבלו עינויים והועמדו למשפט צבאי. ואנו ראינו בדמיוננו תמונות מזויעות. השעות נמשכו כימים, הימים ארכו כשבועות ואין יודעים מה יהיה.

רק כעבור זמן נודע לנו מה היה החשד. איכר מפולין עבר את הגבול לליטא ונתפס. כדי לחלץ עצמו מצרה, סיפר לשלטונות כי ראה תצלומים סודיים בידי המשטרה בפולין. לשאלה כיצד אלה הגיעו לשם, ענה: ״בעיירתכם, מרטש, יושב צלם יהודי, מצלם מקומות אסורים בצילום ומעביר את התמונות לאויב השכן״. (פולין). ״אני״, כך אמר, ״איכר ליטאי שכפרו סופח לפולין, לא יכולתי לראות כיצד סודות מדינת ליטא, היקרה לי מאוד, נמסרים לאויביה ולהחריש. באתי לגלות לכם את המצב המחפיר ״.

ביום רביעי אחר־הצהריים הודיע השוטר לאבא, שעוד באותו יום יסיעו אותו לעיר המחוז אליטא לחקירה נוספת. גם לנו נודע הדבר. שכרנו עגלה ודודי משה יחזקאל גלמבוצקי עם אחי הגדול, שמשון, נסעו בעקבות העגלה בה ישבו אבא, העגלון ושוטר. אחרי טלטולי דרך של ארבע שעות, הגיעו בשעות הלילה לאליטא לבית המעצר.

דודי ואחי נשארו אצל קרובים באליטא והמתינו לתוצאות החקירה. למחרת היום הובא אבי לחקירה בנוכחות האיכר הפולני. בין החוקרים היה גם איש צבא יהודי בדרגת סרן. האיכר

הפולני סיפר שוב את גירסתו. אבא טען שהוא אזרח מסור למדינה, העוסק במלאכת הצילום. מצלם אנשים הבאים ומבקשים להצטלם, מצלם גם את רחובות העיירה וסביבתה הקרובה. הכל. ורק דברים המותרים לצילום. הוא הכחיש את הטענה כי הוא עוסק בריגול. הסגן שם לב לכך, שבשולי מעיל הפרווה, שלבש האיכר, יש קרע ושובל קצר משתלשל ממנו כלפי מטה. פרט זה עורר את תשומת ליבו וחשדו של הקצין. הוא פקד על האיכר לפרום את השובל. כשנפרם השובל מצאו בו תעודה בה מצויינת מטרת בואו לליטא. ובכן, האיש לא היה איכר אלא מרגל, שנשלח על ידי שלטונות פולין לליטא על מנת לאסוף ידיעות ולהעבירן לשולחיו. כיוון שנכשל ונתפס שעה שחצה את הגבול; וברצותו לתרץ את מעשהו ולטהר את שמו, מצא דרך מקורית: להעליל על יהודי, ולספר שהוא מרגל לטובת המדינה השכנה, שהיא אויבת למדינת ליטא.

השחרור

אבא שוחרר מיד. בשיחה טלפונית הגיעתנו הבשורה המשמחת. בבית לא היה קץ לשמחה. שכנים מקרוב ומרחוק באו לברך אותנו ולשמוח בשמחתנו.

בשבת שלפני פורים ערכו לאבא קבלת פנים חמה. השכנים ועוד רבים מהמכרים הביאו לביתנו כיבוד. כל אחד הביא משהו: האחד בקבוק יי״ש, השני בקבוק בירה, שלישי טורט ואחרים שאר מיני ממתקים. השיקו כוסות, ברכו איש את רעהו ב״מזל טוב״. והשמחה היתה גדולה.

אמרו הבאים: הנה נתרחש נס־פורים בזמננו.

חודשים אחדים אחר כך בא אלינו לביקור אותו סגן. ערכנו לו מסיבה משפחתית חמה ובילינו יחד ערב שלם בשיחת רעים על ימים שעברו ועל ניסים המתרחשים גם בימינו. ●

מסיבת השחרור לאחר הזיכוי מהעלילה
בהשתתפות הקצין שהביא לזיכוי

זכרונות

פרופ׳ ישראל רבין

זכרונותי המאוחרים ביותר ממרטש הם משנת 1930. עד היותי לבר־מצוה (1925) חייתי במרטש. משמלאו לי שלוש־עשרה שנה, עברתי ללמוד בקובנה והייתי בא לימי חופשה וביקור בלבד. את הלימודים סיימתי בשנת 1929 ויצאתי להכשרה בחווה חקלאית ובשליחות בתנועת ״השומר הצעיר״. בשנת 1930 הפלגתי לחופי אמריקה.

משפחתי

המשפחה מילאה תפקיד חשוב ומכריע בחיינו בקהילה היהודית שבעיירה הקטנה בליטא. אני עוד זוכר את סבתא חנה, אימו של אבי, שנפטרה כשהייתי בן חמש בערך. היא היתה כבר זקנה מופלגת אבל, המשיכה עוד לעזור בחנותו של אבא. בעבר החנות היתה שלה. באמצעותה פירנסה את כל המשפחה. סבא ישראל נפטר עוד לפני שנולדתי, ב־1912. הוא היה ״יושב אהל״ וסבתא היתה ״אשת חיל״. הוא ישב ולמד בבית־הכנסת והיא עסקה בכל עבודות הבית. כל ענייני החולין והפרנסה היו מופקדים בידיה. בשנות חייה האחרונות היתה יושבת. בחודשי החורף מצוי היה סיר עם גחלים לוחשות תחת מושבה והיא עוסקת במשא ומתן עם הלקוחות, שהיו איכרים מכפרי הסביבה.

אבא קיבל את החנות בירושה וניהל את העסק המשפחתי כל ימי חייו. ארבעת אחיו הסתלקו להם לאמריקה כבר בגיל צעיר והוא נותר היחיד שנשאר והיה לסוחר בעיירה עצמה. עיסוקו היה המסחר, אולם, הרבה דברים אחרים עניינו אותו. למשל ספרות. הוא הירבה לקרוא ספרים בעברית, יידיש ורוסית. גם אותנו, ילדיו, עודד להעריך את התרבות היהודית, העברית והכללית כאחד.

השכלה כללית פורמאלית לא היתה לו. הוא למד רק ב״חדר״ ועוד שנתיים בישיבה. למרות זאת, הוא כתב יפה בעברית וביידיש ודיבר גם ליטאית, פולנית ורוסית. הפליאה אותי מאוד הבנתו במתימטיקה. כשהייתי מכין את שעורי בחשבון, באלגברה ואפילו בגיאומטריה, הוא היה מגיע לתשובות נכונות כמעט בן־רגע, ללא ידיעת השיטות הפורמאליות. הוא השתמש בהגיונו הבריא.

אבא היה סופר מתוסכל. משך כמה שנים הוא ערך וכתב בשבועונים - ״דער קנאקער״, ״דער גראגער״ - שפירסמו מאמרים ומסות הומוריסטיים וסטיריים על חשבונם של כמה מ״טובי העיר״, על צרות המוח שלהם ועל נקודות מבטם. את השפה העברית היא אהב ומכתביו אלי היו בעברית בלבד. אהבת השפה וחוש ההומור שלו עברו בירושה גם לבניו. הצטיין בזה אחי הצעיר, יעקב ז״ל.

אבא אהב משחקים שונים: קלפים, שח־מט ועוד. כשהיה פוגש שחקן שח־מט טוב היה מתייחד איתו למשחק. לצורך זה אפילו היה סוגר את החנות, יושב איתו בפינה לשעתיים, שלוש ואף יותר ומתרכז במשחק המרתק. לעיתים קרובות היה משחק עם הכומר המקומי. אמא, כמובן, לא היתה כל כך מרוצה מהתמכרותו זו ל״משחק המלכים״.

אבא היה טיפוס עממי או דימוקרטי. הוא האמין בשוויון בני האדם והיקנה לנו, ילדיו, ערכים של יחס אנושי, דמוקרטי ושוויוני. וזאת לצד ערכי היהדות, הציונות ואהבת השפה העברית.

את יחס הכבוד לכל בני האדם העביר גם ליחסיו לצעירים, לילדים, כולל ילדיו שלו. מעולם לא הרים עלינו יד להכותנו. מכות לא היו לפי הבנתו אמצעי טוב להשלטת משמעת. הוא שוחח עימנו ודיבר על ליבנו, הטיף לנו מוסר והעמיד אותנו על טעויותינו, שגיאותינו או חוסר דרך הארץ ביחסינו למבוגרים או לזקנים.

הרגשת האשם אחרי השיחות והטפת המוסר של אבא היו מכאיבות לנו יותר מכל מכת־יד.

אבא השתייך כבר לדור הצעירים - המודרניים בעיירה - דור החילוניים. אמנם, דורו לא מאס בערכי היהדות ולא דחה אותם. הוא רק דחה את השקפת העולם הדתית קיצונית העומדת על "קוצו של יוד". אצלו השתלבו והלכו ביחד המסירות ללאומיות היהודית, לציונות ולמסורת היהודית.

* * *

הקשר המשפחתי היה חזק ביותר אצל רוב המשפחות בעיירה. האהבה והנאמנות של כל בני המשפחה לאחים ולהורים היתה עמוקה. הנאמנות והמחוייבות ההדדית היתה גם במסגרת המשפחה המורחבת כולה. היו ביקורי קרובים מהמשפחה המורחבת גם בעיירות אחרות. והדבר היה הדדי במשפחה כולה.

לקראת ה"בר מצוה" שלי בא אלינו למרטש, הדוד הרב משירבינט, הוא שהה בביתנו משך חודש ואולי חודשיים. חלק מתקופה זו הוא בילה בקייטנה בכפר הקרוב - זקובלי. אני הייתי בא אליו לעיתים קרובות, כי הוא הכין אותי לקריאת ה"דרשה" בטקס ה"בר־מצווה". זה היה בחודש תמוז, בקיץ תרפ"ה (1925).

יעקב אחי חגג את בר־המצווה שלו כשנתיים וחצי אחרי. איני זוכר אם הוא בא להכין גם אותו או את אחינו הקטן יהואש.

הורינו יחד עם אחינו יהואש ואחותנו חנה - ליבע, בת הזקונים, ניספו בשואה, יהא זיכרם ברוך.

* * *

ר' גרשון רבינוביץ ומשפחתו

ר' גרשון רבינוביץ היה דוד של אבא. הוא היה בן־בית אצלנו ואחד האנשים החשובים בעיירה. בתו, שושנה (רייזל), נישאה לדודי יוסף זימן (אחי אִמי). הדוד יוסף ומשפחתו גרו מספר שנים במרטש ואח"כ עברו לקובנה. בשנות העשרים עלו לארץ־ישראל עם עוד מספר משפחות קובנאיות. כאן היה לאחד ממייסדי שכונת נחלת־יצחק בקרבת תל־אביב.

דוד אבי, גרשון, שהתאלמן, נשאר במרטש עוד שנים אחדות. עד פרישתו מעסקיו הוא היה סוחר עצים. קנה יערות ואת העצים הכרותים היה שולח בדוברות לקניגסברג אשר בגרמניה. בשנות שהותו האחרונות במרטש היה בא לביתנו יום־יום ואכל את ארוחת־הערב. כך נהג גם בשבתות. אנו, הילדים, אהבנו אותו מאוד והוא החזיר לנו את אהבתו.

הוא היה יהודי יפה וגבה קומה. היה מנומס ונוח לבריות - לילדים ולמבוגרים כאחד. ענייני ציבור וקהל העסיקוהו תמיד. כולם כיבדוהו. אנשים בטחו בו וסמכו על יושרו והיו פונים אליו לתווך בסכסוכים בין אדם לרעהו.

בשבתות ובימים נוראים הוא היה משמש כשליח־ציבור ועשה זאת בחסד עליון. כאשר קרה ואחרי שעות ארוכות של תפילה ביום־הכיפורים או בראש־השנה, ה"חברה" היו מתחילים ב"קדוש, קדוש" לפני הזמן המתאים, לפני שגמרו את כל הפיוטים, הוא היה מבין את הרמז, נכנע ומקצר.

הדוד גרשון עלה לארץ וגר עם בתו ובעלה יוסף זימן ועם הנכדים לובה ויצחק בנחלת־יצחק. גם בהיותו בארץ המשיך להיות שליח ציבור בקהילת נחלת־יצחק עד סוף ימיו. הוא נפטר ונקבר בבית העלמין של השכונה. ●

יוסף זימן

יצחק זימן

אבי, יוסף זימן נולד לאביו, ר' זאב, ולאמו, ליובה פרידה, ביום י"ח ניסן תרמ"ב (28.4.1882). עיירת מולדתו היתה פיליפובו שבפלך סובלקי.

בבחרותו למד בישיבות סלובודקה וטלז. נשא לאשה את שושנה־רייזל בת ר' גרשון רבינוביץ, שהיתה משפחה ותיקה מאוד במרטש. עבר למרטש ועסק יחד עם חותנו במסחר יערות וכריתתם.

הקשר הנפשי לארץ־ישראל היה מסורת במשפחה. סבו, ר' חיים, שלח כבר בשנת 1885 שניים מבניו לארץ־ישראל על מנת לרכוש קרקע. הם לא מצאו דבר מתאים וחזרו לגולה.

ב־1907 הקים במרטש, יחד עם מנדל גרשון ינילוב ואברהם הרץ ובעזרת חברת איק"א, בנק מסחרי. אחר מלחמת העולם הראשונה עסק בפעילות ציונית: מכירת "שקלים", הפצת מניות "אוצר התיישבות היהודים" ומניות בנק "המזרחי" וכד'. כמו כן, עסק בפעילות ציבורית יהודית כללית.

ב־1923 יזם רכישת קרקע בארץ־ישראל להקמת ישוב המבוסס על משקים חקלאים קטנים. אחר שהצליח לארגן קבוצת אנשים המעוניינים בנושא, נסע ארצה ורכש קרקע בקרבת המושבה הגרמנית "שרונה". (כיום "הקריה" בתל־אביב). אחר שהשלים הרכישה חזר לביתו. בשנת 1925 עלה ארצה שנית עם משפחתו והקים את הבית הראשון בישוב החדש, שנקרא "נחלת יצחק", ע"ש ר' יצחק אלחנן ספקטור, רבה המנוח של קובנה.

באותן שנים היו הגבלות על עליית יהודים לארץ - רק "בעלי חשבון" (הון) יכלו לעלות ללא סרטיפיקט. בשנים 1925־1927 הפקיד סכומי כסף לחשבון 19 בחורים מצעירי מרטש ואיפשר להם בכך לעלות כ"בעלי הון".

מרץ רב ופעילות רבה השקיע בפיתוח השכונה ובטיפול שוטף במוסדותיה. הוא היה ה"מוכתר", יו"ר הוועד וגבאי בית הכנסת.

בשנת 1946 השתתף בייסוד "ארגון יוצאי ליטא" והיה פעיל בארגון. כמו כן, היה חבר הוועד להוצאת הספרים "יהדות ליטא". בשנת 1926 היה בין מייסדי "בנק לקרדיט גומלין" ומונה ליו"ר מועצת הבנק. היה יו"ר "ארגון יוצאי מרטש" ויו"ר "גמילות חסד" של ארגון זה. הוא היה גם חבר ההנהלה של "חברה קדישא" בתל־אביב. •

* * *

את כל הפעולות הציבוריות שעסק בהן עשה בהתנדבות, מבלי לקבל שכר או כל טובת הנאה. כל זאת עשה בעזרתה הקבועה והמעודדת של אשתו שושנה רייזל ז"ל. עיריית תל־אביב הנציחה את שמו ב־1971 על ידי קריאת רחוב בנחלת־יצחק על שמו, הוא רחוב יוסף זימן.

יהא זכרו ברוך •

הפרידה ממשפחת זימן לעליתם ארצה, 1925.
משפחות זימן, רבין, סמולניק, גרשון רבינוביץ.

משפחות מילר, רבין ורבינאוויטש עם קרוביהם
על גבול פולין

משפחת רבין

הורי

שרה בלומברג־סלוצניק

אבי, יוסף סלוצניק הי״ד, נולד בעיירה אסטרינו (פולין, כיום רוסיה). הוא סיפר לי, כי למד ב״ישיבה״. מאוחר יותר עבר למרטש. במרטש, שבליטא למד עברית ואף לימד עברית. הוא היה ציוני פעיל והשתדל שאני וחברותי נדבר בינינו עברית. הוא עשה הכל גם למען הבאתם למרטש את המורים המוצלחים לעברית. ביוזמתו הוקמה בעיירה כיתה מיוחדת לבנות. בכיתה זו כבר למדנו עברית בעברית. הבנים למדו באותה עת ב״חדרים״.

בשכרו, מהשעורים שנתן, הוא היה לוקח שעורים בשפה הרוסית.

כשהתבגר הוא החליט ללמוד מקצוע. הוא לא רצה, שכאשר יתחתן יצטרך לחיות על חשבון משפחת אשתו. נסע לוילנה ולמד צורפות ושענות. הוא סבר, שגם אשה צריכה להיות בעלת־מקצוע והתחיל ללמד את מקצוע השענות גם את אשתו.

* * *

אמי, איטל לבית סרייסקי, הי״ד, היתה יפת תואר, אשת־חיל, פקחית ומוכשרת. כל הידידים והמשפחה היו מתייעצים איתה תמיד בכל שאלה. היא היתה טובת־לב ואהבה לעזור לכולם. אני זוכרת אותה נותנת לכמה משפחות נזקקות סכומי כסף. לכאורה, כדי לא לביישם, הכסף ניתן כהלוואה אולם, היא עשתה זאת בידיעה ברורה שלא יהיה בידם להחזירו ושהיא לא תבקשם להחזיר. לעזור לזולת, עזרה לשמה, למדתי מהם. זה היה חינוך טוב.

האהבה וההבנה שהעניקו לי הורי נתנו לי כח לעבור הרבה משברים שעברתי בחיי. כל אשר רציתי ללמוד או לרכוש התאפשר לי. כאלה הם נשארו בזכרוני.

יהא זכרם ברוך. ●

משפחת סלוצניק

שער שלישי

חינוך, תנועות־נוער, מפלגות

מערכת החינוך במרטש

יעקב מילר

א בית הספר העממי.
עם סיום מלחמת העולם הראשונה חל שינוי יסודי במערכת הלימודים במרטש. רוחות חדשות החלו נושבות בעולם היהודי בשטח החינוך, הד השינויים הללו הגיע אף למרטש. ה״חדרים״ עדיין שלטו בכיפה - כל ילד ונער למד בהתאם לגילו ב״חדר״ מסויים.

והנה חלה תמורה. יום אחד הוזמנו, אנו ילדים בגיל תשע עד אחת עשרה, ל״שטיבל״ של בית־המדרש על מנת להיבחן. נאמר לנו, כי במרטש יקום בית־ספר עממי וכי בהתאם לתוצאות הבחינות יחולקו הילדים לכיתות. מי לכיתה א׳ ומי לכיתה ב׳. הבוחן היה ר׳ דוד קריינר.

רבה היתה שמחתי כשהודיעו לי שאני אהיה תלמיד הכיתה הגבוהה - כיתה ב׳.

המורים בבית־הספר היו ר׳ שמעון רובינשטיין, אפרים יברוביץ׳ ושרה פינון. מקום משכנו של בית־הספר היה בקומה השניה של בית מאיר אשר. למדנו לשון עברית ודקדוקה, תנ״ך, היסטוריה עברית, היסטוריה כללית, גיאוגרפיה, טבע, חשבון ואידיש. את כל המקצועות, פרט להיסטוריה עברית, למדנו באידיש.

יחסים טובים שררו בין התלמידים ומוריהם. בייחוד אהבנו את המורה סוניה פינון. בבוקר היינו מקדימים לבוא לבית־הספר. דלת הכניסה היתה עדיין נעולה על מנעול, ואנו חיכינו לבואו של השרת. בינתיים, עד בואו, חטפנו שיחה עם התלמידים והתלמידות לכיתה. אהבנו מאוד את הפגישות הללו.

ל״ג בעומר הראשון בבית־הספר

והנה הגיע ל״ג בעומר. לימודים לא קוימו באותו יום. נפשנו חשקה בטיול ליער הסמוך לעיירה. השמיים היו מעוננים והשמש התחבאה אחריהם. חששנו שמא ירד גשם. מי היה צריך לקבוע אם הולכים ליער? המורה סוניה פינון. אני נקבעתי מטעם הכיתה להיות השליח אל המורה, להשפיע עליה שתאות לחוג את ל״ג בעומר עם תלמידי הכיתה ביער. המורה היססה - ללכת או לא ללכת? מה אורו פני בתת סוניה פינון את הסכמתה להלוות אלינו ליער. חיש מהר פשטה הידיעה בקרב התלמידים, ה״טלפון״ הפנימי פעל באופן יוצא מן הכלל. כל תלמיד הכין לעצמו אוכל למשך יום שלם. בשירה ובזימרה צעדנו - ילדי מרטש - בפעם הראשונה לחוג את ל״ג בעומר ביער הסמוך לעיירה.

הנה הגענו לנחל, רחבו בסך הכל כמה מטרים, מימיו רדודים וצלולים. את קרקעיתו אפשר ממש למשש בידיים. אנו במעלה ההר, ההליכה קצת קשה. עינינו נשואות לשמיים. לשמחתנו, התפזרו העננים והשמיים התבהרו. מי שם ליבו לקשיי ההליכה? מה לנו מעלה ההר כשבליבנו פנימה השמחה? עוד מעט נתפרקד על דשא היער, נטפס על העצים, נשחק ונרגיש את החופש בכל יופיו.

פתאום התמלא היער צחוק ילדי ישראל. רינת הציפורים התמזגה עם שירת הילדים. ובפינו השיר:

פארוואונדערט וועט ווערן דער אלטער, דער וואלד
וואס טוען דא יידישע קינדער
דערציילט עס איז ל״ג בעומר, דערציילט עס אים באלד
און זאל אים ניט זיין צו קיין וונדער

(מלא תמהון יהיה הסב ביערים
מה עושים פה ילדי ישראל?
ספרו, ל״ג בעומר היום, ספרו לו מיד
ולא יהיה לו פלא בעיניו).

עוד ימים רבים אחר הטיול לא פסקנו לשוחח על ל״ג בעומר ביער. והשנה - שנת 1920.

מורים חדשים, תוכניות חדשות

המורה סוניה פינון עם משפחתה היגרו לארצות־הברית. אפרים יברוביץ׳ עבר לעבוד בבנק העממי במרטש. בית־הספר קיבל מורים חדשים. הפעם הם הגיעו מפולין: משה איליוויצקי וקלמן ווסיליסקי. הופעתם הראשונה לא היתה מרשימה. שניהם היו נמוכי קומה, לבושם לא היה מהודר ביותר (השנים היו שנות מלחמת רוסיה הקומוניסטית בפולין). לפי מראם החיצוני פסקו התלמידים: המורים החדשים אינם כל כך טובים.

מפקח על בתי־הספר באותם ימים לא היה. הפיקוח על בית־הספר היה בידי ועד ההורים. בשני השעורים הראשונים של המורה משה איליוויצקי בחשבון ובספרות אידיש, היו נוכחים משה שומכר (שבִּתו שיינקה למדה בכיתתי) וגונדה (שהיה רוקח בעיירה. התחתן עם בִּתו של משה רומנוב ז״ל).

אנו, התלמידים, הוקסמנו הן משעור החשבון והן מהשעור בספרות אידיש. באותם רגעים שכחנו על נומך קומתו של המורה. הוא קנה את עולמו בקרב התלמידים. יחס של הערצה נוצר אליו מצד התלמידים, אהבנו את שעוריו. והחיבה היתה הדדית.

ספרי לימוד להיסטוריה כללית ולגיאוגרפיה לא היו בידי התלמידים. (ספרי לימוד במקצועות אלו בלשוננו לא היו בשוק כלל). בהעדרם, המורה היה מרצה. אחר ההרצאה התנהלה שיחה. בסיום השיעור קיבלנו ממנו את תקציר השעור בכתב ידו. התלמידים העתיקו את החומר למחברותיהם לפי תור. מבחנים בכתב היו רק בחשבון ובלשונות עברית ואידיש. בשאר המקצועות היה נשאל כל תלמיד בשעת השיעור על החומר שנלמד במשך השנה. תשובותיו שימשו יסוד למתן הציונים בסוף כל שליש. התעודה הוכנה בהדפסה בשפירוגרף.

בבית־הספר הנהיגו שני מקצועות חדשים: מוסיקה (לימוד שירים חדשים) וחקלאות. בשני המקצועות הללו התמחה המורה קלמן וסיליסקי. (הוא התחתן עם פסיה בת שמואל קבצניק). אחר שנתיים עלה ארצה ושימש מורה בבית־ספר מזרחי בעפולה) לא רחוק מבית־הספר קיבלנו שטח אדמה, שהוכשר לגינה. כל שני תלמידים הכינו ערוגה, בה זרעו מלפפונים, בצל, צנונית, שעועית ופרחים. כלי עבודה קיבלנו מ״יק׳ופו״ בוילנה. (יקופו היה ועד יהודי אשר נוסד ב־1914 בפטרבורג, רוסיה. הוא הוקם לשם ריכוז הפעילות לעזרת היהודים נפגעי מלחמת העולם הראשונה. הוועד המרכזי חוסל כבר ב־1921. הסניף של הוועד בוילנה המשיך להתקיים עד 1930.

בגינה עבדנו אחר הלימודים - משעה שלוש עד ארבע אחר־הצהריים. העבודה התבטאה בהשקייה במזלף, ניכוש עשבים שוטים, עידור וכו׳. המורים והתלמידים הגיעו למסקנה, כי השטח קטן מדי וכי צריך להוסיף עליו. בהמשך חצר ביתו של יחיאל ליפשיץ (גר ברחוב הדואר) היה שטח, שנמצא מתאים למטרה זו. רק מקצתו היה נטוע עצי־פרי וגם אלה היו מוזנחים. שטח זה קיבלנו חינם. צריך היה לגדרו ולהכשיר את הקרקע לזריעה. השטח נחרש ושודד. אך, במה מגדרים אותו? היכן מקבלים כלונסאות עץ ובדים לגידור? וכך נמצא הפתרון: התלמידים עם המורים החליטו, יום אחד, תחת לקיים לימודים בבית הספר, ללכת ליער, לכרות ענפים עבים ולהכין מהם את הכלונסאות וענפים לגידור.

יום אחד, השכם בבוקר, הסתדרנו - תלמידי בית־הספר - ברחבה שלפני בית־הספר. כולם

בית הספר ״יבנה״, תרפ״ט (1929)

בית הספר העממי ״יבנה״ כיתה 4

בית הספר העברי במרטש 1923

המחזור הראשון של בית הספר העממי במרטש,
תרפ"ג (1923) עם ועד ההורים

בית הספר העממי "תרבות" בל"ג בעומר (1925)

תלמידי בית הספר בגינתם

בית הספר העממי "תרבות", מחזור 1936

תלמידי בית הספר, ל"ג בעומר תר"פ (1920)

באו מצויידים בגרזנים, משורים וצידה לדרך. עשינו את דרכנו ליער ושירה בפינו: "העבודה היא חיינו, מכל צרה תצילנו". אנשי העיירה, שהשכימו קום, הביטו בנו בתמהון - מה פשר שירה זו בשעה כה מוקדמת? ומה הגרזינים והמשורים שבידי הצעירים?

לפנות ערב חזרנו, כשאנו סדורים בשתי שורות עורפיות, זוגות זוגות, וכלונסאות ובדים טעונים על כתפינו. בשירה עליזה עברנו דרך רחוב קובנה ומגרש השוק בדרכנו לגננו החדש.

חידושים נוספים

בבית־הספר הוקמה ספריה ובה ספרים בעברית וביידיש. כריכת הספרים נעשתה בידי התלמידים. את תורת הכריכה לימדנו המורה משה איליוויצקי. במשך השנה נפתח בבית־הספר גם חדר־קריאה. בחדר־הקריאה נמצאו עיתוני ילדים בשתי השפות. הידועים שבהם: "די גרינינקע בוימעלאך", "דער חבר" (החבר), "עולמי הקטן" ואחרים. חדר־הקריאה היה פתוח כמה פעמים בשבוע בשעות אחר־הצהריים. הפעלתו היתה בהשגחת התלמידים. סדר ושקט שררו בו. אכן, התלמידים ידעו יפה לנהל אולם־קריאה זה.

יזכרו כאן עוד שני מורים, שהגיעו אלינו שנה מאוחר יותר: משה פיליבינסקי מאורני (נספה בעיר בירז') והרב דוד גולדפט ממרטש עצמה (נספה בסמילישקי).

המורה משה פיליבינסקי הנהיג בבית־הספר שעורי התעמלות. שעורים אלה התקיימו בחצר בית־הספר.

בחודשי האביב והקיץ היה מוציא אותנו אל חיק הטבע. את השעור נתן על סוללת העפר השפוך לאורך הכביש המוביל לנימן. למטה, למרגלות הסוללה, זרמו מי הנהר מערבה ומעלינו שמיים כחולים. לצידי סוללת העפר היו שתי שורות של עצי־עלים. כל אלו לא הסיחו דעתנו לעניינים אחרים ואוזנינו היו כרויות למוצא פי המורה. קלטנו יפה את שעוריו בתנ"ך ובעברית.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה ברחו הרב דוד גולדפט עם כל משפחתו לרוסיה. שם הוא שהה עד גמר המלחמה. בשובו למרטש הוזמן על־ידי ועד ההורים לשמש מורה בבית־הספר. חידושו היה בשטח לימוד ה"גמרא". עד אז קראו בגמרא והפירוש ניתן באידיש. הוא לימדנו גמרא בעברית.

שם דבר בבית־הספר היו מסיבות חנוכה ופורים. בכל מסיבה כזאת הצגנו הצגה. רובן היו בעברית. מההצגות הידועות היו: "החטופים" - המחזמר, "נבחן, נבחן, כלב עז" ועוד. כל הצגה הוצגה פעמיים: בצהריים לילדי בית־הספר ובערב להורים ולסתם מבקרים.

בעת היווסדו היו בבית־הספר העממי שתי כיתות, שכונו א' ו־ב'. מבחינת רמת הלימודים כיתה ב' היתה דומה, לפחות לכיתה ה'. ייתכן אף יותר. במהלך השנים הפך בית־הספר להיות לבית־ספר של ארבע שנות לימוד. הפיקוח עבר לממשלה הליטאית. האחרונה קימה אותו על חשבונה כפי שהיה בכל עיירות ליטא.

ב. בית־הספר "יבנה"

לצד בית־הספר העממי, היה במרטש גם בית־ספר "יבנה". לימודי בית־ספר זה התנהלו ב"עזרת־נשים" שבקלויז. כיתות מסודרות לא היו בבית־ספר זה. התלמידים למדו בשתיים או בשלוש קבוצות. למדו בו רק בנים.

כמורים בו שימשו ר' קלמן, אבא בקר ומשה יחזקאל. את הלימודים הכלליים הורתה המורה ה. מילנר.

המשך לימודים

חלק מהתלמידים שגמרו את בית־הספר העממי המשיכו את הלימודים בעיר המחוז אליטה. שם היה קיים פרו־גימנסיון. חלק ממסיימי הפרו־גימנסיון המשיכו ולמדו בגימנסיון העברי בקובנה. רק מעטים מאלה המשיכו את לימודיהם באוניברסיטה בקובנה. מעטים הגיעו אף ללימודים בסורבון שבפריז.

היו גם צעירים שלמדו בישיבות קובנה (סלבודקה), טלז׳ופוניבז׳. ●

גורדוניה

יעקב מילר

סניף "גורדוניה" במרטש היה מורכב משלוש קבוצות גיל: צופים (בני עשר עד שלוש עשרה), "מתעוררים" (מגיל ארבע עשרה עד שבע עשרה), "מגשימים" (מגיל שבע עשרה ומעלה). לכל קבוצה היה מדריך. הפעולה התרבותית והחינוכית היתה מותאמת לגיל. הפעולות התקיימו בשעות הערב, במועדון.

משך שנים היה המועדון בבית שרה לאה. בשנות קיומו האחרונות, עד חיסולו עם כיבוש ליטא ע"י רוסיה ב־15 ביוני 1940, המועדון היה ברחוב וילנה.

קירות המועדון היו מקושטים בתמונות מהווי הסניף, אישי התנועה הציונית, מפת ארץ־ישראל, מראות נוף מהארץ ובכרזות. שתי תמונות גדולות, האחת של ד"ר הרצל והשניה של אהרון דוד גורדון, שהתנועה נקראה על שמו, התנוססו גבוה, מעל כל התמונות והכרזות.

בשעות הערב שקק המועדון חיים. כל שיכבה ניהלה את עבודתה בכוחות עצמה. לפני השיחה, שכונתה בשם "קיבוץ", נערך מפקד. אחריו ישבו ושרו. נושאי הפעולה התרבותית היו: פרקים בתולדות עם־ישראל, אישי התנועה הציונית, החיים בקבוצה ובקיבוץ, יסודות "גורדוניה" ואחרים.

תלבושת התנועה היתה חולצה אפורה. שרוך בצבע כחול שימש לרכיסה. על הצוואר מתענבת בקשר עניבה ירוקה משולשת ושני קצותיה משתלשלים על החולצה בה היה נעוץ זיטון (דיסקית) בצורת אליפסה, שעליו חרות סמל התנועה: למעלה, בחצי מעגל, "גורדוניה"; במרכז - דקל מעוטר: לימינו - את, לשמאלו - פטיש.

המנון התנועה היה "קומו אחים גורדונאים". הברכה, בהפגש חברים, היתה: "הגשם". התשובה היתה: "הגשם נגשים!"

חברי שכבת המגשימים היו מסונפים גם לסניף "החלוץ" המקומי. במסגרתו עברו, בהגיע תורם, להכשרה בקיבוצי התנועה בעיר או בכפר. שם עשו את צעדיהם הראשונים ברכישת הרגלי עבודה גופנית ובהכנה לחיים משותפים בקבוצה. כל זה, כמובן, כהכנה לחיים בארץ. הכל חיכו לתורם לעליה, לסרטיפיקט שהיקנה את ההיתר לעלות לארץ־ישראל. רבים הצטרפו בהגיעם לארץ לקיבוצם "משמרות" שליד פרדס־חנה.

בשבת לפנות ערב - שעת הדימדומים - ערכנו עונג שבת: שירה וניגון, אגדה מהמקורות או סיפור. הנוכחים היו מרותקים למספר והאפלולית השרתה אוירה מיוחדת באולם. עם סיום התוכנית פרצנו בריקוד "הורה".

בחודשי הקיץ - בעיקר בשבתות - יצאו חברי הסניף אל מחוץ לעיר, ל"הר המבצר" המדושא. שם ערכו, קודם לכל, תרגילי התעמלות ומשחקי צופים שונים. אחר כך המשיכו וטיפסו על ההר עד לפיסגתו. שם קיימו שיחה, ממרומי ההר השקיפו על הסביבה: על מי היובל מריטשאנקע שהשתפך לנהר הנימן, על הגשר הנטוי מעליו. מעברו השני של הנהר נראו גבעות חול נטועות שיחים ועצי עלים.

בחזרם, אהבו הצעירים להגיע למרגלות ההר בריצה ולשתות ממימי הסטנגה הרדודים והצלולים, אשר אף הוא השתפך בקרבת מקום לנימן.

בכליון עיניים חיכו החברים לקיץ, לפגישות האזוריות ולמושבות הקיץ. הפגישה האזורית של סניפי "גורדוניה" במחוז נמשכה יומיים. מושבות הקיץ נמשכו שבועיים, לפחות. אלה התקיימו בחיק הטבע, בכפרים. כאן הכירו חברים מסניפים אחרים והקשרים ביניהם התחזקו.

משתתפי מושבות הקיץ חיו בהן חיי שיתוף - הקופה משותפת, האוכל הוכן על־ידי

המשתתפים עצמם ובמשותף. המצע ללינה היה חציר טרי בגורן. העבודה התרבותית התנהלה בהתאם לתוכנית שהוכנה מראש. הפעולות התנהלו בחוגים ובשיחות כלליות. בכלל הנושאים שהעסיקונו היו גם שאלות בתחום האמנות והספרות.

בשבתות באו לבקרנו אורחים מהסניפים הקרובים. במושבות שררה אוירה עליזה ונעימה, ממנה שאבנו כוחות ורצון להמשך הפעילות ולשמירה על קשרים עם חברים חדשים.

אוירת חג היתה בסניף בהגיע שליח מהארץ לביקור. ובמשך הזמן היו הרבה כאלה: משה הורוביץ מחולדה, חיים בבלי מגניגר, יהושע קפלן ודוד ויצמן ממסדה. האחרון בשליחים שהגיעו היה אלכסנדר אריאל ממשמרות.

בשעת השיחה ישבו החברים במעגל שבמרכזו היה השליח. סיפורו על חיי החלוצים בארץ, על החיים המתרקמים בקבוצה והתאורים של מראות אזורי ארץ־ישראל - כל אלה הרשימו את השומעים ובדמיונם חזו את חיי הקבוצה. בפגישה כזו למדו גם שיר חדש והוא המשיך והתנגן בלב כל אחד עוד ימים רבים.

בכ״ד שבט, יום הזכרון לאהרון דוד גורדון, היו מתכנסים חברי הסניף לשיחה כללית, שהיתה מוקדשת לחייו ופעלו בארץ ובחוץ־לארץ. הודגש ה״נאה דורש ונאה מקיים״ שלו. זה היה אחד הסמלים של כל צעיר בסניף.

מקובל היה לערוך ערב־זכרון לא.ד. גורדון גם לציבור הרחב. בערב זה דיברו על עיקרי תורתו שבכתב ועל הגשמתו אותה בחיי היום־יום שלו. כמו כן, סופר על ממשיכי דרכו - חברי ״גורדוניה״.

* * *

חברי הסניף באו מכל שכבות הציבור בעיירה. מהם שמצבם הכלכלי היה קשה מאוד ותנאי הדיור שלהם גרועים ביותר. בהיות כולם בפעולה במועדון שכחו גם אלה את חייהם הקשים בביתם והרגישו את הנועם שבגילם הצעיר. שמחים ועליזים היו באוירה של אחווה וחלומות מתוקים. כולם חלמו על חיים חדשים בארצנו החדשה.

בין הפעילים **בתקופה האחרונה** לקיומו של הסניף היו החברים שמשון מילר, שטירל קפלן, דוד קפלן (אחיה) ומרים וישייסקי. לראשון באלה היתה ״חזקה״: כל ערב ראש־השנה להפיץ בין תושבי העיירה גלוית ברכת שנה־טובה של ״הקרן הקיימת לישראל״.

* * *

פעולת ״גורדוניה״ בעיירה היתה מורגשת מאוד. היא קרבה משפחות רבות לרעיון הציוני ולאהבת ארץ־ישראל. לא פעם הושרתה בזכותה בבית אוירת חג ופוזרה רוח נכאים. הכל היה נאה ונעים עד שיד השטן עקרה משורש נטע זה.

יהיו נא דברים אלה הנצחה לכל צעירי ״גורדוניה״ במרטש שניספו בשואה. ●

גורדוניה - כנס אזורי במרטש

צופי גורדוניה 1931

סניף גורדוניה התר"צ (1930)

סניף גורדוניה

על הנוער בעיירה מרטש

שושנה קייצקי־אלפרט

עתיד לא היה לנוער בעיירתנו. מקורות הפרנסה היו מוגבלים ביותר. כל הנשאר בעיירה, גורלו היה להיות בעל־מלאכה כהוריו או סוחר. אפילו סוחרים של ממש היו רק מעטים. לא שמבזים אנו את המלאכה כדרך להשגת פרנסה אלא, שגם בזה ל״גדולות״ אי אפשר להגיע. גם כדי להמשיך וללמוד בגמנסיה צריך היה לצאת אל עיר המחוז אליטה או לבירה קובנה.

כנגד זה, חיי־השעה בעיירה היו תוססים. לא, חס וחלילה, חיי־שעה במשמעות הרגילה של המילה (חיי הוללות) אלא חיים תוססים של נוער המתכנן ומתכונן לקראת חיים אחרים. פעילותן של תנועות־הנוער היתה ענפה. הנוער היה מלא שמחת־נעורים, שהופנתה לאפיק חיובי.

תנועת־הנוער הראשונה שהקימה סניף במרטש היתה ״גורדוניה״. הגורם הישיר לכך היה, ככל הנראה, השפעתה הרבה של ״ההתאחדות״ ברחוב היהודי המרטשאי. ״השומר הצעיר״, שהחל את פעילותו בעיירתנו מאוחר יותר, לא רק שהדביק תוך פרק זמן קצר את פעילות סניף ״גורדוניה״ אלא, אף הצליח לעלות עליה ברמת פעילותו.

התחרות בין התנועות היתה חריפה. אולם, כיוון שהשאלה המרכזית בפעילות היתה משותפת לכולם - העליה לארץ־ישראל וההגשמה החלוצית - התאפשרו גם פעולות משותפות. ״החלוץ״ היה מסגרת משותפת, תנועת־גג לכולנו. בכל תנועה לעצמה דובר על ארץ־ישראל. בכל תנועה העמידו במרכז ״שיטה מיוחדת״, אידאולוגיה על קוצו של יוד. ״החלוץ״ היתה המסגרת למימוש החלום. גם להכשרה יצאנו במשותף.

כאמור, ה״התאחדות״ היתה השלטת ברחוב המרטשאי. טבעי היה להניח, שחברי ה״התאחדות״ יסייעו אך ורק ל״גורדוניה״, למען הגביר חילה כנגד ״השומר הצעיר״ המתחרה בה. העובדות היו שונות, המציאות היתה אחרת: משה שומכר, שהיה מראשי סניף ה״התאחדות״ היה נענה להזמנות של סניף ״השומר הצעיר״ ובא להרצות אצלם על אישים ומאורעות ציוניים. אגב, בתו שלו היתה מראשונות קן ״השומר הצעיר״ במרטש. כמוהו נהגו גם חברים אחרים. המטרה המשותפת והגדולה חשובה היתה בעיני כולם על הפרטים הקטנים. זה המאפיין את עיירתנו מרטש.

ביקוריהם של שליחים מארץ־ישראל בעיירה היו לשעות של התעלות הנפש. היינו הולכים לשמוע את דבריהם ושותים בצמא כל מוצא פיהם. זכורים לי במיוחד ביקוריהם של חיים בבלי (שהיה שליח ״חבר הקבוצות״) ופנחס רשיש (שהיה שליח ״החלוץ״). פנחס רשיש השאיר עלינו רושם כביר בתארו את החיים בקיבוץ. מדבריו הבינונו, כי החיים בקיבוץ הם רצף של חוויות נעימות בעבודה ובחיי החברה־הציבור והמשפחה גם יחד. אחרי דבריו היינו בטוחים בצידקות דרכנו. והא ראיה - רבים גם רבים מבני הנוער המרטשאי של אותם ימים, שהיו חברים בתנועות הנוער, נמצאים עוד היום כחברים בקיבוצים בארץ. ●

החבורה

מרים שיף־פוגצקי

תנועות־הנוער היו לנו במרטש כלפיד, שלאורו מתלכדים ואליו מתכנסים. גם חיי התרבות והרעות העסיקו אותנו מאוד. הרבינו לבקר בספריה והתור לספר טוב היה ארוך. ידענו בדיוק לקראת מה אנו מתחנכים - לא תמיד הבינונו בדיוק מה עומד לפנינו. לא ידענו כי ביציאתנו להכשרה ובנסיעתנו לארץ אנו נפרדים מהורי ואחים ללא הזדמנות לראותם שוב. היו לנו תוכניות לחזור ולבקרם אך הגורל רצה אחרת.

תנועות־הנוער היו מסגרות פורמאליות. להן היו פעולות סדירות. היה להן מועדון, מדריכים, שליחים. הפעילות בהן היתה בנויה על שכבות גיליות. היו גם התאגדויות של מפלגות אידאולוגיות או חבורות־לימוד פרק יומי ועוד מיני מסגרות לפעילות. שונה מכל אלה, ומיוחדת במינה, היתה חבורה אחת יוצאת דופן, שברצוני להזכירה. ולהלן סיפורה.

חבורה מופלאה של אנשים, שאינם בני גיל אחד, יצרו לעצמם חברה, אשר כונתה בפיהם - החבורה ("די סטאדע"). לא רק מבחינה גילית הם היו שונים האחד מחברו: מורה ומחוסר עבודה, סטודנט וסוחר, פועלים ובעלי־מלאכה. איש־איש ומקצועו, איש־איש ועמדתו. על אף כל זאת, הם מצאו עניין לבלות כחבורה. כחבורה שלמה זו היתה חבורה יפה ונעימה.

אנו, הבנות הצעירות מ"גורדוניה", היינו כרוכות אחריהם. היינו יוצאות איתם לטיולים ובילויים. בשבתות ובחגים יצאנו איתם לבלות בחיק הטבע. נסיון החיים שלהם, מצד אחד, והיחס היפה והתמים שגילו כלפינו, מצד שני, קסמו לנו.

על חבורה זו נימנו: מוטי מיקלישנסקי, יעקב קליבנסקי, שניהל את החנות של הוריו; יעקב אפשטיין, שעבד עם אביו; אבקא קבצ'ניק, שהיה סטודנט; יושקה קפלן, שעבד במאפיה של הוריו; משה קוביצקי; יהודה כרפס.

כל אלה ניספו בשואה בגולה. יהא זכרם ברוך. ●

החבורה

בתנועה הציונית

יעקב מילר

מרטש היתה ידועה כעיירה ציונית. לא פגשת בה אנטי־ציונים. לכל אחד היה יחס של אהבה לארץ־ישראל, שם ארץ־ישראל נישא בפי כל אחד ואחד. שליח כי בא לעיירה - התלקטו סביבו רבים למען שמוע מפיו משהו על ארץ־ישראל. הרצאתו התקיימה בבית־המדרש או בקלויז. רבים באו לשמוע את דבריו - צעירים, מבוגרים ואפילו ילדים. תחושה של חג הורגשה בעיירה בבואו של שליח כזה.

היו שליחים שבאו מטעם תנועות־הנוער או המפלגות הציוניות והיו שבאו בשליחותן של הקרנות. השליח סיפר על המתרחש בארץ ועל החיים החדשים המתרקמים בעיר ובכפר, על הקבוצה ועל הקיבוץ.

באותם ימים שררה בקרב הקהילה היהודית בעיירה אוירה של ארץ־ישראל - רבים חלמו על חיים חדשים בארץ הקדושה.

בשנים הראשונות שלאחר מלחמת־העולם הראשונה לא הירבו להתווכח בשאלות המפלגות והציונות. בא שליח לאסוף כספים למען "המזרחי" - תרם כל אחד לפי נדבת ליבו, אף כאלה שאינם דתיים. בא שליח תנועת־הפועלים מהארץ להפיץ מניות של "בנק הפועלים" - גם אדוקים רכשו מניה. העיקר היה - "ארץ־ישראל".

הויכוחים הסוערים בשאלות הציונות התחילו רק בשנות העשרים המאוחרות. אז קמו סניפי מפלגות ציוניות ותנועות־נוער. מעתה, כל אחד ראה בעבודתו עבודת קודש, כאילו רק דרכו מקרבת את הגאולה ותביא לבניין הארץ.

בכל בית יהודי, בחדר המרכזי, היתה תלויה על הקיר הקופסה הכחולה - קופסת "הקרן הקיימת לישראל". בני הבית היו משלשלים לתוכה לעיתים מזומנות פרוטות אחדות. מדי שבוע, ביום שישי, ביקרו בבתים זוגות צעירים - נציגי תנועות־הנוער - שהשאירו פתק־תזכורת לאם: לא לשכוח לשלשל לקופסה, לפני הדלקת הנרות, מטבעות מספר.

תרומות ל"קרן הקיימת" נתרמו בהזדמנויות שונות; בעליה לתורה התחייב העולה בנדר. הקופסאות רוקנו ע"י צעירים. לרוב נעשה הדבר בחנוכה, פורים וערב ראש השנה. בכל יום שישי הודבקו בבתי־הכנסת מודעות, בהן התבקשו המתפללים לא לשכוח את רעיון גאולת הקרקע בארץ־ישראל.

כל הפעולה הזו נוהלה על־ידי ועד בו השתתפו נציגי כל המפלגות ותנועות־הנוער.

ה"מנין" הציוני בשמחת־תורה

בשמחת־תורה קיימו כל הציונים בעיירה "מנין". עשוהו בביתו הפרטי של אחד העסקנים. המנין התקיים גם בליל החג וגם למחרתו. למנין זה באו צעירים ומבוגרים. לפני התיבה עבר אבי, ר' יהודה מילר, (לעתים בנו עזר) שהיה ידוע כבעל קול טנור צלול ונעים. תפילותיו, בנעימותיהן המתוקות, משכו קהל רב, שהוקסם מהן. הוא היה ציוני ותיק.

בין "הקפה" ל"הקפה" שרו משירי ציון. כל מתפלל עלה לתורה והרים תרומתו ל"קרן הקיימת". עם תום התפילה, הסבו המתפללים לשולחנות ערוכים ושירה עליזה ומרנינה בקעה מבית ה"מנין". קולותיהם נישאו למרחקים ונשמעו בחוצות. לסיום, מנהג היה למתפללים - ללוות את ר' יהודה מילר לביתו בשירה.

אם בפעילות למען "הקרן הקיימת" השתתפו בעיקר הצעירים וכל שכבות העם, הרי בתרומות למען "קרן היסוד" לקחו חלק ראשי המשפחות. ההתחייבות היתה על סכומים של

לירה שטרלינג אחת (שערכה באותם ימים היה כחמישה דולר) ומעלה. את ההתחייבות היו פורעים במשך השנה, לשיעורין. פעם בשנה היה בא שליח מהמרכז בקובנה, מכנס את הפעילים בבית היו״ר, ר׳ יהודה מילר. בישיבה זו היה מארגן את העבודה לשנה הבאה. כמו כן, היה מוסר על התוכניות החדשות של הקרן. בשבת אחר הצהריים היה מרצה בקלויז, לפני הקהל הרחב, על הנעשה בארץ. למחרת היום ביקר השליח, בלווית כמה פעילים מקומיים, בבתים על מנת לקבל מראשי המשפחות התחייבות כשטר לשנה החדשה.

פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים

בז׳ בניסן תרפ״ה (האחד באפריל 1925) נפתחה האוניברסיטה העברית על הר־הצופים בירושלים. הציונים - ליבם מלא שמחה. כיצד מבטאים שמחה זו? תלמידי בית־הספר, ובראשם המורים, עברו בתהלוכה בחוצות העיירה. בידי אחד הילדים דגל ציון, ובפיהם שירי ציון. אנשי העיירה יצאו למרפסות הבתים, נשענו על מעקותיהם, וליוו בעיניהם את המפגינים הצעירים.

בין מנחה למעריב התכנס קהל הציונים בקלויז לשמוע דברים קצרים מפי משה שומכר ומפי הסטודנט לרפואה זאב פיליבינסקי. דבריו של האחרון נאמרו בעברית.

באותם הרגעים נדמה היה לרבים, כי הגיע הקץ לסבל הסטודנט היהודי. לא עוד יצטרך להתדפק על דלתות מוסדות השכלה גבוהה זרים. ירצה - ילמד באוניברסיטה העברית על הר־הצופים. איש לא חשב אז על קשיי הנסיעה ועל ההוצאות הגדולות הכרוכות בלימודים בארץ ישראל. איש לא היה מודאג מהשאלה: מנין יבואו האמצעים הכספיים? באותם ימים חיממו את ליבו המילים: ״אוניברסיטה עברית״.

״צעירי ציון״ - ״התאחדות״

המפלגה הגדולה ביותר במטרש היתה מפלגת ״צעירי ציון״־״התאחדות״. רבים מצעירי העיירה היו חברים בה. היא פעלה רבות למען הקרנות הלאומיות. כמו כן, היא ניהלה עבודה תרבותית במשך כל השבוע. פעולה זו היתה מורגשת בעיקר בלילות־שבת וביום השבת. היו הרצאות בנושאים ספרותיים, תולדות עם־ישראל, בעיות אקטואליות בתנועה הציונית, זרמים בתנועה הציונית וכד׳. החברים קיבלו חינוך להגשמה ציונית ורבים מהם יצאו להכשרה ואחריה עלו ארצה. אלה היו ראשוני החלוצים בעיירה וראשוני העולים ממנה לארץ. זה היה כבר במחצית הראשונה של שנות העשרים למאה הנוכחית.

בסניף היה אולם־קריאה. באולם זה מצאת את העתון היומי ״יידישע שטימע״ (קול העם), את עיתון הפועלים היהודי באמריקה ״פארווערטס״ (קדימה), את הירחון ״צוקונפט״ (עתיד) שיצא אף הוא באמריקה ועתונות אחרת. אולם־הקריאה שקק חיים בשעות הערב. זאת היתה פינת התרבות בעיירה.

הרוח החיה בסניף היה החבר גרשון איישישקי ונושא התרבות היה משה שומכר. גרשון איישישקי היה כולו מסור לעבודת הסניף. כל שעה פנויה היה מקדיש לעבודה הציונית. פעל רבות למען ״הקרן הקיימת״ ו״קרן היסוד״.

משה שומכר היה מנהל הבנק העממי במקום. הוא היה בר־אורין, משכיל, יודע פרק בספרות עברית ובספרות אידית.

* * *

בשנות העשרים התארגנה גם מפלגת צ.ס. באותן שנים הוקמו גם סניפים של תנועות־הנוער ״גורדוניה״, ״השומר הצעיר״, ״דרור״, ״בני עקיבא״ וסניף ״החלוץ״, כמסגרת־על לתנועות־הנוער החלוציות. כמו כן קמו ארגוני ספורט: ״מכבי״ ו״הפועל״. •

לכבוד ביקורו של המשורר לייב יפה במרטש

סניף דרור (נוער צ.ס.)

סניף צעירי ציון (צ.ס.)

סניף ״סירקין געזעלשאפט״ (צעירי ציון צ.ס.)

שכבת הבוגרים 1931

הקבוצה הבוגרת בקן השומר הצעיר

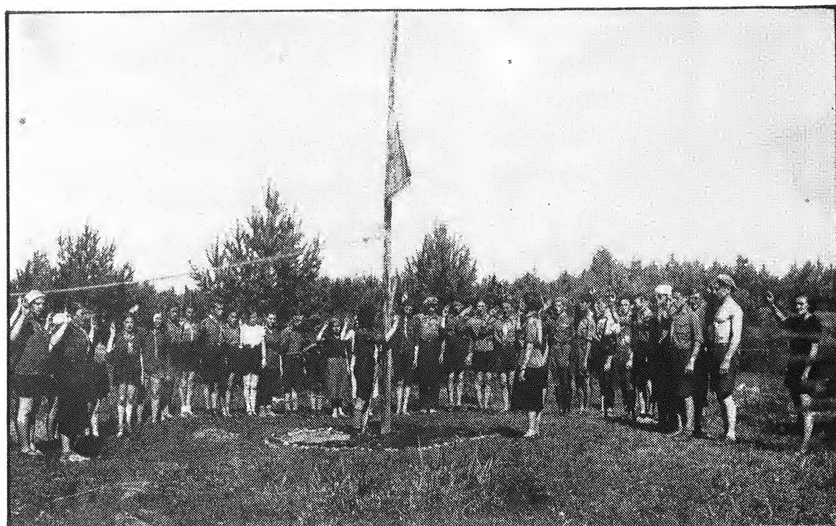
קבוצת ארלוזורוב בקן השומר הצעיר
נפרדת מבצלאל סמולניק לעליתו ארצה (1933)

סניף בני עקיבא

קן השומר הצעיר במרטש
עם השליחה גיטה לפוטינסקי-
גרינלבט.1932

קן השומר הצעיר במושבת קיץ

קן השומר הצעיר בתהלוכת יום העצמאות של ליטא(1933)

סניף החלוץ נפרד מיעקב רבין, בצלאל סמולניק
וטובה קריבורוצ'קי לעליתם ארצה (1933)

סניף החלוץ בשנות ה־20 הראשונות

סניף החלוץ 1931

השומר הצעיר

בצלאל שמאלי־סמולניק

קן השומר הצעיר במרטש הוקם בשנת 1928 ע״י כמה חברים אשר למדו בערים מחוץ למרטש וקלטו שם אידאולוגיה שטרם הכירו אותה במרטש. והם: ישראל רבין (כעת פרופסור לפסיכולוגיה קלינית וחינוכית בארצות הברית) שהיה חבר ההנהגה הראשית של התנועה, שיינקה שומכר־גולני (לימים חברה בקיבוץ בית־זרע), דב הלפרין (קיבוץ עמיר), יעקב רבין (מזרע), איטה רייזנר־כץ ובצלאל שמאלי־סמולניק (כפר מסריק). בחזרם הביתה הביאו איתם מטען רוחני־פוליטי שהיה לכוח מניע לפעולות הקן והפעלת חברים רבים בקן.

פעולות הקן התנהלו במסגרת שלוש שכבות גיל אשר הקיפו כ־250 נערות ונערים במשך השנים. צופיות, מחנות קיץ מקומיות ואיזוריות, משחקי חברה, פעולה למען הקרנות הלאומיים, ברורים רעיוניים המלווים את המתרחש בא״י. השכבה הבוגרת השתייכה כולה לסניף החלוץ והיוותה בתוכו את עמוד השידרה. רבים יצאו להכשרה חקלאית במסגרת החלוץ והרוב המכריע של השכבה הבוגרת הספיק עוד לעלות לא״י, טרם פרוץ מלחמת העולם השניה והשואה שכילתה את הנשארים במרטש. •

חברים בקן השומר הצעיר (תר״צ, 1930)

שער רביעי

דמויות

אליהו דוד סטון

יעקב מילר

אליהו דוד סטון־צירלשטיין נולד במרטש בשנת 1888. אביו, אלחנן, היה מלמד. במשפחתו היו ששה בנים ושתי בנות. אמו, חנה־ליבע, טיפלה בנאמנות ובמסירות בילדיה. קשים היו חייה הכלכליים של המשפחה. חלומם היה להגר לארצות־הברית ולהיבנות שם.

בהיותו נער, בראשית המאה העשרים, היגר אליהו דוד לארצות־הברית. ששת האחים ושתי האחיות גרו עם אִמם בבוסטון. כנער עבד קשה בשעות היום ולמד בשעות הלילה. הוא סיים את האוניברסיטה בשיעורי הערב והיה לעורך־דין.

בימי מלחמת־העולם הראשונה נבחר אליהו דוד סטון להיות חבר המועצה של מדינת מסצ׳וסט, שבירתה בוסטון. מאוחר יותר נבחר א.ד. סטון לתפקיד התובע הכללי של מדינת מסצ׳וסט. זה היה בימי הנשיא הארדינג. מזכיר המדינה באותם ימים היה מר יוז.

א.ד. סטון לא הסתיר את יהדותו ואת ציוניותו מעולם. לפי דרישתו של פרופ. חיים ויצמן מלונדון, החליטו חברי ההנהלה הציונית לפנות אל מר יוז ולבקשו לפרסם הצהרת אהדה בזכות הציונות וארץ־ישראל. מנהיגי הציונות בארצות־הברית פנו אל אליהו דוד סטון וביקשוהו, כי יסע לוואשינגטון וישתדל להשיג את ההצהרה המבוקשת.

א.ד. סטון נסע אך, תחת לבקש הצהרה של מזכיר המדינה ניסה להשיג הצהרה בזכות מדינה יהודית מטעם שני הבתים - הסנאט ובית־הנחברים. לטענתו, הצהרת מזכיר המדינה אינה מחייבת את המדינה ואילו החלטה המתקבלת על־ידי הקונגרס האמריקאי חייבת לקבל גם את חתימתו של נשיא ארצות־הבריו. דוקומנט כזה מחייב את המדינה ואת העם האמריקאי לפעול ברוח ההצהרה. לנו, הוא טען, חשובה יותר הצהרה כזו מהבעת אהדה אישית, שאין לה כל ערך מדיני.

מנהיגי הציונות בארצות־הברית נבהלו בשמעם דברים אלה. הם אמרו: עוד מוקדמת השעה לכך״. א.ד. סטון לא התרשם מחרדתם ולא ענה לטענותיהם - והלך לעשות את שלו. לפי בקשתו, החל ידידו הסנטור לודג׳ בצעדי הכנה: תחילה העביר את ההצהרה בועדה לעניני חוץ שעל יד הסנט.

משמשמעו על כך המנהיגים הציונים, הם החלו להמטיר על סטון מברקים: ״הרפה ידיך מענין זה!״ והוא לא נענה. בראות חבריו כי הוא אינו שומע להם, הריצו אליו את מר לואי ליפסקי ובידו הוראה חד־משמעית: ״לעצור בעדו!״

בהגיע ליפסקו לוואשינגטון, הוא ישב עם א.ד. סטון כל הלילה וניסה בתוקף רב לשכנעו, כבקשת המנהיגים לחזור בו מתוכניתו. ליפסקי לא יכול היה להניעו. יתרה מזו: בעקבות השיחה הזו שינה גם ליפסקי את דעתו בנושא. הוא הבין כי הצדק עם אליהו דוד סטון. ובאותו בוקר אפור של ה־27 במרץ, בשעה 4 לפנות בוקר, לפני עלות השחר, ״בגד״ ל. ליפסקי בשולחיו ואמר: ״לעזאזל! יהיה מה שיהיה! עשה כהבנתך והלוואי שתצליח״.

בערב פסח קיבל א.ד. סטון מברק מלודג׳ בו הוא מודיע: ״היום הכנסתי את נוסח ההחלטה לדיון הקונגרס. התובע הכללי של מדינת מסצ׳וסט שם את המברק בכיסו והלך בלב פועם לבית־הכנסת ״בית־אל״ להתפלל את תפילת ליל א׳ של פסח. שם, מעל הבמה, הכריז הרב של קהילת ״בית־אל״ על הידיעה ההסטורית.

כעבור חודשים אחדים קיבלו הסינאט ובית־הנבחרים של ארצות־הברית את ההחלטה פה אחד. ההחלטה הועברה אל הנשיא, שחתם את שמו עליה. כך היתה זו להבעת דעה רשמית של הממשלה ושל העם האמריקאי בזכות מדינה יהודית.

אליהו דוד סטון היה סגן נשיא ההסתדרות הציונית בארצות־הברית, חבר הועד הפועל הציוני, חבר בנשיאות קרן־היסוד והקרן הקיימת לישראל בארצות־הברית ובירושלים. כמו כן, פעל בכמה מוסדות

נוספים.

הוא ביקר בעיירת מולדתו מרטש מספר פעמים. שם הוא נפגש עם דודו, ר׳ ברל־ליב הסופר סתם, עם בנו אברהם צירלשטיין ונכדתו שינה׳לה - בִתו של א. צירלשטיין - (לעתיד יפה מילר) ומשפחתם. בעיירה קיבלו את פניו בחיבה ובהערצה. ערכו לכבודו מסיבה בהשתתפות קהל רב. לארץ היה בא לעתים קרובות, כדי להשתתף בישיבות הועד הפועל הציוני. כאן נפגש עם בני עירו מרטש ויסד יחד איתם את הקרן ל״גמילות חסד״ ואת ארגון יוצאי מרטש בישראל.

הודות לפעילותו אצל אישים בממשלת ארצות־הברית, הכירה האחרונה במדינת ליטא, עם הקמתה אחר מלחמת־העולם הראשונה - הכרה דה־פקטו ודה־יורה. בביקורו בקובנה, בירת ליטא, בשנת 1931 נתקבל אליהו דוד סטון על־ידי נשיא המדינה, ד״ר סמיטונה. האחרון העניק לו את אות ההצטיינות הגבוה ביותר של הממשלה הליטאית. וזאת, לאות הוקרה על פעולתו למען הכרת ארה״ב במדינת ליטא.

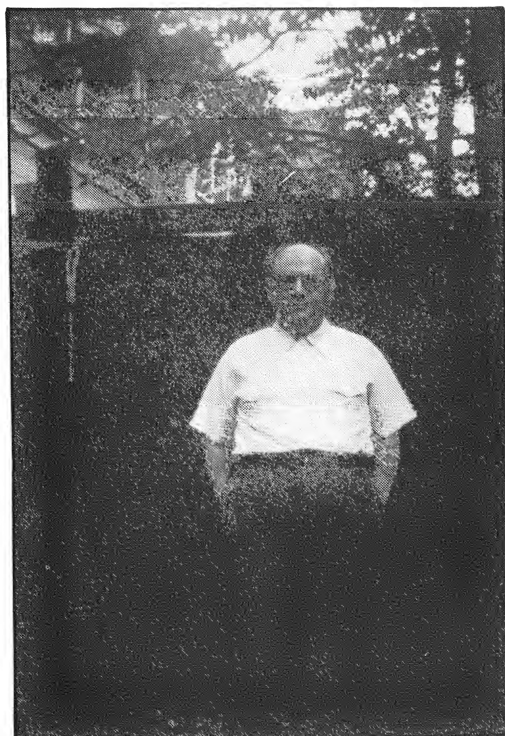
אליהו דוד סטון נפטר בשעת ניתוח בשנת 1952. ממשלת מסצ׳וסט ערכה לו לוויה ממלכתית. ●

עוה״ד אליהו דוד סטון

עוה״ד אליהו דוד סטון
ויפה צירלשטיין־מילר

ביקורה של משפחת סטון במרטש

ד״ר מנחם גרשון גלן

ביקורה של משפחת סטון במרטש

לכבוד ביקורו של אליהו סטון במרטש

ד"ר מנחם ג. גלן

ד"ר מנחם ג. גלן מת בפילדלפיה עיר מגוריו ביום א', פרשת ויקהל, והובא למנוחות ביום ג' (כ"א באדר ראשון, תשל"ח). בן ע"ח היה במותו. בגיל צעיר הגיע מליטא לארצות הברית (1914) וקיבל את חינוכו בישיבות ובאוניברסיטאות ניו־יורק וקולומביה. את התואר דוקטור לפילוסופיה קיבל בדרופסי קולג' (1945) עבור מחקרו על ר' ישראל מסלאנט ותורת המוסר, שהופיע באנגלית (1953). הורה תנ"ך וספרות בגראץ קולג' בפילדלפיה והיה עורך ראשי ואחראי להגהה של בית הדפוס הנודע ג'ייקובס קומפני. הוא הצליח להציל מחברים רבים משגיאות רציניות בכתביהם.

המנוח פירסם מאמרים רבים בעברית, יידיש ואנגלית בעיתונים ומאספים שונים על נושאים ספרותיים. הוא שהה בארץ־ישראל בשנים תרצ"ה - תרצ"ז, ופירסם שם בעיתונים מאמרי הערכה על ספרים וסופרים וכן ספר סיפורים "על גדות הניימאן" (הוצאת הספרים הארץ־ישראלית, ירושלים, תרצ"ו). לפרי עטו שייכים שני מילונים (עברי־אנגלי ואנגלי־עברי) ומונוגראפיה על "רש"י מורה לעם" (רש"י דער פאלקס־לעהרער - 1950), "מרדכי עמנואל נח", ו"הנרייטה סולד". ד"ר מנחם ג. גלן השתתף באופן קבוע בעיתונות בארצות־הברית בשלוש השפות ותרם מאמרים ל"הדואר" לעיתים תכופות. הוא הירבה להשתמש בפסבדונימים (שמות בדויים) שונים, כגון: ג. מנחם, מ. גרשון, מ. בן יחזקאל, מ. בן משה, גרשון בן משה, קורא פשוט, מ.ג. ועוד.

לפני מ"ב שנה (תרצ"ו) כתב ר' בנימין (ר' ב.) בהקדמה לאוסף הסיפורים והרשימות על גדות הניימאן: "בשעה שהספרות הסיפורית שלנו נתפסה כמעט כולה למודרניזם מופרז, הנה האוסף שלפנינו חוזר אל הישן, אל האתמול והשלשום, אל העיירה הליטאית שלפני "חטא העגל", לפני התחלת הריקוד הפרוגרסיבי... לכאורה נכתב כבר הרבה על החיים הללו בספרותנו, לכאורה כבר שאב גם בימינו ש"י עגנון מלוא־חופניים מן החיים הללו, ומה יש עוד לצייר צעיר להוסיף? ואולם זה כוחם של החיים שהם משאירים תמיד מקום לצייר ותיק להתגדר בהם. עגנון נתן לנו בעיקר את העיירה בגליציה בשעת דמדומי ההשכלה והלאומיות ונצנוצי הזרמים החברתיים השונים עקב התאבקותם עם בית המדרש ועם אהלי החסידות... ואולם גלן הוא צנוע הרבה יותר. הוא אינו חובק זרועות עולם. הוא מצמצם כמעט בכוונה את חוג־ראייתו. שדה ראייתו הוא בעיקר הנוער שבעיירה, הנוער הלומד תורה והמקיים את לימוד התורה מעוני ובמסירות. הוד פיוטי צנוע חופף על הנוער הזה, חופף על כל האוסף הזה..." חבל, המנוח לא המשיך בדרך הסיפורת אלא פנה למלאכות רבות.

בספרו של ארי אבן־זהב, המספר ומשורר־ירושלים, מוסר ד"ר גלן על פגישתו הראשונה עם ארי אבן־זהב בשנת 1935 אצל נשיא האוניברסיטה אז, ד"ר י.ל. מאגנס. "שנתיים וחצי היתה לי הזכות לחיות בירושלים ונעשיתי לבן־בית אצל אבן־זהב... הרעיון לכתוב מונוגראפיה על יצירתו של אבן־זהב שיעשע אותי מראשית שנות החמישים..."

מנחם גרשון גלן הצטיין באחת המידות שמנו חכמים באדם, כשאמרו: גדולה ענווה מכל מידות שבעולם; אפילו אתה מושלם בכל המידות, אם אין בכך ענוה, אתה חסר... הוא לא היה צר עין כלל. יצר הרע של קנאה ושנאה, תאוות כבוד ושאיפה לפירסום, לא שלטו בו. הוא סבל הרבה במשך ימי חייו, והלך לעולמו אחרי מחלה קשה וממושכת. הניח אחריו אלמנה, בן ובת.

תהא נפשו צרורה בצרור החיים •

מסרה - אחותו שרה לוי־גלן

ד"ר יעקב ד. גלמבוצקי־גלן

יעקב מילר

ד"ר יעקב ב. גלן־גלמבוצקי נולד במרטש - ליטא לךאביו משה יחזקאל המלמד ולאמו טריינה. בימי ילדותו למד ב"חדר". בנערותו המשיך בלימודיו בישיבת "אלשיך" שבגרודנו ובישיבת פוניבז' בעיר פוניבז' - ליטא.

בשנת 1925 היגר לארצות־הברית. תוך שתי שנות לימוד סיים בית־ספר תיכון בעיר פיטסבורג. אחר־כך המשיך את לימודיו באוניברסיטה שבאותה עיר וקיבל את התואר BSc (בוגר במדעי הטבע). את התואר "מוסמך במדעי הרוח" קיבל באוניברסיטת קולומביה ואת השכלתו ברפואה קיבל באוניברסיטת וינה וציריך. בשנת 1941 הוכתר בתואר ד"ר לרפואה. הוא התמחה בהשגחת רופאים ידועי שם. בהיותו בציריך עסק גם בצרכי ציבור וסייע לפליטים יהודים במצוקתם.

בשובו לארצות־הברית המשיך בעבודתו בתחום הרפואה והתפרסם גם כמרצה וכסופר. ספרו הראשון בתחום הרפואה היה "ילודים מתים" (בגרמנית), הופיע בציריך. ספרו השני נקרא "התנ"ך והמדיצינה המודרנית" (באנגלית), הופיע בשנת 1963. ב־1967 פירסם את ספרו "לחיים ולבריאות" (באידיש). הוא היה גם סופר קבוע ועורך המדור הרפואי בעיתון האידי "פארוורטס", ניו־יורק. הוא פרסם מאמרים גם בעברית - ב"ההד" (ירושלים), ב"העולם" וב"הדאר". כמו כן היה משתתף קבוע בעיתון האידי "יידישעס ואכענבלאט", ציריך, שוויץ.

מדי שבוע הוא היה משדר שיחה בענייני רפואה בתחנת הרדיו WAVD ניו־יורק. גלן היה עסקן עברי וכיהן כנשיא המועדון העברי "מבצר" בברוקלין.

בשנת 1967 ביקר בארץ. הוא התקבל ע"י נשיא המדינה, זלמן שזר, לשיחה ממושכת בשאלות היהדות וחיי החברה בקרב יהדות ארצות־הברית. כמו כן נפגש עם חברי ארגון "יוצאי מרטש בישראל" באסיפתם הכללית.

בחודש נובמבר 1968 קיבל את פרס הרמב"ם. פרס זה הוקם ב־1965 ע"י בית־החולים ע"ש רייס, בשיתוף פעולה עם המכללה ללימודי היהדות בשיקגו. הפרס מוענק אחת לשנה לרופאים יהודים המצטיינים גם במקצועם וגם בחוכמת ישראל.

נפטר בניו־יורק בשנת 1974. ●

ד"ר יעקב ד. גלן

צרור פרחים על קבריהם

איטה כץ־רייזנר

לו קמו מקבריהם יקירינו ממרטש (שיד רוצחת אכזרית וצמאת דם הובילה אותם, בעודם בחיים, אל קברם, שכרו במו ידיהם) והעבירו אלינו, לפחות, את חוט מחשבותיהם ברגעים האחרונים, היינו קולטים ללא ספק מחשבות, או אף אמירות כגון: "אשריכם שבחרתם בדרך הנכונה והלכתם לבנות את חייכם במולדתכם". או, אולי, "אל לכם לשכוח את מעשי התועבה אשר עשו לנו עמי־תרבות באירופה. לדראון עולם הוקיעו את מעשיהם".

אינני צריכה אלא לעצום את עיני כדי לראות את העיירה מרטש בכל גדולתה ותמימותה. וחושבת אני כי זכות גדולה היתה לי להיוולד בעיירה זו. ואכן, פעם נשאלתי על ידי דור שני של בני מרטש את השאלה: "לו עמדה לפניך אפשרות הבחירה להיוולד מחדש, האם לא היית שואפת להיוולד בעיר גדולה?" ותשובתי היתה: "בהחלט הייתי מעדיפה את אותה חממה נפלאה של עיירה קטנה זו".

השנים חולפות במהירות. שכבות אבק־השכחה נערמות ומכסות את חוויות וזכרונות העבר. רק פנינים, רסיסים של חוויות אפשר לדלות מערימה זו. אומרים אמנם, שזכרונות ילדות אינם נמחקים, כי אם להיפך: עם הזמן נערמים עליהם נופך וצבעים. ואכן. נחקקו בזכרוני שפע של חוויות ושיחות עם הסבא, רב אברהם בן ישראל רייזנר, שהלך לעולמו בשנת 1925 או 1926. סבא היה לו קסם מיוחד של יודע לעשות הכל. יודע לענות על שאלות רבות המטרידות אותך יום־יום. ותשובותיו מגרות ומעוררות שאלות נוספות, הצצות חדשות לבקרים. זה היה סבא שיודע על עולם ומלואו, על העולם הגדול והרחב הטומן בתוכו אוצרות רבים של תרבות, מדע וטכניקה. נראה היה לי שהוא היה בין מגלי־העולם הראשונים, עליהם קראתי בשקיקה רבה. תמיד ראיתיו כאחד מהם, וכמובן גם החשוב שבהם. כמה שמחה וגאה הייתי על ששפר גורלי וזכיתי לסבא כזה.

ילדה צעירה הייתי עם שוך רעמי התותחים של מלחמת־העולם הראשונה. זכרונותי הקדומים ביותר מתחילים עם ראשית שיקום החיים הכלכליים והחברתיים בעיירה. כמעליהן עוברות לנגד עיני תמונות מהעבר הרחוק, בודדות ובקבוצות, תקופתיות וכלליות. וסבא במרכז העשיה.

לפני מלחמת־העולם הראשונה נסע סבא לאנגליה ושהה שם מספר שנים. (עד כמה שידוע לי, אח של סבתא, ששמו כהן, חי אז באנגליה). הוא ערך תוכניות להעביר את המשפחה לאנגליה. אולם, עם פרוץ המלחמה חזר במהירות הביתה. לחזור על ההרפתקה אחר המלחמה היה כבר זקן מדי. עם זאת, הוא היה עדיין במלוא כוחו לעשות למען העיירה. בשהותו בלונדון ספג וקלט את הסממנים של עיר גדולה עם ציביליזציה גבוהה והתפתחות טכנולוגית. הוא החליט להפוך את מרטש ללונדון קטנה. ואכן, שאיפה זו הניעה אותו לכל אותם המעשים, שבשעתם היו גדולים ומופלאים.

בתקופה שמיד אחר המלחמה חסרו מצרכים חיוניים־ראשוניים. הבית שלו והחצר הגדולה שימשו כעין מעבדה לתעשיה רבתי. חסר היה שמן בשוק - הכין בחצרו ביתן קטן עם מכבש לסחיטת שמן ומספקו לתושבי העיירה. מייצר נקניק, שהיה אז מוצר חדש בשוק ואפילו נחשב למותרות. ועוד הרבה הרבה מוצרים שהיו דרושים לתושבים באותה עת.

לא רק למוצרי צריכה דאג. גם למען פיתוח העיירה עשה הרבה. בהיותו בלונדון כבר ראה חשמל ומים זורמים בבתים. עמד וביצע בעיירתו מפעלים שהיו לדוגמא לליטא כולה: מפעל חשמל ומפעל לאספקת מים זורמים לבתים. וזאת כבר בשנות העשרים הראשונות (עוד לפני שקובנה זכתה לכך!) באותם ימים, אפילו שרברבים לא נמצאו בליטא והוא נאלץ להביאם מגרמניה.

אני הייתי רק משקיפה מהצד, מחמת היותי צעירה מדי לשתפני בסוד העשיה. זכורים לי רבים מערבי המשפחה, כשהיינו מתכנסים אצלו. הוא היה פורש לפנינו את תוכניותיו הגדולות והרבות, שאף בעיני מבוגרים ממני נראו כמרקיעות שחקים ודמיוניות ביותר.

לילדים הצעירים במשפחה היו לו שיחות מיוחדות, שתוכנן היה: מחוץ למרטש קיים עולם גדול ומעניין, עם ציביליזציה וטכניקות מפותחות. יש מכונות העושות עבודה רבה יותר. הן משוכללות יותר מן האדם. העולם המופלא הזה הוא לונדון אשר באנגליה.

חלק מנפלאות אלה רצה להעניק גם לנו. כמו כן, הוא השתדל לגרות אותנו, הילדים, לשאיפות ולהכרת מושגים מהעולם הגדול. הוא האיץ בנו ללמוד שפות. כבר אז הוא דיבר על כך שהאנגלית תתפשט ותהיה שפה עולמית וכי עלינו ללמדה. (באותו זמן סברו שגרמנית היא השפה שתהיה מקובלת כשפה עולמית). הוא סיפר לנו על חידושים מדהימים לנוחיות בבתים. למשל, החידוש הגדול של "בית־כבוד" בתוך הבית. זכורים לי הסבריו לזה: זה כעין ארון בפינה ובו כל הסידורים הנחוצים לסניטציה. לאחר מכן, בלומדי את השפה האנגלית, הבינותי מדוע הוא כינה את זה בשם "ארון". באנגלית לארון יש גם ביטוי דומה (Closed). היו עוד הרבה דברים מופלאים שראה בעיר הגדולה וניסה להעבירם אלינו. היו לו תשוקות ורצונות להתקדם ולא לדשדש במקום. הוא חפץ לדעת הכל - עולם ומלואו עניינו אותו.

גם לחיי הרוח בעיירה נתן את דעתו. זכורים לי ויכוחים על חינוך ילדים. הוא שלל את הלימוד ב"חדר" המסורתי וחיפש דרכים לחינוך תורני בדרכים מודרניות. ואכן, הוא היה בין היוזמים והמכריעים להקמת בית־ספר "יבנה" בעיירה, שבו הדגש יהיה אמנם על חינוך דתי אך, גם המקצועות החילוניים נלמדו שם.

לסבא קראו תמיד אברהם זלמנ׳ס, ע"ש אביה של סבתא, ששמו היה זלמן. שלא מיוזמתו נקלט בביתם של ההורים של סבתא בתור חתן (כפי שהיה מקובל בזמנים ההם).

מקובל היה, שכמעט לכל יהודי היה גם כינוי. כינויו של אבי־סבי היה דער האן (תרנגול), בגלל שהוא נחשב היה לבעל גאווה. בכינוי זה לא הירבו להשתמש בעיירה אבל, בני גילו היו מזכירים כינוי זה לעיתים קרובות.

זכרונותי מבית־סבא חזקים, על אף שהייתי רק בת 12 בשעת מותו. הסיבה לכך, כנראה, העובדה שהגדולים ממני היו עסוקים ולי, הקטנה, היתה אוזן קשבת וכרויה מאוד לסיפוריו. הייתי מבלה הרבה שעות בביתו. היתה לכך סיבה נוספת: הדוד זלמן היה מנגן בכינור. ואני הייתי יושבת בפינה משך שעות ארוכות ומקשיבה לנגינתו.

בזכות הסיפורים שלו על לונדון המופלאה ועל העולם שמחוץ למרטש, אשר מלא דברים מעניינים ומלהיבים, נשאר סבא בזכרוני כגדול, משכמו ומעלה מכל סביבתו, היכול להרשות לעצמו להקדיש כה הרבה זמן ומחשבה לזולת ולהרבות במעשים למען הציבור - למען העיירה.

* * *

למרות שבגיל 12 עברתי לעיר גדולה יותר, ששם היתה גמנסיה עברית (בעיירה שלנו היתה רק גמנסיה ליטאית), הערכתי את הטוב שבעיירה הקטנה. ובתקופה שחייתי בקובנה, שהיתה די ארוכה, החלטתי שאני לא אבנה את חיי בעיר גדולה, כי אם במקום קטן. (ואכן, יש מידה של דמיון בין חיי קיבוץ ועיירה קטנה). העיירה שלנו, שייתכן ולא היתה יוצאת דופן בליטא, היתה מאורגנת להפליא בתחום הקהילתי. אף תושב, ויהא המרוחק ביותר מן המרכז, לא נשכח. התקיימו מוסדות של עזרה לנצרכים. וסבא היה אדריכל השולט בוועד הקהילה.

* * *

אחד הדברים המופלאים בעיירה היתה העובדה שבמרכזה גרו יהודים בלבד. הלא יהודים גרו רק בפריפריה. זכור לי מקרה של זקנים, שהתגוררו בבית גדול, שבניהם עלו לארץ־ישראל וביקשו גם את ההורים לעלות עימם. ההורים לא מצאו **יהודי** שיוכל לשלם את מחירו של הבית ונשארו לבדם, בודדים, עד אשר הצליחו לגייס מספר יהודים שחילקו ביניהם את הבית הגדול למספר דירות קטנות ובעזרת תושבים נוספים קנו את הבית. רק אז הם יכלו להגשים את תוכניתם ולנסוע.

* * *

אחר מותו של סבא עברה הפעילות לביתנו, שעמד במרכז העיירה. באותן שנים כבר לא ישבתי קבע בבית.

* * *

חוט של חן וחסד נסוך היה על העיירה הקטנה וזכרוני מוביל אותי לאותם מפעלים ציבוריים רבים אשר דאגו לחיי תרבות וקידמה. נוער ער ותוסס אשר שאף להתקדם. מסגרות תנועות־הנוער הציוניות והמפלגות הציוניות, אשר כולן יחד הובילו לארץ־ישראל. חבל שלא כולם הגיעו הלום. ●

אפריל 1982

לעליתה של איטה לא״י, 1932

יזכור

דא רוען אומגעקומענע
דורך די פאשיסטישע
מערדערישע הענט
סאוועטישע בירגער

ביקור בבית הקברות במרטש
לפני הקמת המצבה

מצבה על קברות קורבנות השואה במרטש

ביקור בבית הקברות באליטה

דברים באזכרה לקדושי מרטש מטעם ארגון יוצאי מרטש בישראל. 1961

מלכה פוגצקי־שמאלי

זה עשרים שנה עברו מהיום הטראגי בו נמחקו מעולם־החיים בני עירנו היקרים. זה לא היה אסון טבע. זו לא היתה רעידת אדמה בה האדמה פוערת את פיה ובולעת את אשר עליה. את פי האדמה פתחו הגויים מהסביבה, שכנינו. הם עשו זאת יד אחת עם הגרמנים. הכל היה מתוכנן ומאורגן להשמדה טוטאלית של היהודים מטף ועד זקן.

אנו פה, הקומץ הקטן של בני מרטש, מתכנסים מדי שנה בשנה להיזכר בקדושינו, בבני משפחותינו. פגישותינו הופכות למפגשים רעים. אנו באים לכאן אחר יום עבודה רגיל, אולם, כאן, בהיותנו בצוותא, כל אחד מאיתנו מעלה במחשבותיו זכרונות מימי הילדות והנעורים בחיק המשפחה והחברה. אנו זוכרים את העיירה העליזה בשמחותיה, את העיירה בדאגותיה וצרותיה. עיירה זו היתה כמו כל מקום בעולם ובכל זאת יקרה היא לנו במיוחד. אנו חלק ממנה.

גם במרטש היו אמהות רגישות ואוהבות, אבות מסורים עם דאגות פרנסה, סבים וסבתות הגאים בצאצאיהם. הנה רואה אני בעיני רוחי את הרחובות והסימטאות של מרטש. זכורים לי כל בית על דייריו לשעבר, כל ילד, כל מבוגר, כל קשיש וזקן. אני רואה את בית־הספר בבניין הקומותיים, את התלמידים והמורים. הנה לפני הנימן וסביבתו היפה והנהדרת, השפך של המרטשנקא אל הנימן ו"השלאס־בארג". כל עץ וכל גבעה מעלים זכרונות וחוויות של טיולים ופעולות של תנועות־הנוער. המועדון, השיחות, המדריכים, בכל היתה שמחת נעורים. היה מי ששפר חלקו והיה מי שהיה לו פחות טוב אבל, שמחת נעורים שרתה על כולנו. אלה היו חיים!

עם זאת ידענו: לא היה צפוי לנוער היהודי עתיד בעיירתנו. הנוער המתקדם, החושב, התחיל לחפש דרך. האפשרויות היו מעטות. לאן? הדרך היחידה הובילה אל העיר הגדולה, לקובנה. אני הייתי בין אלה שבשנה האחרונה של ערב המלחמה והשואה, עבדתי בקובנה.

והנה בא האסון. ב־22 ביוני 1941 פרצה המלחמה: החלה הפלישה הגרמנית. הורגשה השמחה לאיד של האנטישמים הליטאים, נגזרו גזירות, הופעלו לחצים והושמעו איומים. כולנו נעשינו בני ערובה, נידונים למוות.

אחרי שנים של מלחמה, סבל ויאוש בא השחרור לאלה שזכו להישאר בחיים. היו מעטים. אני נשארתי בחיים ומיהרתי לבקר במרטש, ללא התחשבות בסכנות הכרוכות בדבר.

והנה, יושבת אני על אבן בקצה העיירה ומסתכלת לאורכו של הרחוב שלי. אין כלום. ליבי וראשי מלאים בתאורים הנוראים שהגויים סיפרו לי: כיצד התאכזרו אל בני משפחותינו, נשים וגברים, טף וזקן, עד תום.

מתוך הצער, השבר והיאוש על שעבר, התעורר בי ניצוץ של תקווה. ידעתי: שם בארץ־ישראל חיים עוד יהודים ובהם גם מרטשאים. שם בארץ־ישראל, בונים בית ומולדת. גם קרובי משפחה יש לי שם. ואולי יתמזל מזלי, יעלה בגורלי ובאחד הימים אהיה גם אני ביניהם? אז גם אוכל למסור עדות אישית על מה שראו עיני. אז גם יהיה לי עם מי לחלוק את הכאב הצורב, הבלתי נשכח. כאב אשר אין מרגוע ממנו. •

הבית שאיננו עוד

בונקה בריק-בלטשטיין

(בחתימת פסבדוניו דורית)

לבתי הקטנה, הגדלה במולדת

כשחזרתי מהיער, לבדי, הייתי בת 17. לאן ללכת - לא ידעתי. אך לפתע גיליתי כי רגלי צועדות באותה הדרך שהוליכה אי־פעם הביתה. כשעייפתי מלכת, עצרתי עגלה רתומה לשני סובים וביקשתי לעלות.

ותוך שהתקדמנו, התפללתי בליבי שהדרך לא תיגמר. כעסתי על האיכר שהצליף בסוסיו כדי שימהרו. מה החפזון? עוד קצת נסיעה, עוד קצת תקווה... ואולי האמת איננה אמת, ניסיתי להשלות את עצמי.

הגענו עד ל"עירוב" (הגבול ל"היתר נשיאת חפץ שבת") של עיירתי. כאן היתה פרשת דרכים, וביקשתי לעצור. "לאן?" שאלה אותי האיכרה במטפחת האדומה. "לבית שלי," פלטתי ובמרוצה התרחקתי מהעגלה. לא שמעתי את דבריה האחרונים. לא רציתי לשמוע.

על פי בניין הכנסייה שנשארה במקומה הכרתי כי זהו המקום, המקום המושך והנורא. הלכתי בכביש, על אותן האבנים הגדולות שכה היטב הכרתיו, כל אבן לחוד, ובצל עצי הצפצפה שמשני צדדיו. הלא כאן גדלתי, כאן שיחקתי. ופה הלא צריך היה לעמוד ביתו של הטוחן ושש בנותיו היפהפיות... אבל המקום ריק, מכוסה צמחייה צבעונית.

בין אבני הכביש גדל עשב ירוק שהגיע עד ברכי. שתי צפרדעים חומות קידמו את פני בעיירתי. איך נשארתן בחיים, צפרדעים? או שמא רק עתה נולדתן? הלכתי הלאה. שפע של סביונים כיסה את פני השטח כולו. מוזר, סביונים במקום אנשים וילדים... אבל הנה, בקצה הרחוב, כמה בתים.

רצתי בכיוון הבתים. ידעתי למי היו שייכים כולם. לחצתי על הידית של בית חברתי הטובה, אותה ידית־הברזל שבחורף כה שנאתי לפתחה מחמת צריבות־הקור שקיבלתי באצבעותי. נכנסתי פנימה מבלי לומר דבר ועמדתי ליד הדלת. איכרה שמנה קידמה את פני בברכת שלום ושאלה מה רצוני. "אני יהודיה", מילמלתי. "אה, מריה הקדושה!" היא הצטלבה. "איך נשארת בחיים? ואני חשבתי אותך לאחת משלנו, בגלל עינייך התכולות ושערותיך הלבנות". "אינני משלכם", עניתי לה והתיישבתי על כיסא. הכרתי היטב את הכסאות הללו. בושה הציפה את ליבי. למה אני כן חזרתי והם לא?...

"תאכלי משהו, תיכף אביא לך". האיכרה נעלמה במטבח. הרמתי את עיני והסתכלתי מסביב. אותו צבע הסיד כמאז, אותן המסגרות על הקירות... אבל התמונות אינן. כן, במסגרת הזאת היתה תמונתו של אבי חברתי, בתור חייל שהגן על ליטא בעת מלחמת העולם הראשונה. עכשיו אני רואה בתוכה דמות אשה צעירה עם תינוק שמנמן בידיה - מריה הקדושה. מריה, פניתי אליה בלי קול, מדוע לא הגנת גם על תינוקות של אחרים? מריה שתקה.

האיכרה חזרה ובידיה צלחת מלאה שמנת וגבינה. "תאכלי, הלא שמנת וגבינה מותר לכם לאכול אצלנו", שידלה אותי. כנראה קל יותר לקיים מצוות של אחרים, חשבתי בליבי. "אכלי", פנתה אלי שוב, "שהאלוהים יסלח לנו". "מה צריך האלוהים לסלוח לכם?" שאלתי. רציתי לקום ממקומי, אך לא יכולתי. "אכלי, אכלי!" לקחתי את הכף בידי, גירדתי מעט באמצע הצלחת, ופתאום אני רואה על פני הקרקעית כתובת־לא־כתובת, אבל האותיות הן עבריות. גרדתי עוד וקראתי מועדים לשמחה... בריצה יצאתי החוצה.

רק בקושי מצאתי את מקום הבית שהיה שלנו. כאן היתה הדלת פתוחה, ובזהירות נכנסתי

הביתה. הכל ריק ודומם, צנחתי ארצה, השתטחתי על הריצפה, ולפתע צעקתי בקול: מאמא! ההד החזיר לי תשובה ממרחקים. תקעתי את אצבעותי לתוך האדמה המעורטלת ממרצפות, ופתאום הרגשתי בחפץ קשה. חפרתי מעט האדמה והוצאתי קופסה - אחת מהקופסאות שהיו תלויות אצלנו על הקיר, ובכל יום שישי, ערב הדלקת נרות, היו הילדים משלשלים לתוכן מטבעות. סובבתי בידי את החפץ החלוד. הצליל שבקע ממנו, צלצול התרומות, היה הצליל היחידי ששמעתי בבית שלי... בקצה הבחנתי בשתי אותיות מ׳ ת׳. הם לא מתו, צעקתי אל הקופסה, רצחו אותם. זאת היתה קופסת הקרן הקיימת.

שקט בסביבה, איזה שקט מוזר. אורות החלו מנצנצים מרחוק. ערב הגיע. גם עלי להדליק אור בביתי שלי. קמתי ממקומי, אספתי את הקוצים והדרדרים שהיו במקום, הדלקתי את הערימה, ובצעדים מהירים התרחקתי מהבית.

קול פעמון הכנסיה הגיע לאוזני. דמויות דמויות נהרו לתפילת הערב. הו, הם צריכים להתפלל, הרבה להתפלל. רק כשהגעתי ל״עירוב״ הפניתי את ראשי לאחור. דליקה גדולה נתגלתה לעיני. כל השטח בער, עשן אדמדם עלה לשמיים. ●

מרים בריק עם בניה

זכרונות

מלכה שמאלי־פוגצקי

במרטש היו סניפים של תנועות־הנוער "גורדוניה" ו"השומר־הצעיר". אני ואחותי היינו חברות ב"גורדוניה". הייתי אז ילדה קטנה וההשתיכות לתנועת הנוער נתנה לנו הרבה מאוד. הפעולות היו מעניינות: סיפרו לנו על ארץ־ישראל, היתה שמחת־חיים, רקדנו ושרנו. באו אלינו שליחים מארץ־ישראל. זכור לי במיחד ביקורו של חיים בבלי מגניגר. המדריכים שלנו בתנועה היו: שמשון מילר, שטרקה קפלן (אלה ניספו בשואה) ורחל סלונימסקי (שהיגרה לארצות־הברית).

כשגדלתי והגעתי לגיל 16־17 (בערך בשנת 1937) הסתבר לי, כי במרטש אין כל עתיד לנוער. התחלתי לחשוב ולתכנן את דרכי. התחנכנו לקראת עליה לארץ־ישראל והצטרפות לקיבוץ. אולם, הימים היו ימי ההגבלות בעליה לארץ. אז החלו לצוץ בראשי מחשבות חדשות: אולי הציונות אינה הדרך לפתרון בעיותינו? התחלתי לחפש דרך חדשה.

הגיעו לידינו ספרים וחוברות הדנים במהפכה ומספרים על החיים בברית המועצות. קראנו בהם ואף הושפענו. במרטש היתה ספריה גדולה. בספריה זו עבד מוטה מיקלישנסקי שהיתה לו השפעה רבה עלי. הוא נהג להמליץ על ספרים שכדאי לקראם. מוטה היה חבר "פועלי־ציון שמאל". הוא היה אדם טוב לב מאין כמותו. היה ישר וצנוע באופן יוצא מן הכלל. דאג לכל נדכא. כשעבר לקובנה, חדרו שימש תחנה ראשונה ללינה לבני הנוער שבאו ממרטש. אף לסעודתם דאג.

היו בעיירתנו חברים נוספים שהשפיעו על הנוער לפנות שמאלה: יעקב קליבנסקי ושמעון יוסף קפלן. אנו היינו רק בני 16־17 והסבריהם ודבריהם השפיעו עלינו. באותן שנים היתה כבר התרופפות בפעילות התנועתית של "גורדוניה" בעיירה. (ייתכן שהגורם לכך היה חוסר הסיכויים לקבל היתר עליה). היו בנות שבאו לתנועה כדי לבלות, לשחק פינג־פונג וכד׳. ואילו הבנות הרציניות - החושבות היו עסוקות בחיפושי דרך. אני הייתי אחת מאלה, האחרונות ו"עבדו עלי".

למרות שכבר לא הייתי שלמה עם דרכה של "גורדוניה", בבואי לקובנה נכנסתי לגור לעבוד ב"קולקטיב" של התנועה (חבריו - מייסדיו היו חברי ההנהגה הראשית של "גורדוניה" ומספר חברים נוספים. זכויות החברים ב"קולקטיב" היו כזכויות בקיבוץ הכשרה).

חברי ה"קולקטיב" קיבלוני בזרועות פתוחות ואהבו אותי מאוד. עסקתי שם בבישול ובשאר עבודות משק הבית. הייתי בקולקטיב שבעה חדשים.

בשנת 1938 חלה אבי, תנחום פוגצקי, ונקראתי לחזור הביתה. מצבו של אבא החמיר והעבירו אותו לבית־החולים "ביקור־חולים". בקובנה גם בתקופה בה סעדתי את אבי החולה התגוררתי ב"קולקטיב". במאי 1939 נפטר אבי.

נשארנו בבית: אמא - שרה, שכונתה אלטע (לבית גרבול), אחי שמואל (יליד 1913), אני (ילידת 1919), אחותי חוה (ילידת 1921), אחי הקטן איצלה (יליד 1924) ואחותי הקטנה רחלי (ילידת 1933). אחותי מרים (ילידת 1914) היתה כבר בארץ.

עם פרוץ מלחמת העולם השניה (1.9.1939) השתנה המצב מקצה אל קצה. נעשה קשה ביותר - הליטאים רצו לנצל את המצב שפולין התמוטטה ולכבוש את וילנה. בני הנוער גויסו לצבא.

בחודש אוקטובר 1940 קיבלה ליטא את וילנה מידי ברית־המועצות.

מרטש, שהיתה סמוכה לגבול ליטא־פולין, הוצפה פליטים יהודים מפולין. את ענייני

הקהילה במרטש ניהלו באותה עת המורה סידרנסקי, בצלאל וינשטיין ויהודה סמולניק. סייעו בידם גם שכנא שפר, יהודה מילר ובצלאל הלפרין. אלה נרתמו לעזרת הפליטים.

ב־15 ביוני 1940 כבש הצבא האדום את כל ליטא. בראותנו את הטנקים של הצבא האדום נעים על הכביש היתה שמחה רבה בקרב יהודי מרטש - ראינו בהם את המשחררים. הנוער שמח במיוחד. האמנו כי עתה, משהגיעו הרוסים, תמצא לכולנו תעסוקה.

עם כניסת הרוסים חלו שינויים בסדרי השלטון והמנהל המקומי. מינו אותי לפעילה מרכזית במרטש. הטילו עלי לפעול בתחומים רבים וקובעים את סדרי החיים במקום: עלי היה לקבוע מי ראוי להיות מורה ומי פסול להוראה; לפי המלצתי מינו למנהל בית־הספר את המורה לוריע במקום המנהל הקודם, המורה סידרנסקי; גם הכפרים מהסביבה היו באים אלי להתייעצות או בבקשת עזרה.

החליפו את כל הפעילים בעיירה. את התפקיד המרכזי מילא פרנס מצודולסקוס - פועל פשוט (מסגר), שהיה למזכיר המפלגה. אני נעשיתי לסגנית שלו.

בסוף אוקטובר 1940, באו אלי יהודים מאנשי הקהילה וסיפרו לי, כי על הגבול התלקטו פליטים יהודים רבים ומצבם קשה ביותר. סיפרו שיש ביניהם גם ילדים וזקנים. הקור היה עז ואנשי הקהילה מבקשים לעזור להם. נסעתי לראותם. ממש על הגבול ב״קָנומסלאנד״, ליד העיירה. מצאתי מחנה מאולתר, שהם הקימו לעצמם מאוהלים עשויים שמיכות. מצבם היה נורא.

הבינותי כי אני חייבת לעזור להם. חשבתי כי עניין זה צריך, חייב ויכול להיות מטופל על־ידי הממסד המפלגתי, שהיה אחראי על כל הנעשה בעיירה. קראתי לישיבת ועד והעליתי בה את השאלה. המזכיר לא התייחס לשאלה כלל. אחרים אמרו: ״מה את עושה עניין מכל זה?״ החלטתי לפנות ולהתלונן בפני גורם יותר מרכזי.

נסעתי לקובנה אל הועד המרכזי. התקבלתי שם על־ידי יונס בירקיאוצ׳יוס, המזכיר הראשי. הוא אמר לי בלשון ברורה: ״הבעיה היהודית איננה מעניינת אותנו. לא אוהבים אתכם, היהודים. זאת עוד תרגישו״.

תשובתו־תגובתו הדהימה אותי. אמרתי לעצמי: ״זו לא הדרך שלי. עם אנשים כאלה, שאינם מתייחסים כלל לשאלה היהודית, אין לי ולא כלום״. זה היה הגורם להתפכחותי. זה נתן לי את הבסיס להבין, כי הדרך בה חונכתי ב״גורדוניה״ היא הדרך הנכונה.

פליטים יהודים התרכזו בכל מקום. בקובנה היה ועד מרכזי לפעולות למען הפליטים היהודים (הועד היה בלתי ליגאלי). והנה, נפוצה בקובנה השמועה כי במרטש יש מי שדואג לפליטים היהודים.

האוטובוס מקובנה למרטש הגיע פעם אחת ביום. באוטו זה החלו להגיע פליטים. בין הפליטים היו צעירים, שלפי תחושתי הפנימית הם היו ״חלוצים״ / ״אנשי תנועה״. דאגתי להם במיוחד. כדי לא לעורר תשומת־לב להמצאות קבוצה כזו, שכרתי עבורם דירה בקצה העיירה. דאגתי למיטות ולשמיכות. כמזרונים שימשו להם שקים שמולאו קש. דאגתי להם לעבודה בהכנת חצץ לכביש. הם עבדו גם בניסור עצים להסקה. אזכיר רק כמה שמות מבני אותה חבורה: פלטיאל הורביץ, כרמלה (כיום זייד), תמר (נספתה בשואה), אטקה, שרגא, רחל.

באותם ימים התחילו להלאים מפעלים שונים. אני דאגתי ועמדתי על כך שלא תקופח פרנסתו של חנווני קטן. ואז התחלתי להרגיש, כי חברים קומוניסטים יהודים מתחילים להתלחש ולומר: ״מלכה לא בסדר״. בין אלה היו שלום גולדין ודוד סירייסקי. היו כאלה שרמזו לי, כי ״הקרקע בוער מתחת לרגליך״. הבינותי שעלי למהר ולהסתלק ממרטש.

איך עושים זאת? והנה נפלה לידי ההזדמנות: יום אחד הגיע למרטש שר התרבות, גדבילס.

בתוקף תפקידי קיבלתי את פניו ואת פני מזכירתו סיפרתי לה כי אני מעוניינת ללמוד וללא "דרישה" מקובנה לא אוכל לעזוב את מרטש. ביקשתי אותה לשלוח לי "דרישה". היא, אמנם, שלחה לי "דרישה" כזו.

החלטתי לנצל את הרגע האחרון בו מצויים בידי הניירות והחותמות למען הקל על אותה קבוצת חלוצים. הנפקתי להם "תעודת יושר". בעזרת תעודה זו חלקם אפילו קיבלו היתר יציאה מרוסיה.

עברתי לקובנה. חלפו מספר שבועות עד שהשגתי עבודה. עבודתי היתה בכל־בו ממשלתי. עבודתי זו אילצה אותי לחזור ולהיות פעילה בממסד הממשלתי. מקום העבודה שלח אותי לכל מיני קורסים.

אחרי שעלה בידי לקבל עבודה היה לי כבר גם מקום מגורים. התחלתי גם בלימודים. בינתיים הגיעו לקובנה חברים מקבוצת החלוצים הנזכרת לעיל. קיבלתים ברצון ותמכתי בהם במזון. מקצתם נשארו ללון במקום מגורי. חלקם אף הגיעו ארצה. שמרתי על קשר איתם.

* * *

ב־22.6.41 פרצה המלחמה בין רוסיה וגרמניה. זו היתה מלחמת־בזק. אנשים איבדו את הקשר איש עם רעהו. זה היה תוהו ובוהו נורא! לא מצאתי אף אדם אחד מכל אלה שהכרתי לפני כן. רציתי לעבור לרוסיה ולא הצלחתי. בעיר גלוואן, בקרבת וילקומיר, התעכבתי. שם פגשתי כמה אנשים שהכרתים - את האחיות מריקנסקי, שאחת מהן סטישה, היתה נשואה לאברהם ליכטנשטיין. לשניה קראו מינה'לה. שם פגשתי גם את בן־דודי מישקה גרבול, בן עיירתנו, שעבד בקובנה. לקחתי אותו איתי ונספחנו למשפחת ליכטנשטיין. אחר כמה ימים של שהות בגלוואן פורסמה פקודת גירוש של כל הזרים המצויים בעיר. הגרמנים התקדמו בכיוון לגלוואן וזו היתה רק שאלה של זמן מתי בדיוק יגיעו. הליטאים לא המתינו לבואם של הגרמנים ומיהרו לפרוע ביהודים, הם שחטו בנו ללא רחם. זה היה פוגרום נוראי. הם לא השאירו "עבודה" רבה לנאצים הגרמנים. לא יכולתי להישאר ולא היה טעם ללכת הלאה. נראה היה לנו שהדרך היחידה הפתוחה לפנינו היא לחזור לקובנה.

יצאנו לדרך. עוד לפני שהגענו לקובנה, בהיותנו על "ההר הירוק", עצרו אותנו והפרידו בין גברים לנשים. נפרדתי גם ממישקה. לפני פרידתנו ביקשתי, שאם יצליח להגיע למרטש ימסור למשפחתי דרישת שלום.

היתה לי תחושה כי אני אחקר על עברי. לא ידענו כלל כי הגרמנים אינם מבדילים בין מי שהיה קומוניסט לאחרים, גורל אחד נועד לכולם. מתוך זהירות, ולשם בטחון, החלטתי לשנות את שמי. ידעתי כי שינה צירלשטיין (כיום יפה מילר) שהיתה ערב המלחמה ב"קולקטיב" של "גורדוניה" בקובנה, כבר עזבה אותו ועלתה לארץ־ישראל. היינו שכנות במרטש. היא היתה גם חברה של אחותי, כך שידעתי עליה הכל. כך התאפשר לי להשתמש בזהותה בבטחון, שהרי שמה הופיע ב"ספר הבית" של ה"קולקטיב". והנה הייתי לשינה צירלשטיין. האמנתי, כי בזה צמצמתי את הסכנה. כאשר אשאל ואחקר, חשבתי, אצהיר כי תעודותי אבדו.

משנעצרתי הובאתי לפורט השביעי. המצב שם היה קשה ביותר. קשה מאוד לתארו במילים: הרגו, אנסו וכו'. ממש גיהנום עלי אדמות. ללילה הכניסו אותנו לאיזה מין קזימטים (מרתפים) אפלים. סגרו אותנו. ימים רצופים היינו ללא מאכל ואפילו ללא טיפת מי־שתיה. הליטאים השומרים עלינו היו נכנסים בלילה, כשהם שיכורים, מוציאים מספר בחורות, אונסים אותן ואחר כך הורגים. זה היה נוראי.

פתאום, יום אחד, פתחו את השערים ונתנו לנו לצאת. בצאתנו עברנו דרך מקום בו היה קילוח מים מתוך צינור. צמאוננו היה נורא ומיהרנו אל אותו קילוח לרוות את צמאוננו. הליטאים עמדו עם נשקם הטעון במרחק מה ממקום זה ופתחו במטח יריות על המצטופפות

אלטע ותנחום פוגצקי

רחל'ה ויצחק פוגצקי

חוה פוגצקי

שמואל דב פוגצקי

מסביב לאותו זרם מים. רבות מהנשים נהרגו במקום.

בהמשך דרכנו ראינו לצד הדרך אלפי אנשים שכובים בצפיפות. כל אלה היו יהודים שנתפסו בדרכים והובאו לכאן. פתאום ראיתי ביניהם את יהודה סמולניק, אביו של יוסף. שאלתי אותו: "מה אתה עושה כאן?" הוא ענה לי: "חטפו אותי בהיותי בדרך, על גשר אלקסוט." הוא היה, לרגל עסקיו בקובנה, ורצה להגיע הביתה, לעיירה. בגלל העדר תחבורה, הוא עשה את דרכו ברגל. האמין שכך יגיע.

אחר יום או יומיים נוספים של מאסר בפורט השביעי, העמידונו בשורות והעבירונו בהליכה דרך סלובודקה אל הפורט (המבצר) התשיעי. הדרך שעשינו היתה כעשרים ק"מ. בעברנו ליד אותו מקום בו שכבו אלפי היהודים ש"אוספו" מהדרכים, ראינו תמונה מחרידה: יורים והורגים את כל אלפי הגברים המכונסים שם.

הפורט התשיעי היה גם הוא גיהנום. יום אחד ניגש אלינו שיגץ ליטאי מבין השומרים עלינו, כשהוא חמוש ברובה (הם כונו אז "הפרטיזנים פשיסטים הליטאים") הוא התעכב לידנו והצביע על בחורות: אחת, שתיים, שלוש... עד שש או שמונה, ופקד עלינו לצאת איתו. הובלנו לנקות איזה צריף בו שוכנו שבויים רוסים ששוחררו. הצריף היה מלוכלך ביותר. השומרים לקחו מאיתנו הכל: שעונים וכל דבר הראוי למשהו. לא השאירו עלינו דבר. רק בחורה אחת הצליחה להסתיר אצלה שעון. שמר עלינו שומר יחיד.

ידענו, כי ממילא לא נצא מכל זה בחיים. ידענו, כי הליטאים בשמעם וודקה מוכנים לעשות הכל כדי לקבלה. בעלת השעון פנתה אל השומר היחיד שנשאר והציעה לו את השעון, כדי שיוכל למכרו ולקנות משקה. הוא לא עמד בפני הפיתוי ולקח. כדי למנוע את בריחתנו בעת העדרו, סגר את דלת הצריף מבחוץ בעזרת כמה קרשים שדפקם במסמרים. והלך לשתות... הוא האמין שבחזרו ימצא אותנו כלואות בפנים.

מיד אחרי שהוא התרחק מעט התחלנו לחפש אפשרות להסתלק. הצלחנו למצוא סדק קטן בדלת. דחפנו דרכו חתיכות עץ שהיו בצריף וכך הצלחנו להרחיבו. לבסוף הדלת נפרצה ואנו חמקנו החוצה. ברחנו לכל רוח. אני מצאתי את עצמי בשדה כרוב. נפלתי שם לשינה עמוקה. הייתי בשדה זה כמה ימים ולילות, עד שהתאוששתי מעט והעזתי לצאת ולהתקרב העירה, לקובנה.

לאן אפנה? במי אוכל להיעזר? על מי אוכל לסמוך? לחזור למקום מגורי לא יכולתי, אני התגוררתי אצל גויה, ששמה מורינינה. היא היתה קופאית בחנות הכל־בו בה עבדתי לפני פרוץ מלחמת רוסיה־גרמניה. היה לי אצלה חדר יפה, עם כניסה נפרדת. אבל, פחדתי לפנות אליה. החלטתי ללכת לדירה של מריקנסקי, שאיתם הייתי, כפי שסיפרתי, זמן קצר בגלוואן. הדירה היתה ברחוב זמנהוף. לא מצאתים בבית והדלת היתה נעולה. דירתם היתה בקומת הקרקע. העמדתי כמה אבנים ליד החלון ונכנסתי דרכו פנימה. לא ידעתי אם הם עדיין מתגוררים כאן או לא. הייתי רעבה, צמאה ועייפה מאוד. והנה מצאתי על השולחן קופסת ריבה. שתיתי מים, אכלתי מן הריבה ושכבתי במיטה שעמדה בחדר. נרדמתי. ישנתי שינה עמוקה. כמה זמן ישנתי? אינני יודעת. כשהתעוררתי ראיתי את סטישה מריקנסקי ואת אחותה מינה׳לה. הן העירו אותי. הן סיפרו לי, כי כאשר חזרו לקובנה המצב היה קשה ביותר. אברהם ליכטנשטיין, בעלה של סטישה, פגש ברחוב בקובנה את הירש׳לה, שחזר גם הוא מהדרך. גם את חיימקה בורשטיין פגש. הוא חזר ולקח איתו גם את הירשקה, לגלוואן. הוא היה משוכנע ששם בעזרתם של מכרים גויים, יוכל למצוא סידור כלשהו. האנשים חשבו אז כי בפרובינציה יהיה יותר קל לעבור את המלחמה. הוא הבטיח לאשתו ולאחותה כי מיד אחר שיסתדר ישלח מישהו שיביא גם אותן אליו, לגלוואן.

אני נשארתי אצלן כי לא היה לי לאן ללכת. גטו טרם היה. פוגרומים היו בלי סוף. יום אחד פגשתי בדרכי בחורה, שפנתה אלי ואמרה לי כי היא מכירה אותי כמלכה פוגצקי ממרטש. אני

לא הכרתיה. לשאלתי: "מי את?" היא ענתה לי, כי היא אשתו של חיים גוז'נסקי. חיים היה בחור ממרטש, שגמר באותה שנה את לימודי הרפואה בקובנה. הם גם התחתנו באותה שנה. הירשה'לה, האח של חיים גוז'נסקי היה חבר של אחותי חוה'לה. בחורה זו הזמינה אותי לבוא ולהתגורר איתם בחדר. חדרו היה חדר של סטודנט. היו בו מיטה צרה וספה. אני עצמי ישנתי על הריצפה.

באותם ימים התחילו לבוא לקובנה עגלות ממרטש עם אנשים, שבאו לחפש את קרוביהם שנתקעו בקובנה. גם רוחק'ה גוז'נסקי, אחותו של חיים באה. היא אמרה, לא כדאי שבשעה זו חיים יבוא למרטש. גם לי היא יעצה לא לחזור לעיירה, כי ידוע לה שמחפשים אותי. היא הביאה לי פיתקה קטנה מאמא עם ד"ש והוסיפה, כי אמא היתה חייבת לומר בחקירה את כתובתי בקובנה. בפתק אמא כתבה כי "הבית שרוף, בעיירה חורבן נורא וצריך לחכות עד שהעניינים יסתדרו, ורק אז אבוא הביתה". הם האמינו בתמימותם, כי כך אמנם יהיה.

זו היתה דרישת השלום האחרונה. הבאים סיפרו לי, כי כבר הרגו רבים מבני העיירה. במיוחד דאגו לחסל את כל אלה שהיו פעילים. בתוכם את מאיר בבלסקי, הירשה'לה גוז'נסקי, וילדיקן, גולדמן, סרייסקי ועוד. ציונים, קומוניסטים ואחרים כאחד. כל מי שהיה פעיל בתחום כלשהו או בנושא כלשהו היה מוצא להורג. רק אחר המלחמה נודע לי מתוך קריאה, כי כך ארע בכל מקום ומקום - הראשונים שהוצאו להורג היו הפעילים, העסקנים והמנהיגים. זו היתה הדרך להשמיד ולחסל את העם.

יום אחד, נכנס השומר של הבית בו גר חיים גוז'נסקי וסיפר, כי שמע שמתכוננים לרכז את כל היהודים בקובנה לגיטו סגור. באותם ימים היו כבר מקרים רבים שהאדם היה יוצא מהבית לעניין כלשהו ולא חוזר - היו הורגים סתם כך ברחוב. אז הרגו גם את אשתו של רובקה נח ואת נחמיה גנדל. אחרים הספיקו לנסוע למרטש ולאלה היתה זו נסיעתם האחרונה.

השומר ביקש את חיים גוז'נסקי להתלוות אליו למקום כלשהו והבטיח שיחזיר אותו. אשתו ביקשה והתחננה: "תן לי לתת לו סנדביץ' או אוכל ובגד ללבוש". השומר ענה לה: "אין צורך. הוא עוד מעט יחזור". הוא לא חזר... האשה קיבלה ממנו מכתב. וזהו. זו היתה שיטה: מכריחים את המוצאים להורג לכתוב מכתב מרגיע הביתה... הוצאתו של חיים להורג היתה במסגרת ה"אקציה". ידוע לי על יותר מאלף הרוגים באקציה זו בקובנה.

חיים היה בחור מקסים, בעל השקפת עולם קומוניסטית במשמעות היפה של תורה זו. היושר והצדק החברתי היו נר לרגליו. אמנם בטוחה אני, כי לו הוא ושכמותו היו זוכים להישאר בין החיים **ולראות** את הקומוניסטים ביחסם ליהודים הם היו נעשים לבסוף **לציונים** טובים.

מלבדי, איש מאנשי מרטש שנותרו בחיים אחר המלחמה לא יודע על גורלו של אותו ספרן שהזכרתי, מוטי מיקלישנסקי, וחובתי להזכירו ולספר. הוא היה אחד מל"ו הצדיקים בדורו. עוד לפני בוא הרוסים הוא עבר לקובנה ועבד בסנטוריום לחולי שחפת. לסנטוריום זה היו מביאים את חולי השחפת מכל עיירות ליטא. מוסד חשוב ביותר שהתקיים על תרומות בלבד, ואמצעיו היו מצומצמים ומוגבלים ביותר. מוטי היה מנהלו או הגזבר (ואולי תפקיד אחר?) של אותו סנטוריום. ארע ואחד מן הצוות עשה מעשה פוילה־שטיק (בעברית נאמר - סרח). הדבר עורר כמובן את זעמו של מוטי. בתגובה על כך, עובדים, שעשו יד אחת עם המועל, העלילו על מוטי כי הוא טרוצקיסט, רחמנא ליצלן. הם השיגו את מטרתם: השלטונות סילקוהו מתפקידו וכלאו אותו בפורט (מבצר) התשיעי הידוע לשימצה. אפילו לאימו הזקנה לא איפשרו לבקרו. כל זה היה בתקופה בה הכובשים היו הרוסים. כאשר הגרמנים כבשו את ליטא הם שיחררו את אלה שנאסרו בידי הרוסים. גם מוטי שוחרר. הוא היה אז כבר שבור, רצוץ וחולה. הוא כבר ירק דם. אחרי שיחרורו מהכלא נסע למרטש. שם היה בין כל המוצאים להורג בשואה הנוראה.

על כך שהרגו את אחי לא ידעתי. פחדתי לשאול. כשרוחק'ה גוז'נסקי באה ממרטש לבקר את אחיה חיים ועמדה לחזור הביתה, ביקשתיה שאמא תעשה לי טובה ובמכתבה אלי תרשום

את שמות כל בני המשפחה וכל אחד מהם יחתום את שמו. רציתי לקבל בדרך זו אישור להיות כולם בחיים. ועל העתיד לבוא סוכם, כי נדבר רק מאוחר יותר, כאשר ישתנו התנאים. חיינו עדיין עם תקוות. תשובה לבקשתי זו כבר לא קיבלתי...

וכך נשארתי בודדה בקובנה.

באותה עת נעשו כבר פעולות ההכנה לסגירת הגטו. אין לי לאן ללכת. אין לי אל מי לפנות. אין לי אל מי להצטרף. חיים גוז'נסקי, שאצלו התגוררתי בתקופה האחרונה, נעלם ואיננו.

עוד טרם שהספיקו להשלים את גידור הגטו, עברתי בסלובודקה ותקפוני כאבי־שיניים חזקים. חיפשתי אל מי לפנות לטפול בשיני. והנה, ראיתי בית ועליו שלט: רופאת שיניים. הרופאה היתה יהודיה. נכנסתי וביקשתיה לעזור לי. תוך כדי שיחה היא סיפרה לי כי בפוגרום הרגו את בעלה ואת אחיה והיא נשארה עם זוג תאומות קטנות ועוד תינוקת. ראיתי את מצבה, שהיה קשה ביותר. סיפרתי לה גם את סיפורי וכי אני נותרתי ללא תעודות ואין באפשרותי לקבל אפילו את מנת הלחם הזעומה המוקצבת. היא הסכימה כי אשאר לגור איתה ואעזור לה בטיפול בילדות ובתינוקת ובעבודות משק־הבית ובתמורה אקבל גם מזונות. נחיה ביחד ונעזור אשה לרעותה. היא תוכל לעסוק בעבודתה כרופאת־שיניים ואני אזכה במזון ובמקום מגורים. את שמה של אותה רופאת שיניים אינני זוכרת (אולי הורביץ?)

אחר שהוקם הגיטו והיהודים כונסו כולם לתוכו, הגרמנים היו נוהגים לצמצם כל כמה ימים את השטח. וכך, מדי פעם היינו מקבלים פקודה לפנות איזור ולעבור לאיזור חדש. כל איזור שפונה היה נתפס על־ידי הגויים. האי סדר בתקופה זו היה נורא. יום אחד באה הרופאה ואמרה כי ניתנה פקודה לפנות את האיזור בו אנו נמצאות ולעבור לשטח שכונה בשם "הגיטו הקטן". זה היה בסוף הקיץ או בתחילת הסתיו. אז הגיטו כבר היה סגור הרמטית. בין "הגיטו הגדול" ו"הגיטו הקטן" חצץ רחוב ורנוס. תושבי הגיטאות הורשו לבנות מין גשר מעל הרחוב, שבאמצעותו אפשר היה לעבור מ"הגיטו הקטן" ל"גיטו הגדול". מותר היה לעבור בגשר זה רק פעמיים ביום בבוקר לעבודה ובערב חזרה. המצב היה קשה ביותר. רופאת השיניים היתה עצבנית ביותר והיסטרית.

יום אחד, שעה שהסתובבתי ברחובות הגיטו, פגשתי ילדה שהיתה באה להתארח במרטש אצל יענק'ל ז'מוצקי. היא באה ממרטש רק לא מזמן והכירה את משפחתי. אז כבר הגיעה אלי שמועה, כי מישהו ממשפחתי נלקח ולא ידעתי מי. ניגשתי אליה ושאלתיה: "איזה אח שלי הרגו? שמואל־ברקו או איצ'לה?" היא ענתה: "לא איצ'לה". זו היתה הבשורה שהרגו את אחי שמואל־ברקו. הרגשתי נורא - לא אראה אותו לעולם, אף פעם.

חזרתי לדירה ולא היה לי אפילו למי לספר את הכאב הנורא שתקף אותי, לא היה עם מי לחלוק את אסוני. אז החלטתי לפתע, שאני צריכה לעבור לאיזור ה"גיטו הגדול". איך אעבור סתם כך? החלטתי: יהיה אשר יהיה. לקחתי, כמו שאומרים, את רגלי בידי והלכתי. ועברתי. מה רצה הגורל? בעברו השני של הגשר פגשתי בשוטר יהודי, שהיה בעבר מנהל החנות בה עבדתי בזמנו בקובנה. שמו היה יחזקאל סרולוביץ. הוא שמח לראותני ונשארתי לידו לשוחח. סיפרנו איש לרעהו את אשר עבר עלינו. סיפרתי לו גם את זאת שאין בידי תעודות ואינני יכולה לקבל את מנת 200 גרם הלחם, המחולקת וניתנת רק לבעלי תעודות המעידות על רישום בבית - בעבר כמובן. ואני הרי הייתי רשומה כמלכה פוגצקי ושיניתי את שמי תוך טיעון שהתעודות אבדו. תוך הבנה למצבי הוא אמר: "יהיה בסדר. ממה שיש לי ולמשפחתי יספיק גם לך". והזמינני לבוא לגור אצלו. הוא הוסיף וסיפר לי, כי יש לו ילד בן שלוש ועוד תינוק, שנולד רק לפני יומיים. הצטרפתי למשפחתו. עבדתי בשבילם. הייתי יוצאת בשליחותם אל מחוץ לגיטו, העירה, על מנת להשיג מצרכי מזון. הדבר היה כרוך בסכנות־נפש. עזרתי גם לטפל בילדים. עברתי איתם כל מיני אקציות. הודות להם היתה לי כבר ה"יורדן שיין" (תעודה).

אשתו של יחזקאל סרולוביץ היתה בת אחות אשתו של ד"ר אלקיס, שהיה יו"ר הגיטו מטעם

היהודים. ד"ר אלקיס היה בעבר רופא ומנהל בית־החולים היהודי בקובנה. היהודים שהכירוהו היטב הם שביקשו למנות אותו כיו"ר הוועד שלהם.

ממשפחת סרולוביץ נותר בחיים רק הבן יעקב. כיום הוא עו"ד מפורסם ושמו הוא יעקב ישראלי. את הילד הזה הברחתי בזמנו מתוך הגיטו והסתתרתיו. כל יתר בני משפחתו ניספו בשואה. עם משפחת סרולוביץ עברתי את התקופה הקשה ביותר בגיטו קובנה.

יום אחד הלכתי ברחוב בגיטו עם ינקל'ה זה, שהיה אז בן שלוש שנים. והנה, פגשתי באחד מאנשי האיגוד המקצועי, שהכרתיו עוד לפני פרוץ המלחמה - ליזר זילבר. הוא היה קומוניסט של ממש. פניתי אליו ואמרתי: "מה הולך פה? אני רואה כי דיננו כבר נחרץ למות. מוטב שנעשה משהו: נשרוף, נהרוס, נהרוג. נמות לפחות בכבוד". הוא שמע אותי וענה: "תני לי את כתובתך. משהו אמנם מתארגן במחתרת כלשהי". הוא הבטיח להמליץ עלי בפניהם ולמסור את כתובתי.

עברו חודשיים ולא שמעתי ממנו דבר. בינתיים הלך הגיטו והצטמק. אנשים היו פשוט נעלמים. ונעלמים משמע הוצאו להורג במקום כלשהו. יום אחד הוא הופיע וסיפר לי, כי האדם שהיה לו קשר באמצעותו עם המחתרת שמחוץ לגיטו נפל על מארב ו...נעלם. שם אותו אדם היה **לושקה שמואלוב.**

רק עכשיו, כך הוא אמר, העניין שוב בידיים נאמנות והעניינים החלו לזוז. חיים ילין, שהיה סופר ומשורר, והיה לו קשר עם האינטליגנציה הליטאית, הוא המפעיל עתה. בעזרת קשר זה אורגנו עתה תאי־מחתרת ואני צורפתי לשורות פלוגות אלו. על נושא זה כבר נכתב הרבה ואף פורסם בספרים.

עזבתי את משפחת סרולוביץ והתמסרתי לפעולות המחתרת. הסכנה היתה רבה. עברתי להתגורר בביתו של פסח גורדון. בבית זה שוכנו רק אנשים אשר אפשר היה לבטוח בהם. שם היה מרכז המחתרת. כל הבית שימש את המחתרת. שם הכינו מפות, תוכניות בריחה, תעודות מזוייפות וכו'. בבית זה היה גם מחסן הנשק ובו גם היו האימונים. כך עבדנו כל עוד יכולנו - עד ה"אקציה האסטונית". (השם ניתן לה בגלל שסופר, כי האנשים מובלים לאסטוניה. למעשה, כולם הוצאו להורג, חוסלו בדרך). כאשר החלה אקציה זו והוצאו אנשים רבים מהגיטו הבינונו, כי מתכוננים לחסל את הגיטו לחלוטין. ידענו שמתקרב הסוף וצריך למהר ולעשות משהו...

היו תוכניות לצאת ולהצטרף לפלוגות פרטיזנים באיזור וילנה, שעל קיומן ידענו כבר. לחיים היה קשר איתם. אולם, זה לא עזר - הם לא רצו לקבל יהודים! פשוט דחו את בקשותינו. נאמר לנו, שאולי נוכל להצטרף לפלוגות הנמצאות ביער אוגוסטובה. השאלה היתה עכשיו: איך לצאת מהגיטו? לנו, לצעירים, היתה סכנת נפשות להיראות בחוץ ללא הטלאי הצהוב. ועוד עם נשק ביד!!! הגויים היו מכירים אותנו מיד.

לא היתה ברירה, צריך היה להסתכן ולצאת. יצאנו בקבוצות־קבוצות. מהקבוצה בה אני יצאתי נשארו בחיים רק שלושה: אפרים סניור, הירשקה שמוליקוב ואנוכי. אפרים ואנוכי עלינו ארצה. הירשקה נשאר בגולה. כל היתר נהרגו או נאסרו. את האסירים החזיקו בפורט התשיעי. שם העסיקו אותם בטישטוש עקבות מעשי ההרג. הומתו שם יהודים רבים. הובאו והומתו שם גם יהודים מצרפת, מבלגיה ועוד. עתה, פתחו את הבורות ושרפו הכל. אותם שהועסקו בעבודות הטישטוש וראו הכל, הוצאו, מאוחר יותר להורג. גם את העדויות רצו לטשטש. כל מי שנחלש הוצא להורג. אותם הבחורים בין העצורים אשר הועסקו בעבודות אלה, שהיו בעלי הכשרה וחינוך כלשהו ללחימה לא איבדו את התקווה אף התנאים אלה. בחג הסילבסטר, כאשר שומריהם היו שיכורים, הם הצליחו לברוח וחלק מהם הגיעו לגיטו.

הסתבר, שהדרך ליערות אוגוסטובה חסומה וההצטרפות לפלוגות שם נכשלה. חיפשו דרך אחרת. לחיים ילין ולמישקה מוסליס היו קשרים עם גוי אחד, שתמורת תשלום נאה היה מוכן לסייע. הוא היה מוציאנו, כאילו אנו קבוצה היוצאת לעבודה מחוץ לגיטו. הסתרנו בשמיכות

את הנשק. כך יצאו שבע קבוצות. היה עימנו אחד בשם **נחמיה אנדלין**, שהיה בעל חוש התמצאות בדרכים. הוא היה גם חבר טוב. הודות לו הצלחנו להגיע ליערות רודניקה־פושצה, במרחק של כארבעים ק״מ מוילנה. איזור זה היה כולו ביצות איומות, שרגל אדם לא דרכה בהן. שם התעכבנו. רובנו היינו יהודים. שלוש פלוגות מתוכנו היו קובנאים. רק מאוחר יותר הגיע סיוע מברית־המועצות. לשורות הפרטיזנים הגויים לא רצו לצרפנו.

* * *

אינני טוענת שאני גיבורה. חשבון־הנפש מסביר את נכונותי לפעול ולעשות. ידעתי שמשפחתי כבר איננה. הדבר היחיד בו הייתי בטוחה זה סופי, המוות. זה נתן לי כוח וחוסן. את המוות כבר לא אאחר. רציתי להספיק ולעשות משהו. הצלחתי להוציא שבעה־עשר ילדים מהגיטו ולהצילם להסתירם. הכל תוך סכנת־נפש. אחר שבמקרה אחד נכשלתי הייתי נאלצת להפסיק בזה. מעתה פעלתי במסגרת הקבוצה שהצטרפה לשורות הפרטיזנים.

* * *

כשעמדתי ביער, בעמדת השמירה, חלמתי על ארץ־ישראל. באולר קטן, שהיה לי, ציירתי על העץ את מפת ארץ־ישראל ונצמדתי אליה כמו שיהודי מנשק מזוזה. מצאתי בזה עידוד כלשהו.

* * *

את פלוגת הפרטיזנים פיזרו הרוסים אחר שיחרור קובנה. בדרום היו עדיין קרבות. אני רציתי לשוב ולראות את עיירתי מרטש. שלושה ימים הלכתי עד הגיעי למרטש. (על המראות שהתגלו לעיני ברשימה נפרדת, עמ׳ 148).

* * *

בקובנה, שקהילתה היהודית מנתה בעבר חמישים או שישים אלף נפש, מצאנו עתה בסך הכל חמישים או שישים יהודים. הייתי בין הראשונים שחזרו מהיערות ומן המחבואים. הכל חיפשו... התגלו מספר קטן של ילדים יהודים, שהוסתרו על ידי משפחות של גויים. והיו עוד כמה שהמחתרת הצליחה להכניס בטרם השמדתה לבתי־יתומים. אני ומשה שרמן, הקובנאי, התחלנו לרכז את הילדים הללו לבית יתומים יהודי, אשר הקימונו ברחוב קשטוצו. בבית יתומים זה עבדתי תקופה ארוכה.

* * *

לבסוף הצטרפתי לשורות מחתרת **״הבריחה״**. במסגרתה חמקתי מגבולות ברית־המועצות. ●

אזכרה לקדושי מרטש (22.12.1961)

יוצאי מרטש בישראל באזכרה ליום השנה לטבח

בית העלמין במרטש

כיצד ניצלתי

בונקה בריק - דורית בלטשיין

כרבים מבני הנוער מהעיירה, גם אני יצאתי אותה. הייתי בין כלואי הגיטו בקובנה. סיפורי מתייחס לתקופה בה נותרו רק כמה אלפים בגיטו זה.

היינו רצוצים ועייפים. מושפלים משנות הרעב, הדיכוי והסבל שעבר עלינו. הדיכאון העמוק בליבנו ניבט מעינינו - הרי מול המוות עצמו עמדנו. וידענו זאת. הובלנו לתחנת הרכבת, בדרך למסע האחרון...

"אינשטייגן" (להיכנס, פנימה), נשמע לפתע קול אכזרי, קול של שטן. כקול תופי היגון הדהדו באוויר המילים שיצאו מפיו של הנאצי בירוק.

הרצון לחיות ואולי, ליתר דיוק, הרצון לא למות היה, כאילו, בן לויה צמוד לרעב, לסבל ואף ליאוש. אולם, נס לא ארע באותם ימים. ההרגשה של הכל היתה, כי אין מנוס. הגורל נחרץ. אני זוכרת איך הגרמנים עמדו במקום אחד. הם לא הניעו את ראשם ימינה או שמאלה. רק עיני הפלדה שלהם, עם ברק של טירוף, התרוצצו בחוריהן. זו היתה הפגנת כוח של נאצים נעולי מגפיים נגד חסרי ישע.

באותה שעה מישהו פלט מפיו: "הגיטו בוער, הנאצים הפציצו את הגיטו". ואנו חשבנו בליבנו: הנאצים מתכוונים ודאי לחסל כל זכר ליהודים ושתוכנית ה"יודן־ריין" תצליח. ועל "שכנינו", הליטאים, חשבנו ואמרנו: "אתם, ליטאים, ראיתם כל זאת ומחשבות על נקמה ביהודים בליבכם. נקמה על מה? לא רק ראיתם את המתרחש - אתם עודדתם אותם, אתם עזרתם לגרמנים (ועל כך עוד יספרו ויזכירו). במעשיכם ובהתנהגותכם רשמתם פרק מכוער ביותר בתולדותיכם, הוא ייזכר לכם. זכרו לא יפוג מליבנו. אתם, הליטאים, לא התביישתם להסיר מאיתנו את אחרוני בגדינו תמורת פירור מזון. אתם, הליטאים, ידעתם כולכם. יום־יום ראיתם אותנו צועדים ברחובות קובנה מושפלי ראש לעבודת־הפרך. רעבים היינו וריח לחם החיטה הטרי שעלה מבתיכם עוד הגביר את תחושת הרעב שלנו.

היכן המילים הגבוהות גבוהות של פאטריוטיות השזורות בהימנון שלכם? מה הוא שווה, הימנונכם? אומץ לב לא ניכר בכם. לזרוק לעברנו פרוסת לחם פחדתם, ליטאים! צעדנו בין הבתים שהיו שייכים ליהודים, שאתם ירשתם אותם. ראינו אתכם עומדים בתוכם ומביטים לעברנו מבעד לחלונותיהם. הסתכלתם בנו בציניות וברשע. הגזל והגזילה לא הפריעו לכם. המוסר לא הציק לכם. בחיוך של קניבלים ליוויתם אותנו לדרכנו האחרונה.

במפלגות שלכם חינכו אתכם לשנאת אדם ולשנאת יהודים במיוחד. אנחנו יודעים מי היו חברי "ליטא הצעירה" והשאוליסטים, שתי המפלגות הפשיסטיות.

* * *

היינו מכונסים ברחבת תחנת הרכבת. קרונות להובלת בהמות עמדו בתחנה. לשמע הפקודה, עליתי, עם כל בני עמי, לקרון. כל כך שקטים היינו, שאפשר היה לשמוע את פעימות ליבותינו. השלמנו עם גורלנו המר. בעוד שעות ספורות, בגמר הנסיעה, יתרחש מה שיתרחש. הרעב הציק והטריף את דעתנו.

"גוש ירוק" - גרמני זקן - נכנס אחרינו לקרון והתיישב ליד הדלת. הדלת ננעלה אחריו. הוא נרדם ונחירותיו ניסרו באור הקרון. השומר אינו רואה, אינו שומע, אינו יודע.

הרכבת דהרה. אינני יודעת כמה זמן. גם לא את היום והשעה והתאריך. זה גם לא היה חשוב באותה הסיטואציה. לפתע, הרימותי את עיני וראיתי מבעד לאשנב הקרון יער גדול ויפה. למראהו חלפה בראשי מחשבה: אולי ביער זה נמצאים פרטיזנים? ואולי גם מלכה פוגצקי

נמצאת כאן? (עוד בהיותנו בגיטו שמענו שהיא הבריחה ילדים מהגיטו ולבסוף הצטרפה לפרטיזנים).

כבר בהיותנו בגיטו הגיעו אלינו הידיעות כי הנאצים שורפים את היהודים. למשמע שמועות אלו, לקחתי נר, העליתי בו אש ושרפתי את אצבעי. רציתי לדעת את מידת הכאב שבשריפה... שבועות הסתובבתי עם פצע הכוויה. ידעתי עד כמה זה כואב. והנה, עתה, מוסעת אני, עם כל בני עמי, כדי להישרף.

מחשבות־ידיעות אלו הטריפו את דעתי. השומר, כמסופר לעיל, ישן, לא רואה. טיפסתי ועליתי לאשנב. היהודים שסביבי לא אמרו מילה. ראיתי בזה עידוד. באותו רגע קפצתי. נפלתי והייתי מוטלת ליד המסילה. דקות מעטות הייתי המומה.

בהיותי בקרון לא ידעתי כי על המדרגות, מחוץ לקרונות, יושבים אקדוחנים "ירוקים" ויורים בכל עצם מתנועע בקרבת הרכבת. כך הם הרגו את כל אלה שהצליחו לחמוק מהקרונות. כולם מצאו כך את מותם.

קמתי ורצתי לעבר היער. נפלתי ליד אחד העצים. לפתע הרגשתי כי אני פצועה. כמה זמן שכבתי מאחורי העץ? אינני יודעת. הייתי בטוחה כי אני על סף המוות. לא הבינותי כיצד אני רואה את השמיים, והרי אנשים מתים אינם רואים.

הרימותי את ראשי וראיתי שיח פטל. זחלתי לעברו והתחלתי לאכול מפריו. הפטל החיה את נפשי במקצת. התחלתי להבין את מצבי. מצאתי גם פטריות ואכלתין. הצמא הציק לי מאוד. לא ראיתי בקרבתי כל מקור מים. פניתי אל ה' ואמרתי: "אם הצלת אותי עד עכשיו, הואיל בטובך והראה לי לאן ללכת". רק רחש עלי העצים ענה לי.

לרצות לחיות בימים ההם היתה חוצפה אמיתית. ועוד יהודיה! ואילו בי היתה אמונה שאני אשאר בחיים. אמונה בלתי מבוססת אבל אמונה. אני לא אהיה בין הנשרפים. אני אחיה.

ואמנם, אני, בונקה בריק מהעיירה הקטנה מרטש, עם חלומות של נערה צעירה וציחקוקים עם אהבת חיים, עומדת ביער גדול ומלקטת פטל. אני, הנערה ממרטש, בורחת מהגרמנים, חומקת ממש מתוך ידיהם. אני מפריעה לגרמנים להשלים את תוכנית ה"יודן־ריין" שלהם. אני, אותה הנערה שב"מכבי הצעיר" לא חונכתי לשנאת אדם מעולם. ויודעת אני, כי באף תנועת־נוער יהודית לא חינכו לשנאת אדם.

אלו המחשבות שחלפו במוחי. הייתי צמאה מאוד.

* * *

תרתי את הסביבה וראיתי בית. התקרבתי. זה היה בית איכרים ובני הבית היו בחוץ - משפחה ליטאית בריאה ושלמה. להם לא קרה דבר במלחמה הזו. פניתי אליהם וביקשתי מעט מים. הם נבהלו וברחו אל הבית פנימה. שמעתי אותם אומרים איש לרעהו: "היא בוודאי ברחה מהבור". הם הכירו בי שאני יהודיה. הבינותי, כי טובה לא תצמח לי מקרבתם.

המשכתי ללכת. רציתי לצאת מתחומם. בדרכי עברתי ליד שלולית מים עומדים. כרעתי על ברכי, התכופפתי ושתיתי. שתיתי הרבה. זה היה בפי כמעדן! המשכתי ללכת. הייתי על גבול חוסר השפיות. היכן שהצבתי את רגלי חשתי באדמה. לא האמנתי.

טיפסתי על אחד העצים עד שהגעתי לענף גבוה, עליו יכולתי לשבת. מצאתי עליו ציור חרוט של לב. לידו ראיתי צלב. ידעתי, כי מישהו הקדימני וישב כבר על ענף זה. ידעתי שהוא לא מבני עמי. חשבתי בליבי: כן. זה מה שיש להם לליטאים - לב עץ.

ממרומי העץ הסתכלתי סביבי. ראיתי שדה ועליו ערימות אלומות של תבואה. מעבר לשדה ראיתי מסילת־ברזל וקרוניות רבות דוהרות עליה, ללא סוף. בלילה שמעתי קולות נפץ חזקים.

השמים האדימו. לפעמים נדמה היה כאילו כל זה מתרחש ביער עצמו. פחדתי. גלשתי מהעץ. זכרתי את הכיוון בו מצוי השדה והלכתי באותו כיוון. נכנסתי לתוך אחת הערימות והסתתרתי. אלו היו אלומות של חיטה. ליקטתי מהגרעינים ואכלתי.

תקתוק הרכבות הנעות במסילה הקרובה התמשך ללא הרף. לפתע **נדם** הקול. פסקה תנועת הרכבות. השתרר שקט של בית־קברות. לא הבינותי את המתרחש. גם דמויות אדם או בהמה לא נראו בסביבה. רק נביחות כלבים נשמעו.

והנה, לפתע, הגיעה רכבת ועצרה בפאתי השדה. מאות חיילים גרמנים ירדו ממנה והתפזרו בשטח לעשות את צורכיהם. הם היו כל כך קרובים למקום מסתורי ששמעתי אותם מדברים. שמעתי אחד מהם אומר לחברו: "גמור מהר. הרוסים בעקבותינו".

על המשפט הזה חזרתי בליבי מיליון פעם. התפללתי ששמיעתי לא הטעתה אותי.

לפנות ערב הגיע הצבא האדום. יצאתי ממחבואי בערימת החיטה. ●

יואל בריק

ביקור במרטש בפעם האחרונה

מלכה פוגצקי־שמאלי

זה היה בשנת 1944. זה קרה שלוש שנים אחר ההשמדה של יקירינו. תקף אותי רצון, הרגשתי הכרח לבקר במרטש ולחוש בכל רמ״ח אברי את שעבר עליהם.
זה היה דחף חסר מעצורים, שחייבת הייתי למלאו, אני לעצמי. בּודדה התהלכתי שם. אני לבדי. בודדה לגמרי. אני לבדי ואין מי שיעזור לי לשאת את הצער הגדול. רגלי נשאו אותי לבית־הקברות. בשולי בית־הקברות מצאתי שני קברים גדולים. חלקי שלדים ועצמות בני־אדם פזורים על פני כל השטח. למראה נוסף זה של הזוועה תקפו אותי רגשות אשמה־עצמית ובושה: מדוע אני נשארתי בחיים? אמנם לא הייתי כאן, במרטש, איתם ביחד באותה הכיכר העירונית בשעה הגורלית. הייתי בזמן האקציה בכיכר אחרת: עברתי את רגעי החורבן יחד עם יהדות קובנה. רצה הגורל שאשאר בחיים.

לא נשאר במרטש שריד ופליט אשר ידאג ויסדר את בית־הקברות. בית־הקברות, שנקברו בו גוססים וחיים יחדיו, אנשי עיר שלמה. לא ידעתי בדיוק מה יש ביכולתי לעשות. אבל, ידעתי כי אין מי שיעשה זאת אלא אני, ואין בלעדי. התחלתי ללקט את העצמות. והנה אני מחזיקה בידי גולגולת, ראש של בן־אדם. לבטח הכרתי אותו או אותה בעודו בחיים. עוד היו עליו שרידי שערות שחורות. זה נעשה כל־כך יקר. הרהור עלה בראשי: ״אולי לקחת אותו איתי?״ מיד חזרה אלי ההכרה־התבונה ותפסי את עצמי. ידעתי כי צריכה אני לקבור אותו. ריכזתי את הכל למקום אחד אבל, לא עמדו לי הכוחות, לא הכוח הפיזי ולא הכוח הנפשי, לבצע לבדי את הקבורה. פניתי למשטרה בעיר וביקשתים שיעזרו לי לגדר את השטח הקדוש הזה כדי למנוע את חילולו על ידי החזירים הנוברים בו. המשטרה היתה המוסד היחיד שממנו קיוותי לקבל עזרה. והנה, לא קיבלתי תשובה.

ידעתי: תושבי מרטש היו הרוצחים. היה מצידם שיתוף פעולה מלא עם הגרמנים. והנה, אחר כמה ימים לשהותי במקום, נרמז לי, כי נוכחותי במרטש ושיחותי עם כמה תושבים, אשר הכרתים עוד לפני השואה, הדריכה את מנוחתם. הם פחדו שאגלה פרטים רבים מדי על מבצעי הרציחות ועל מעשי ההשמדה. הם חששו שמא אכיר את פריטי הרכוש היהודי השדוד, הנמצא עתה בידיהם. נודע לי כי חיי בסכנה. הספקתי לברוח משם. **ולנצח.**

קהילת מרטש הוצאה להורג ביום 8 בספטמבר 1941. ●

מתוך היומן האישי

מצבה על קברי האחים

לאה ברזין־וסילבסקי

משפחתי באה למרטש מהעיירה ניצזינג. משפחתנו מנתה חמש נפשות: אבי - מרדכי וסילבסקי, אמי - זלדה, אחי - חיים ויוסף ואנוכי - לאה.

ב־12 ביוני 1941 נסעתי לקובנה. התארחתי בבית בת־דודתי, אסתר צירלשטיין (גם היא ילידת מרטש). לא יכולתי להעלות בדעתי שנסיעתי זו מהבית תהיה לפרידה לצמיתות מכל בני משפחתי ומכל היקר לי. המלחמה שפרצה תפסה אותי בהיותי בקובנה. מיד עם פרוץ הקרבות ברחתי יחד עם בת־דודתי ובעלה לעבר ברית־המועצות.

יצאנו לדרך הנדודים ברגל. הלכנו לאורך הכביש המוליך לגבול ברית־המועצות. כדורים שרקו סביבנו, פצצות נחתו בקרבתנו. פגשנו בדרך את ברוך רוזנטל ומאוחר יותר גם את יוסף סמולניק. הצלחנו לעלות על רכבת שנסעה אל מעבר לגבול, הרחק בתוך תחומי ברית־המועצות, כמאה קילומטר אחרי צליבינסק.

רעב וצרות היו מנת חלקנו. ב־17 בדצמבר 1943, בהיותנו בעיר פרוזנה, שבקירגיזיה, איבדתי את האדם היחיד שעוד נותר בחיים מכל בני משפחתי - בת־דודתי אסתר נפטרה והיא רק בת 23 שנה.

* * *

בנובמבר 1945 חזרתי לליטא. התחלתי לחפש אחר ניצולים מבני עיירתי, מרטש. התקצבנו מספר ניצולים. נסענו לעיירה - ביקשנו לעלות על קבר בני משפחתינו ושאר בני העיירה. לא מצאנו דבר. כך הסתובבנו, עד שנתקלנו ברועה טשפנא. טשפנא הובילנו לשטח בו היו פזורות עצמות אדם. הוא לא היה צריך לומר מלה. ראינו. בגומה אחת ראינו אפילו גולגולת אדם. המראה היה נורא. אלה היו בני משפחותינו, קרובינו וידידינו עם שאר כל בני העיירה.

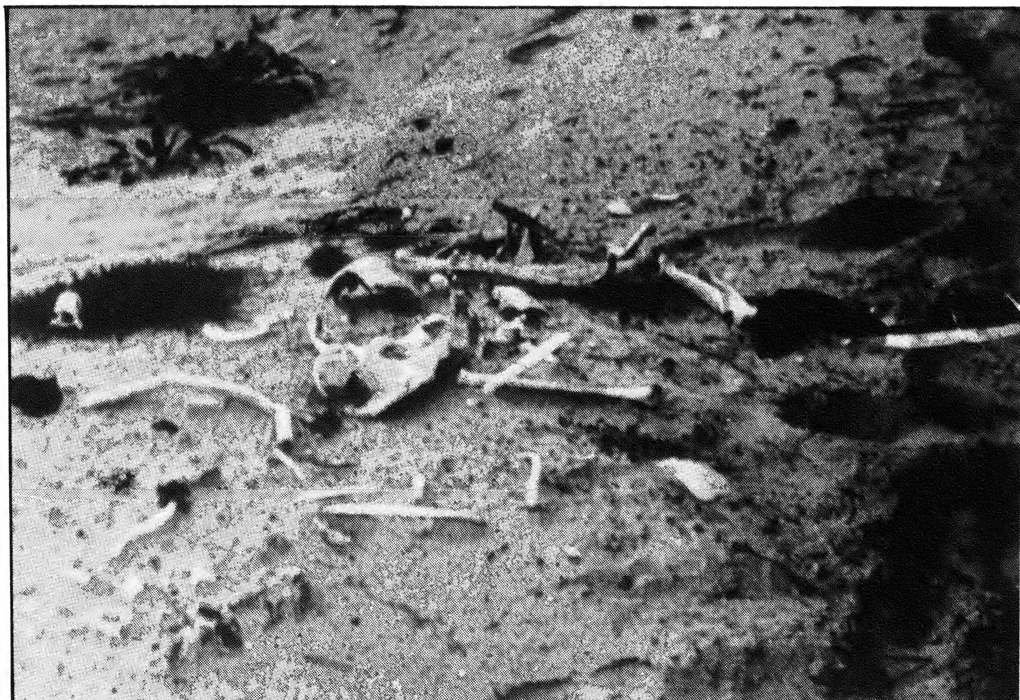
החלטנו שאין מה להשאיר את עצמות יקירינו במצב בו מצאנון. לא רק שהעצמות היו פזורות בשטח, השטח כולו היה פרוץ למעבר אדם, בהמה וכלי רכב. פרות היו רועות בשטח. רצינו לכרות קברים ולא היו לנו כלי־עבודה. פנינו, איפוא, לאיכרים בסביבה ושאלנו מהם כלי־עבודה. כרינו קברים, ליקטנו את העצמות וקברנון. הגברים הכינו מוטות מענפי עצים וגידרנו את השטח. הבאנו את שרידי גופות הנרצחים לקבר ישראל וקיוינו למנוע את חילול כבודם על ידי בהמה ואדם.

רצינו להציב מצבות על קברי הקורבנות. הטיפול בקבלת היתר להקמת המצבה היה מסובך וקשה. חיים ולוול בקר נסע לצורך זה למרטש 49 פעם. הוא ניצל את קשריו, עד שעלה בידו לקבל את הרשיון לכך. הממשלה נאותה לתת את הרשות אולם, עצם הקמת המצבות היה כרוך בהוצאת סכום כסף נכבד, שאנו היינו צריכים לקבצו. כל אחד מניצולי העיירה נתן כמיטב יכולתו. הפעילים ביותר מתוכנו בנושא היו: חיים ולוול בקר, חנה ובעלה יצחק דוד לנדסמן, יהושע מן ואני - לאה ברזין.

כל עוד היינו ברוסיה, היינו מגיעים לעיירתינו מרטש לאזכרה מדי שנָה בשנה. כשהיינו מגיעים לתחום העיירה, היינו מחנים את הרכב ויוצאים למסע התייחדות עם יהודי העיירה שניספו. עברנו ברחובות. הבתים בהם גרו לפנים היהודים לא עמדו כבר על תילם. נותרו רק מדרגות, כניסות וכד׳. לפי שרידים אלה ידענו לאתר את מקומות מגורי יהודי העיירה - משפחה, משפחה וביתה. כך היינו עוברים מאתר לאתר ומזכירים את שם האדם שהיה גר באותו בית. כך המשכנו עד שהגענו לחצר בית־הכנסת ומשם לבית־הספר.

בלבבות שבורים המשיכה התהלוכה לקברי האחים שבמרטש. אחר כך היינו ממשיכים ועולים לקבר צעירי העיירה, שנרצחו באליטה, לשם הובאו במירמה - נאמר להם שהם הולכים לעבודה...

זכרון יקירינו - זכר יהודי מרטש לא ימוש מליבנו לעד. ●

בית הקברות. חלקי שלדים ועצמות בני אדם
מפוזרים על פני השטח.

משפחת מוטל וסילבסקי

אסתר צירלשטיין (גיבר)

ביקור במרטש ב־1948

קבצ׳ניק אליהו

שלוש שנים אחר השואה, בשנת 1948, ביקרתי במרטש. לא מצאתי שם אף יהודי אחד. כולם נרצחו. 90% מבתי העיירה נשרפו. ברחוב הטחנה (מיל גאס) נשארו רק בתים ספורים. במרכז העיירה, ליד השוק, נותר רק בית חיים לאוקניצקי ז״ל. בחצר בית־הכנסת (ב״שול הויף״) עומד על תילו רק בית־המדרש. בנין זה משמש כיום כמחסן תבואה.

נפגשתי במקרה עם תושב העיירה, פולני, ששמו פוגושלסקי. הוא סיפר לי על מוראות האסון הנורא שקרה ליהודי מרטש, שאותו ראה במו עיניו:

״בערך חודשיים אחר כיבוש ליטא בידי הנאצים, אספו השאוליסטים הליטאים המזויינים צעירים יהודים רבים ואברכים מתושביה היהודים של העיירה. כינסום במרכז העיירה והובילום לעיר (אליטה). נאמר להם, שהם נלקחים לעבודה זמנית. השאוליסטים אף הרגיעו אותם באמרם שאחרי מספר ימים ישוחררו וישובו לבתיהם. כעבור שבוע נודע לכל תושבי העיירה שכל אותם צעירים שהובלו כביכול לעבודה זמנית, הוצאו להורג ונקברו בבור גדול, שהיה מוכן כבר מראש מחוץ לעיר.

שבועיים אחרי אירוע טראגי זה, רוכזו כל יהודי העיירה בבתי־הכנסת, שהיו עתה לגיטאות. השאוליסטים ״שמרו״ על גיטו זה משך כל שעות היממה. בתוך הגיטו מונה כאחראי בצלאל וינשטיין.

פוגוזשלסקי ממשיך ומספר לי: ״בוקר אחד שמעתי צעקות, בכיות ויללות בחוץ. יצאתי אל החצר וראיתי מחזה איום ונורא: יהודי העיירה, גברים בנפרד ונשים וילדים בנפרד, מובלים בשורה ארוכה לכיוון בית־הקברות. שאוליסטים מזוינים רבים ״מלווים״ אותם. בין ההולכים הכרתי פתאום את השען יוסף סלוצניק ואת יונה אפשטיין, שניהם כבולים בחבל. יוסף סלוצקי ראה אותי עומד ליד הגדר והרים את ידו הימנית לסימן, פתח את פיו, כאילו הוא רוצה לומר לי משהו. לבסוף הוריד את ידו והמשיך ללכת. למחרת נודע לי, שכל היהודים נורו ונקברו בשני בורות גדולים, שהיו מוכנים מראש. הגברים נקברו בבור אחד והנשים עם הילדים בבור השני.

שני ליטאים עניים, שעבדו אצל יהודים בעבודות נקיון (שם האחד פוליקרפי ושם חברו מיכולסקי) שגויסו לחפירת אותם בורות, נורו גם הם. גם את העדים חיסלו.

ראשוני הקרבנות היהודים במרטש היו קדיש זשמודסקי וצבי גז׳נסקי. הם נהרגו בידי השאוליסטים כבר יומיים אחרי הכיבוש הנאצי. קדיש זשמוצקי נהרג בדרך בלכתו אל הטחנה שהיתה מחוץ לעיירה. צבי גזנסקי הוצא להורג בגלל היותו קומוניסט. הוא עונה והוכה קשה בטרם הוצא להורג והוכרח לכרות בור - קבר לעצמו״. עד כאן סיפורו של הפולני פוגוזשלסקי.

תיאור נוסף של אֵימי השואה שמעתי מפי אחד מתושביה הליטאים של העיירה: ״כשהעמידו השאוליסטים את הנשים וילדיהן סמוך לבור, קמה **רבקה מרגובסקי**, שהיתה מורה לליטאית בבית־הספר העממי העברי, עם שתי בנותיה על ידיה ובקול רם צעקה לעבר השאוליסטים: ׳רוצחים מטורפים! איפה השכל והמצפון שלכם? בבוא העת תענשו כולכם על רצח אנשים, נשים וטף חפים מכל פשע! קלון וחרפה לעם הליטאי שנמצאים בו רוצחים מטורפים כמוכם״. עד כאן סיפורו של אותו ליטאי.

בשנת 1952 הגיע לוילנה, מהעיר לנינגרד, אלכסנדר קליבנסקי, פרופסור לכימיה שהיה יליד מרטש (בנו של לייב קליבנסקי ז״ל). כבן העיר, הוא התארח אצלי. מטרת בואו היתה לברר אם נשאר משהו מעיירת מולדתו ואם נותר בחיים מישהו מבני העיירה. עניין מיוחד היה לו במקום הקבורה של הנרצחים, שבתוכם היה גם אביו - לייב קליבנסקי ז״ל.

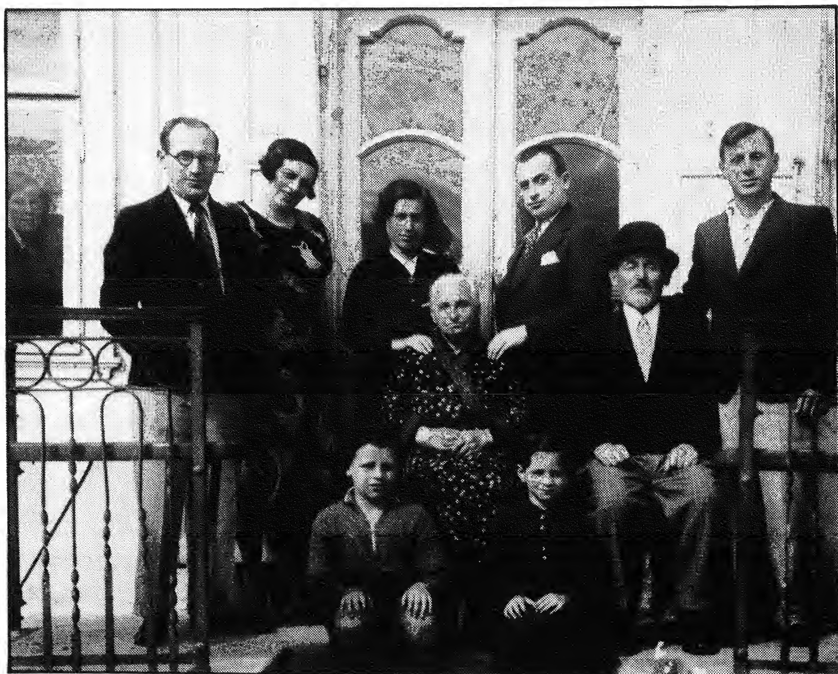
סיפרתי לו בפרוטרוט את כל הידוע לי בנושא זה. בין היתר, ציינתי גם את מקומם של

קברות־האחים של הנרצחים, שהיו סמוך לבית הקברות הישן של מרטש.

סיפרתי לו גם כי בוילנה ובקובנה מתגוררים כמה יהודים ילידי מרטש, אשר בזכות היותם באותם ימי שואה מחוץ לליטא נותרו בחיים. אותם יהודים רוצים ושואפים להציב שתי מצבות במקום הקבורה אבל, לדאבוננו הרב, ללא רשות מצד השלטונות ובלי אמצעים כספיים, אי אפשר לבצע זאת. אלכסנדר קליבנסקי היה ממש מזועזע למשמע סיפור זה. הוא הבטיח לעשות הכל למימוש חפצם זה.

כבר למחרת היום פנה אלכסנדר אישית אל יושב־ראש המועצה העליונה, **פליצקס**, שקיבל אותו בסבר פנים יפות ובכבוד והבטיח לו שהכל יסודר. ואמנם כן היה. כעבור חודשיים היו מוכנות והוצבו על הקברות שתי המצבות. גם ד״ר טשירס, שאף הוא יליד מרטש (בנו של בעל בית־המרקחת **טשירס** במרטש), סייע לאלכסנדר בעניין זה.

אני, אליהו קבצ׳ניק, בסיועו של חיים זאב בקר, אירגנו נסיעות של יוצאי מרטש ומבני קובנה אל מקום הקברים. קיימנו שם את טכס ההספד ואמירת ה״קדיש״, על פי המסורת. ●

משפחת קבצ׳ניק

ביקורים במרטש בשנים 1966 ו־1977

בלה אלישקובסקי־שונטוק

הורי התפרנסו מגידול ירקות. היינו שלושה אחים ושלוש אחיות. ההורים - זבולון ורבקה ; ניסונוביץ ; האחים - שלום, פייבל ולייזר וולבל ; האחיות - אני, בלה, הבכירה, ליבע, ופייגע. אני היחידה שנשארתי בחיים.

כל עוד הייתי בבית, בנעורי, עבדתי קשה, כי עזרתי להורי בעבודות משק הבית. בשנת 1938 הוזמנתי על־ידי מרכז תנועת הנוער "בני עקיבא" בליטא לבוא לקובנה ולעזור בהקמת "קיבוץ הכשרה". עוד כמה חברים מסניף "בני־עקיבא" שבמרטש יצאו גם הם לקובנה לאותה מטרה. יחד ייסדנו בסלובודקה את קיבוץ ההכשרה, שנקרא על שם אברהם כץ, שנפל בחניתה.

בשעת כיבוש ליטא על־ידי הרוסים נמצאתי בקיבוץ הכשרה **"כיבוש"**, שהיה ליד הערים קיברט - וירבליס. באותה עת הצטרפו לקיבוץ החברים יוסף ווסילבסקי, צבי אמריקנסקי ובייניש סגל. בקיבוץ היו גם כמה פליטים מפולין.

אחר פלישת הגרמנים לברית־המועצות ב־22 ביוני 1941, עזבתי את קובנה ברכבת, שהסיעה אותנו למקום כלשהו עמוק ברוסיה, הרחק מהגבול מזרחה. כל הדרך הרכבת הופצצה. הגעתי לקולחוז משוכלומא שבאיזור ירוסלבקא. היו איתי גם החברים שמעון ודב נסנליס. משך כל זמן העסיקה אותנו השאלה : כיצד נוכל להגיע לארץ ישראל ?

שהינו בקולחוז זה חודש אחד עד שעזבנוהו בדרכנו דרומה. הגענו לעיר **אשכבד** הסמוכה לגבול **פרס**. חפצנו לעבור את הגבול לפרס, מתוך תקווה להמשיך משם לעבר ארץ־ישראל.

ב־20 לספטמבר 1941, ערב ראש־השנה, עמדנו לגנוב את הגבול. היו עימי עוד שישה בחורים. לקחנו עימנו מלווים/מורי דרך מקומיים. לאסוננו, "מורי־דרך" אלה היו בעצם אנשי נ.ק.ו.ד. אלה, תחת להעבירנו את הגבול, הכניסו אותנו למכונית ו...למאסר, לבית־הכלא. הועמדנו למשפט וממנו נשלחתי למחנה **באורל**. שם ביליתי את כל תקופת המלחמה.

ב־1946 גורשתי **לקזכסטן**. עתה, משחלפה המלחמה, הטרידה אותי שאלת גורלם של תושבי עיירתי מרטש. בשנת 1947 פניתי אל משרד הפרקליטות בעיר אליטה וביקשתים להודיעני את הידוע מה שקרה ליהודים תושבי מרטש בתקופת המלחמה. הלז יעץ לי להפנות שאלתי אל מועצת העיר וָרֵנה. כעצתו, פניתי. תשובתם היתה "פשוטה": "יהודי מרטש נרצחו..."

גמלה בליבי ההחלטה : עלי להגיע לעיירתי מרטש. את החלטתי זו יכולתי לבצע רק כעבור תשע עשרה שנה. ביקרתי במרטש בשנת 1966. לביקורי זה בעיירה לקחתי איתי את בני בן השלוש עשרה. בדרכנו הגענו **לוילנה**. זה היה בחודש יולי והיה קשה להשיג חדר בבית־מלון. היתה בידי כתובת של משפחת כץ. הם קיבלונו בחמימות. הם הציעו לנו לבקר בשבת בבית־הכנסת, מתוך תקווה לפגוש שם אנשים־מכרים. ואמנם, פגשתי שם את לאה וליפא **ברזין**. התארחנו אצלם בביתם. קיבלתי מהם את כתובתם של מנוחה קבצניק ושל יהושע מן.

יהושוע מן היה כבר חולה. למרות זאת, הוא חפץ להצטרף אלינו לנסיעה למרטש. נסענו דרך קובנה. הלכנו ברחובות קובנה. התהלכתי כסהרורית - קובנה ללא יהודים !

הגענו למרטש. תחילה ביקרנו אצל המשפחה הפולנית **דרוינסקי**, אשר בחצרה היתה מתקיימת ה"*מכביה*" המקומית. בראשי החלו לצוץ זכרונות, הם נבעו כמעיין

הנה עומדים לנגד עיני חברי ה"מכבי" - פסח טטרסקי הצולע, קרינסקי המאמן. והנה ,

כאילו עומד לנגד עיני המגרש על כל מכשירי ההתעמלות שעליו.

בלב שבור יצאתי מביתם. נדמה היה לי כי הנה, אני נופלת מתמוטטת ולא אוכל להמשיך ללכת. ירדנו ברחוב שהוביל אותנו לחלקות בהן היה בעבר גן־הירק שלנו. לעיני נתגלו איכרים שהתיישבו לאורך הנהר סטנגה והקימו לעצמם בתים חדשים, שנבנו רק אחר המלחמה. כאן, במקום זה, גרה וחייתה בשנים שקדמו למלחמה משפחתנו.

ושוב דמיונות עלו בראשי:
הנה רואה אני את דמותה של אמי עומדת בין ערוגות המלפפונים והיא אומרת לי: "טוב שבאת, בתי, לבקרני". והנה ילדים מתרחצים ומשתכשכים במי הנהר. הנה הם יוצאים מן המים ומעפרים בעפר איש את רעהו, והעפר זהוב. והנה מראה מימי החורף: ילדים מחליקים במזחלותיהם. והנה נראה אבי, כשהוא רותם את סוסו לעגלה עמוסה ירקות ופוקד עלי להביא את כל הכבודה הזו למכירה בעיר הסמוכה, לייפון. והוא ממשיך בדיבורו ואומר לי: "אל תסעי בתי להכשרה. אנו זקוקים לך כאן, בבית. את העוזרת הראשית שלנו".

התעוררתי מחלומותי שבהקיץ ואני מרגישה עצמי כמשוגעת. אני חשה כי עלי למהר ולברוח מהמקום הזה. המשכנו ללכת לאורך הנהר והתקרבנו לדרך המוליכה לבית־הקברות היהודי. בית־המרחץ עמד על תילו. הלכנו בקושי במעלה ההר. תוך שאנו הולכים, סיפר לי יהושוע מן על חנה **סלובינסקי**, שהצליחה לחמוק ולברוח מידי הגרמנים, כשהיא רצה לבית הפרו־גימנסיון, בו היא היתה תלמידה מצטיינת. כאן השיגוה ידי הגרמנים וירו בה למוות.

הגענו לבית־הקברות. לא נשאר ממנו זכר. אין גדר, אין מצבות. אפילו המתים הפריעו להם, חשבתי בליבי.

במעלה הגבעה, במקום חבוי ביער, עמדה מצבה ועליה כתוב: **כאן הובאו לקבורה גיבורים, אזרחי רוסיה**. אין כל ציון לכך שאלה היו **יהודים!!!** בקרבת מקום ניצבה מצבה נוספת. גם עליה מצויין: **כאן הובאו לקבורה נשים וילדים אזרחי רוסיה**. גם עליה אין כל ציון כי אלה היו **יהודים!!!**

דמעות זלגו מעיני. הדיבור ניתק מפי. נדמה היה לי כי המתים מדברים אלי ואומרים:
"ראי מה עוללו לנו. ברחי מכאן. אל תשכחי אותנו. ספרי בכל העולם מה קרה לנו כאן".

והנה אני כאילו שומעת את אבי מדבר אלי:
"בתי, צדקת ברצונך לצאת להכשרה". ואני עונה לו בשבועה: "נשבעת אני לך, אבא, אעשה הכל כדי להגיע לארץ־ישראל!"

מדוכאים שרכנו דרכנו למרכז העיירה. איתרתי את המקום לפי הכנסיה הפרובוסלבית שנשארה עומדת על תילה ורק מגדליה פגועים. אנו נמצאים בכיכר השוק. אין כאן זכר לבתים שעמדו פה פעם. אין זכר לשוק בו סחרו היהודים עם האיכרים. הכל נראה לי כמדבר שומם ואילם. אין פה אנשים. אין פה ילדים. אין כאן בתים. אין שומעים את שירת הילדים. בחנוכה לא יראו כאן את אורות נרות החנוכה המהבהבים בחלונות. אין כאן איש.

אמרתי לעצמי: אגש לראות את ה"שול הויף". ואילו בני מתרפק עלי ואומר: "אמא, בואי נמהר לאוטו, בואי ניסע". ואני בשלי, כאילו קפאני שד - עלי לראות. בצעדים איטיים ובלב כבד הגענו ל"שול הויף". וכאן אני רואה: בית־ספרנו, שהיה בנוי לבנים עומד על תילו. מ"הקלויז" שהיה בנוי לבנים, נשארו רק הקורות. אין זכר גם לשאר בתי העץ.

אני עומדת ליד הבניין בו שכן בית־הספר ומהרהרת: כאן, בבית־הספר למדתי. כאן קיבלתי את חינוכי הציוני.

דלת בית־הספר היתה פתוחה. נפש חיה לא היתה בסביבה. ניסיתי לעלות במדרגות והנה, הסתחרר ראשי ולא יכולתי להמשיך. נשארתי לשבת על המדרגה. יהושע הרגיש בכך שפני חוורו ושאינני מרגישה טוב והציע שנחזור מיד למכונית וניסע לקובנה.

לנימן כבר לא ירדנו - מרחוק ראינו כמה בתים והסתלקנו. במצב רוח מדוכא עזבתי את מרטש של שנת 1966.

אני חוזרת לרוסיה

בקובנה נפגשתי עם משה גורדון ועם משה קוביצקי. הלכתי לפרבר סלובודקה, בו היה לפני המלחמה בית הקיבוץ שלנו. התקרבתי גם לבית ברחוב אוזשקינה 5, אשר ממנו יצאתי מקובנה לדרכי נדודינו ב־1941.

לטגיל שברוסיה הגעתי שבורה ורצוצה. מחשבה אחת נותרה בליבי: **עלי להגיע לארץ־ישראל.**

גם בדרכי חזרה לרוסיה התעכבתי בוילנה. שם נפגשתי פעם נוספת עם לאה וליפא ברזין ועם מנוחה קבצניק. הם המתינו לרשיון יציאה לארץ־ישראל. מאוחר יותר, בהיותי כבר שוב עובדת ברוסיה, נודע לי, כי לאה וליפא קיבלו היתר יציאה וכעבור זמן נוסף גם מנוחה קיבלה. שמחתי כאשר קיבלתי מהם מכתבים מהארץ.

עמוק בליבי קיננה הקינאה בהם, שהם כבר בארץ־ישראל ואני עדיין בגולת רוסיה. במקום עבודתי סיפרתי שבעת ביקורי בליטא פגשתי מבני עיירתי והם מסרו לי על קרובי משפחה הנמצאים בארץ. רציתי שהם ידעו שקרובים שלי נמצאים בארץ ובקרוב אפנה אליהם בבקשה שישלחו לי "דרישה" לבוא ולהצטרף אליהם לארץ. ואמנם, למנוחה קבצניק כתבתי וביקשתי אותה לשלוח לי "דרישה" כאילו היא אחותי.

בין השומעים את כוונותי בעיר טגיל (רוסיה), היו שחיזקו את ידי ועודדוני. לעומתם, אחרים הציעו לי להוציא מראשי את עניין הנסיעה לארץ־ישראל - לרדת מהנושא.

* * *

רגלו של בעלי נשברה וחצי שנה היא היתה נתונה בגבס. מאוחר יותר הוא קיבל התקף לב ושכב מספר חודשים בבית־חולים. גם אני לקיתי בליבי ואושפזתי בבית־חולים. למרות כל זה, חייתי ובליבי מחשבה אחת: עלי להגיע לארץ־ישראל ויהי מה. עלי להביא לשם את בני.

ידעתי את הקשיים העומדים לפני המבקש לצאת את רוסיה. ידעתי על ה"סירובים" כנגדם. בניתי לעצמי תוכנית לגבור על הדחיות והסירובים. אני אציב טיעונים חזקים. טענותי תהיינה: נולדתי בליטא אך כל בני משפחתי, שהיו במרטש, ניספו בשואה. מכל משפחתי נותרו לי רק הקרובים החיים בארץ־ישראל. על כן רוצה אני להצטרף אליהם ולחיות איתם ביחד.

בינתיים קיבלתי ממנוחה קבצניק, שכבר הגיעה ארצה, "דרישה", כאילו היא אחותי. הגשתי לשלטונות ברית־המועצות בקשה ליציאה לארץ־ישראל. בקשתי נדחתה.

אחר ה"סירוב" עלה בידי להתקשר עם אחד החברים בארץ, שהיה איתי בהכשרה וגם הוא שלח לי מכתב "דרישה". חזרתי והגשתי לשלטונות בקשה להרשות לי לצאת מתחומי ברית־המועצות כדי להגיע לארץ־ישראל. האמנתי, כי הפעם התשובה תהיה חיובית.

החלטתי לנסוע ללנינגרד ולהיפגש עם בני ועם בעלי דוד. רציתי גם לנצל את היותי בלנינגרד לביקור במרטש על מנת לעלות לקבר אבותי. קל יותר להגיע למרטש מלנינגרד מאשר מטגיל, מקום מגורי, אשר נמצאת בהרי אורל. ואכן עשיתי זאת.

* * *

ביקורי השני במרטש

מלנינגרד לקובנה הגעתי ברכבת. בקובנה ירד גשם. מצב רוחי היה בשפל, הייתי מדוכאת. לנתי אצל ידידי משה גורדון שלושה לילות. נסעתי למרטש באוטובוס. בעמדי שם כאילמת, חשבתי בליבי: אני האחרונה מבני מרטש העומדת לעזוב את ברית־המועצות, באתי לבית־הקברות. ושוב חלפו לנגד עיני תמונות מחיי ומימי ילדותי:

הנה פה, למעלה, היה מועדון "גורדוניה". מעט הלאה היה המועדון של "השומר הצעיר". במרחק מה ממנו עמד פעם הבית בו אפו מצות לפסח. היום כאן שקט, אין זכר לבתים שהכרתי.

אימה ופחד תקפוני. אני חוששת ללכת לבדי במעלה ההר אל קברות הקדושים. כך, בהתעטף עלי יגוני, אני עומדת ואין את מי לשאול, אין עם מי להתייעץ. והנה, באה לקראתי איכרה. רגע הסתכלנו אישה בפני רעותה עד שעזרתי עוז ושאלתיה אם היא מוכנה להילוות אלי וללכת למקום בו שוכנים לנצח קדושי מרטש. ואני מוסיפה: "אם את מכאן, אינני צריכה לספר לך מה קרה ליהודים במקום הזה בימי המלחמה". האיכרה דיברה רוסית. סיפרתי לה מי אני ומי היו הורי. בתגובה היא אמרה: "הנה במקום הזה היה מישקכם". והיא הוסיפה: "האיכרים בנו פה עשרים בתים".

האיכרה נענעה בראשה לאות הסכמה, היא נאותה להילוות אלי למקום הקדושים. צעדנו לאורך הנחל. לעתים קרובות עצרנו לשאוף אויר - האדמה היתה לחה אחר הגשם ואנו הולכות במעלה ההר. והנה אני ליד המקום בו עמד בניין בית־הספר בו למדתי בימי נעורי.

בקושי שרכתי את רגלי. והנה, אני ביער, במרחק מה נמצאות מצבות הזכרון לקדושים. העצים נוטפים מים, אף הם בוכים איתי על גורלנו המר. פתאום עברני זרם חשמל, התחלתי לרוץ והשתטחתי מלוא קומתי על קבר הקדושים. מררתי בבכי. האיכרה שהתלוותה אלי הרימתני בכוח והושיבה אותי על מדרגת המצבה. "ראי," היא פנתה אלי, "השמיים מתכסים עננים שחורים. עוד מעט ירד גשם סוחף, עלינו למהר ולהסתלק מכאן. באת לבכות את הקדושים ממרטש, השמיים בוכים יחד איתך". הרעמים רעמו והברקים הבריקו.

פתאום קמה לנגד עיני תמונת השריפה שפרצה ברחוב בינגלו. בעיני רוחי אני רואה כיצד מכבי־האש באו לכבות את האש וכיצד הלהבות יוצאות מהבתים אחוזי האש. והנה כל עיירתי עולה באש.

גשם עז ניתך ארצה ואני עומדת מול המצבה לזכר הגברים וממלמלת את המילים:
"אבי סלח לי על שלא שמעתי בקולך ולא נעניתי לבקשתך להישאר איתך ויצאתי להכשרה. היום, לו חיית, היית מצטרף לדעתי. אני נשבעת לך, כי אעשה הכל כדי להגיע לארץ אבותינו".

האיכרה חזרה והפצירה בי לעזוב את המקום ולהחיש את צעדינו "העירה". הגשם גבר. ראשי היה סחרחר עלי, נפלתי בבוץ. קמתי ושוב נפלתי. המשכנו ללכת. בקשתיה ללוותני עד האוטובוס...

בעמדי ליד האוטובוס הוצאתי מכיסי 25 רובל ונתתים לה. היא סרבה בתוקף לקבלם. הפצרתי בה: "קחי את הכסף. לעולם לא אשכח אותך. עשית הכל מרצונך הטוב. התייחסת אלי כל כך טוב ויפה". תחבתי לתוך כיסה את השטרות.

בשבתי באוטובוס אמרתי בליבי: לו כל האיכרים היו כמו האיכרה הזאת, לא היה קורה האסון.

חזרתי לטגיל שבהרי אורל. חלפו כמה חודשים וב־17 ביוני 1977 נפטר בעלי דוד אולישקובסקי. אני המשכתי לטפל ביציאתי מרוסיה, חזרתי והגשתי בקשות לשלטונות. לבסוף

הצלחתי במאבקי לעליה. בחודש אפריל 1979 קיבלתי את ההיתר לצאת את ברית־המועצות. יצאתי ועליתי לארץ־ישראל. אחרי שנתיים וחצי, בשנת 1981, גם בני הגיע ארצה. ●
(תרגם מיידיש יעקב מילר)

מגיא ההריגה אל סף המולדת

מלכה שמאלי־פוגצקי

1941 ◆ אני, נערה יהודיה מהעיירה מרטש, מתגוררת בביתה של נוצריה הנקראת מוריעניענע, בעיר הגדולה קובנה. לחדרי כניסה נפרדת, ואני מרגישה בנוח. יחסם של הגויים אלי טוב. כך נראה לי. בעיירה הקטנה לא מצאתי סיפוק, וחיפשתי את אפשרות קידומי בעיר הגדולה.

22 ביוני 1941. יום מר ונמהר. הגרמנים פרצו ופלשו מזרחה, והמצב השתנה עד לבלי הכר. רק הגיעו השמועות על הסערה המתחוללת וכבר החלו שכני הגויים לתת לי להרגיש שאינני רצויה אצלם. אני יהודיה ומקומי אינו ביניהם, ואף לא בסביבתם הקרובה.

עם פרוץ מלחמת העולם השניה - פלשו הרוסים בעקבות ההסכם שלהם עם הגרמנים, וכבשו את ליטא. עתה, משפרצו הקרבות בינם לבין הגרמנים, החלו הרוסים לסגת במהירות מפני צבאות גרמניה הנאצית.

רבים נסו בעקבות הצבא הנסוג מזרחה, אל עבר גבולות ברית־המועצות. גם אני התכוונתי להיות בין הנמלטים על נפשם. ידענו את גורלנו, כיהודים, אם נישאר תחת שלטונם של הנאצים.

לא עלה בידי להסתלק בעוד מועד ונשארתי עם כל אותם אומללים. ואמנם, אשר יגורנו בא לנו: השתלטות החיה הנאצית הביאה עימה מעשי רצח, עינויים וגזל. תינוק וזקן, גבר ואישה, חזק וחלש, בריא וחולה, כולם כולם עונו ונרצחו ללא רחם. בכל מעשיהם הנפשעים של הגרמנים הורגש התיכנון. "סדר חייב להיות", "העבודה צריכה להיות נקיה ומושלמת". כך, למשל, את בית־החולים היהודי שרפו על חוליו ורופאיו. אחיות ועובדי שירותים. כולם מועלים באש. מאוחר יותר נודע לנו כי היתה יד מכוונת. כי הכל תוכנן שם, במשרדו של אייכמן בגרמניה.

תחילה רוכזו היהודים בגיטו. נזכרת אני במקרה שארע לנגד עיני בגיטו קובנה. זה קרה ב־1942. נכנסתי אל שכנתי ומצאתיה עומדת רכונה על מיטת ביתה הקטנה בת ה־4. הילדה ישנה שינה עמוקה ומתוקה. והאם - ליבה מלא פחדים. כמה זמן עוד תוכל ביתה הקטנה לישון כך בשלווה במיטתה?

לא רק הגרמנים הטילו אימתם על יושבי הגיטאות. הליטאים תושבי המקום והאוקראינים שהובאו על ידי הגרמנים כדי לסייע בידם במלאכת הדיכוי והשמד, הפליאו להכות, לחבל ולרצוח. האימה מפני אלה היתה לא פחותה מהחשש מידם של אדוניהם הגרמנים עצמם.

יום אחד נכנסו הרוצחים לביתה של אותה שכנה, וכשניסתה לגונן בגופה על ביתה הקטנה רצחו אותה בגרזן לעיני הילדה. את הילדה זרקו למשאית בה היו מוטלים־זרוקים כבר קורבנות רבים. בעזרת מוסיקה רעשנית, ובסיוע רעשו של מנוע המכונית, גברו על קולות הבכי ויללות וצעקות האומללים. לא רק על קולותיהם גברו. כולם, כולם חוסלו. לא נותר מהם בין החיים אפילו אחד לפליטה.

חיי הגיטו בקובנה ופעילותה של קבוצת המחתרת בתוכו הפגישוני עם רחל'ה כץ. הכרתיה בשנת 1942. נערה בלונדינית, נחמדה. מעיני התכלת שלה נשקף טוב ליבה. מצאנו בינינו שפה משותפת. נהגנו להמשיך בשיחותינו אחרי סיום ישיבת התא המחתרתי. כך הארכנו לשבת. השאלות שהעסיקונו והטרידונו באותה עת, הסיטואציה בה חיינו, סיפקו לנו חומר רב לשיחותינו אלה.

היה ברור לנו: אנו נדונות למוות. השאלה היא רק שאלת הזמן, המקום והאופן. אבל, בינתיים אנו חיות... ומה עלינו לעשות במצב זה? איך נרומם מעט את המורל? איך נמות בכבוד?

גם על האפשרות להשיג נשק חשבנו. ואולי נכון יותר לומר **חלמנו**. שאפנו לנקום. ואולי אף יעלה בידינו להציל מישהו?... לפחות את הילדים הקטנים. לנו עצמנו לא היו עדיין ילדים, היינו צעירות.

היתה לנו מיטה משותפת אחת, צרה ורעועה. גם בשכבנו דחוקות האחת אל חברתה בלילות הקרים של החורף (1943) המשכנו בשיחותינו. זו היתה פינתנו. פינתנו ולא מפלטנו, כי קשה היה להאמין שמישהי מאיתנו תצליח לשרוד ולספר את סיפורנו. נראה היה לנו, כי אנו אחרוני היהודים ששרדו. הניתוק היה טוטאלי.

זוכרת אני כיצד היתה אומרת רוחל'ה: "אם אשאר בחיים אחר כל המלחמה וההרג סביבנו אלך אפילו ברגל לארץ־ישראל. ולו רק כדי לספר את אשר התרחש כאן. חובה להגיע לארץ־ישראל".

היו מקרים ספורים ובודדים בהם עלה אמנם בידינו להבריח ילדים מהגיטו. כל הזדמנות כזו היתה כרוכה בסכנות ללא סוף. ובאותם המקרים בהם עלה בידינו הדבר, האם היו סיכויים כלשהם שהליטאים העויינים וצמאי הדם ישאירו בין החיים את הילד המוברח כשיתגלה להם? היתכן שלא יתגלה?

ועוד אירוע שנחרט עמוק בליבי: יום שלישי של חנוכה 1943. כפור. השלג חורק עם כל צעד וצעד. אני חזרתי לגיטו עייפה מעבודה קשה ורעבה. בעברי את שער הגיטו (סלובודקה בקובנה) חשתי כי קרה משהו: אין רואים אדם מהלך ברחוב. היכן הם הבנים והבנות כולם? הם תמיד התרוצצו והנה אינם.

במחנה סובבים להם הגרמנים, ליטאים ואוקראינים בריאי בשר ומדושני עונג. לבושם חם. יש מהם שמצלמה בידם והם מנציחים את המראה. עבורם אלה תמונות הנצחון. נצחון החיה על האדם גם הוא נצחון... ותקתוק המצלמות נמשך...

בתוך הדומיה המעיקה, מבחינה אני בכמה דמויות של ילדים וזקנים מבוהלים המתרוצצים כשהם שותקים וחסרי אונים. מה קרה??? נתקלתי בזקנה אחת ושאלתיה, תשובתה הממתני: "גזירה חדשה יצאה. חייבים לצאת מהגיטו תוך שעתיים. האזור בו נמצאה דירתנו מרוקן מיושביו, מצמצמים את שטח הגיטו".

הוספתי לשאול והזקנה אומרת: "הכל צריך להיות יודן־ריין". הגרמנים התירו למפונים לקחת חפצים אחדים. האנשים וילדיהם מיהרו לחטוף משהו מרכושם הדל והלכו... לאן? איש אינו יודע. רוב המבוגרים היו בשעות אלה בעבודות מחוץ לגיטו. נשארו רק הבלתי כשירים לעבודה.

אותה זקנה רתמה עצמה למין מזחלה שהתקינה משולחן הפוך. על המזחלה ערמה עמסה כמה חפצים, ועליהם הושיבה את שתי נכדותיה הקטנות. הגדולה בילדות החזיקה בידה חנוכיה יפה וגדולה עשויה נחושת.

עזרתי לזקנה לגרור את המזחלה המוזרה. במרחק ראינו עגלה והזקנה חפצה להגיע עד

לאותה עגלה. לפתע אומרת הילדה: "סבתא! אין בית. אין שולחן. היכן אעמיד את החנוכיה? לא צריך אותה". ממבטה של הזקנה ניכר היה בה שהיא בת־טובים ואצילת נפש. מן הסתם גם חיתה בבית מלא כל טוב. וכך ענתה הזקנה לנכדתה: "את החנוכיה לא נזרוק. נשמור עליה עד הסוף. האם יודעת את, קטנה, כי פעם קרה ליהודים נס גדול? אולי גם לנו יקרה נס?"

והנה שומעות אנחנו צווחות בגרמנית: "שְׁנֶל... שנל..." (מהר, מהר) וקללה נמרצת מתלווה אל מילות הזירוז.

המשכנו לגרור את המזחלת, על צרורותיה ועל הילדות שעליה, ללא מטרה... יותר לא פגשתין... נס לא קרה...

שמענו על גדודי הפרטיזנים. גם אנו רצינו ללחום בגרמנים אבל... גם אלה, הלוחמים האמיצים בצבא הנאצי, לא התלהבו לקבלנו. גם בקרבם לא היינו רצויים. הדעת אינה תופסת זאת אך זאת היתה עובדה. רבים, רבים נדחו על ידם.

חרף כל זאת, אני מצאתי דרך לחמוק מידם של הגרמנים ועוזריהם ואף להתקבל לשורות הפרטיזנים. מזלי עמד לי. רוחל'ה נתנה לי בצאתי זוג גרביים חמים, "שיהיה לך חם," אמרה לי. תמונה קטנה שלה מסרה בידי. תמונה זו שמורה עימי ויקרה לי מאוד. זה כל מה ששרד ממנה. ומציקה השאלה: האם הרבה עינוה בטרם הרגוה? היא הרי היתה לא סתם יהודי שדינו מוות. היא היתה "פושעת", היא ניסתה למלט מהמוות ילדים יהודים. היא חרפה נפשה עד שנתפסה...

1944. הגרמנים גורשו על ידי כוחות הצבא האדום.

התמזל מזלי ושרדתי חרף כל ארועי ואימי המלחמה, החיים בגיטו, הפעילות בשורות הפרטיזנים. עתה, אחר נסיגת הגרמנים, התאפשר לנו לחזור לעירנו קובנה. רחובות העיר מוכרים לי היטב. השמש זורחת! ואני הולכת במדרכות, שכה הרביתי להלך בהן בשעתו, וסביבי אנשים שאינם מוכרים לי. איש מכל מכרי וידידי מאז לא בא לקראתי. איש אינו שמח לחזרתי, איש אינו מאושר כי נשארתי בחיים.

רשאית אני להלך חופשית ברחובות ולטייל במדרכות. היתר יש, תחושת שיבה הביתה - אין! בדידות איומה, יתמות מכל: איפה משפחתי? היכן חברי? מה עלה בגורלה של עירי? זו המציאות. ואני בתוך מציאות זו.

שלוש שנים חלפו מאז החל הקטל הגדול, מאז עברה עלינו השואה האיומה במדינת ליטא. ליטא היהודית חוסלה ואיננה. אין עוד ירושלים דליטא.

לדעת - ידעתי. לעכל את הידיעה - מעבר לכוחות אנוש. דחף פנימי הביאני לצורך לחזור ולבקר בעיירתי מרטש. הלכתי לבית הקברות. המראה היה מזעזע. אין כמראה עיניים - ואני ראיתי הכל. ראיתי וחשתי. ראיתי וקלטתי. ראיתי וידעתי.

בורות עמוקים וארוכים נצטוו היהודים לחפור במו ידיהם. אל תוך בורות אלה הושלכו גוויותיהם. עוד טרם נורו והושלכו הקורבנות הבורה, הופשטו, שערותיהם נגזזו, כל חפץ ותכשיט הוסרו מעליהם, שיני זהב נעקרו מפיותיהם. הכל נאסף וסודר בערימות. כל פריט העשוי למשהו נועד להעברה לגרמניה. והכל נעשה בקצב מסחרר. לא ניתנה ליהודים שהות והזדמנות להתארגן. לא היה סיפק בידם לעמוד על נפשם.

קברי האחים - אותם שני הבורות שכרו הקורבנות במו ידיהם - סמוכים לבית הקברות. והבורות מלאים עד גדותיהם... סביבם שדה, זרוע כולו חלקי שלדי־אדם. ואני יודעת: אלה הם בני משפחתי, רעי וקרובי. כל יהודי העיירה. זוועה ומועקה תקפוני. אבלה הייתי על הורים, אחים, אחיות שכזה היה גורלם. הרגשה של בדידות איומה - אין נפש חיה. אין אפילו אחד לחלוק עימו את הרגשות. אין על מי להישען. תקפני רגש של בושה ואשמה: אני נשארתי בחיים. לא הייתי עימם בשעתם האחרונה.

בעקבות הכאב ותחושת האשמה התעורר בי רגש של אחריות. את שקרה כבר אין אפשרות להחזיר לקדמותו. אני האחת והיחידה אשר שרדתי, אוד מוצל משריפה איומה. עלי החובה לעשות משהו, להביאם לפחות לקבר. את בזיון המצב של העזובה המחפירה צריך למנוע. ואין מי שיסייע בידי.

בתוך הבדידות האיומה התעורר בי ניצוץ של תקווה. הרי ידעתי ששם, רחוק רחוק מאיתנו ישנה ארץ־ישראל. שם ישנם עדיין יהודים הבונים מולדת לעם היהודי. עלי להגיע לשם. השאלה היא: כיצד אנחנו, היושבים פה סגורים ומסוגרים, נגיע לשם? כיצד נוכל להצטרף אל הבונים? איך יוצרים קשר עם היושבים מחוץ לגבולות ברית־המועצות?

חשתי בצורך הדחוף למצוא לפחות **מישהו** שעימו אוכל לחלוק את רגשותי ולשתף בתוכניותי. אין עם מי לטכס עצה. והנה, יום אחד פגשתי ביעקב (יענקל'ה) יופה השרוי גם הוא במצבי. זה היה רק קצהו של חוט. בשניים כבר יותר קל. והנה הגיעונו שמועות על מציאותם של יהודים המסייעים בבריחה ובגניבת גבולות אל מחוץ לתחומי ברית־המועצות. (ושחרור ליטא מהכובש הנאצי, היה, למעשה, כיבושה וסיפוחה על־ידי ברית המועצות, גם עליה הורד מסך הברזל).

הרמזים וקטעי הידיעות היו לנו לעידוד. עם זאת ידענו, כי כל צעד שאנו נעשה לקראת המשימה, ויהא זה אפילו יצירת קשרים בלבד, כרוך בסכנות רבות ומוחשיות. רק זה עתה זכינו ב"שחרור" ומעשינו וכוונותינו העמידונו בסכנת איבוד אותו חופש. הסיכויים היו יקרים וחשובים בעינינו מלהתחשב בסיכונים.

קיבלנו על עצמנו לפעול. נטלתי על עצמי שלוש משימות ליצירת קשרים, נסיעה לשלושה מקומות בהם קיווינו למצוא שותפים לדעה ולמעשה - לריגה, לשאולי ולטאלין. בריגה הכרתי את יקה ואחרים. עמדתי לחזור לקובנה. החברים ביקשוני לנסוע תחילה לוילנה ולאתר שם בחור, המרכיב משקפיים ולבוש מעיל צבאי רוסי. אותו בחור היה מולה. מצאתיו.

האיש שפגשתי עשה עלי רושם רב. בדבריו חשתי מסירות ודאגה אבהית לכל אחד אישית ולעניין כולו גם יחד. מספר פעמים נסענו ביחד לקובנה. בכל ביקוריו בקובנה הרגשתי יותר ויותר בהקרנה ממנו על סביבותיו. מסירות וחברות ללא גבול. אישיותו הגדולה והרוח שפעמה בו השרתה בנו מחדש את התחושה שאנו עדיין בני־אדם שנבראו בצלם. במחיצתו כאילו מצויים היינו באווירת ארץ־ישראל. ואחר כל אשר עבר עלינו, כל אשר ראו עינינו, כל אשר ידענו, היתה לזה חשיבות עצומה.

פעילותנו ליצירת קשרים עם חברים נוספים מהשרידים, מהחוזרים מרחבי רוסיה ומן המשתחררים מהצבא האדום, חייבה אותנו להרבות בנסיעות. פעם אחת, באחד ממסעותי ברכבת, ישבתי בקרון בין ליטאים רבים. כדרכם של נוסעים, כל אחד מן הנוסעים מספר משהו. שיחתם נסבה על השמדת יהודים. מעשה ההרג וההשמדה היו להם לנושא של בדיחה. הם סיפרו מאשר ראו עיניהם. אחרים את אשר עשו במו ידיהם. עיני נפלו על נערה צעירה שחולצתה היתה עשויה מאריג של טלית. אפילו לא דאגו למחוק את סימני ההיכר. אדרבא, אלה שימשו כקישוט... גם היא שיתפה עצמה בשיחה. גם לה היה מה לספר...

הרגשה כבדה ומועקה כבדה אפפו אותי. ליבי נחמץ בקירבי.

המחשבות על חברי החדשים הן שנתנו לי את הכוח לדחוק את התמונות הללו. נזכרתי בפאוליק (כינויו של מולה) ויתר החברים אשר מפלסים דרכים לחלצנו ממצוקתנו ויוצרים קשרים עם ארץ־ישראל. הידיעה כי זו ממשות שמתהווה לנגד עיני היתה לסם חיים. רק שנמהר ונצא מארץ זו, שאדמתה ספוגה דם אחינו.

בהגיעי לוילנה סיפרתי למולה את אשר עבר עלי ואת מחשבותי. הוא השיב לי בחיוך חביב ואמר: "אל יאוש מלכה - נעבוד, ויום יבוא ונצליח..." המשכנו בעבודתנו המשותפת עוד

תקופה מסויימת. והנה הגיעה גם השעה: גנבתי את גבול ברית־המועצות - פולין. אני מעבר למסך הברזל.

גם בפולין פגשתי במולה. הוא המשיך במסעותיו־שליחויותיו לקידום נושא "הבריחה". למרות הסכנה הוא חזר לליטא. הסכנה היתה אישית, המטרה היתה כללית, וזה היה הכוח המניע אותו בפעולותיו. במסעותיו היה נושא עימו סכומי כסף גדולים, שנועדו לתשלום עבור תעודות מזוייפות ולמבריחי הגבולות. והעברת כסף היא עבירה נוספת וכבדה, על זו שבהברחת גבולות והברחת יהודים...

מאוחר יותר, נודע מפה לאוזן כי מולה ויקה לא יוכלו לעבוד איתנו יותר. שניהם נתפסו על ידי הנ.ק.ו.ד. הרוסי. כשרונם ותחבולותיהם לא עמדו להם לעצמם. שניהם לא זכו להיות עימנו בכל גלגולינו עד הגיענו ארצה; אנו לא יכולנו להנות בכל גלגולינו עד חופי המולדת והגאולה השלמה מעצתם, מפעולתם הברוכה, מחברתם הנעימה. יקה החזיק מעמד משך כל חמש עשרה שנות ישיבתו בכלא. משׁשוחרר מיהר והגיע ארצה. מולה שמע בכלאו כי שובתי רעב עשויים להשתחרר מוקדם יותר, ונסיונו לזכות בכך הביא עליו את מותו בעודו בכלא. יהא זכרו ברוך.

את גבול ברית־המועצות/פולין גנבתי במסגרת פעולות "הבריחה". יצאתי את תחומי ליטא בחודש מאי 1946.

סכנות רבות ריחפו על ראשינו. היו שנתפסו בעת מעבר הגבול. אני עברתי בשלום. היתה בידי כתובת לדירה בביאליסטוק. חיפשתיה ולבסוף הגעתי לפתחה. על דלת הכניסה מצאתי סיסמה בעברית: "ברוכים הבאים". דירה זו היתה כעין קיבוץ. בהיכנסי לחדר, ניבטו אלי חיים ויצמן וא.ד. גורדון, שתמונותיהם קישטו את החדר. קשה להביע במילים את התרגשותי. "ברוכים הבאים" ועוד בעברית??? סוף סוף - אחר כל כך הרבה שנים ארוכות, רצופות מאורעות קשים ומכאיבים, בהן בכל אשר פנינו היינו בלתי רצויים, אנו שוב בני אדם רצויים.

כאן, בדירה זו, כבר הורגשה ידם הדואגת של השליחים מארץ־ישראל.

1946. אנו בפולין. פעולותינו הראשונות היו חיפוש אחר ניצולים. במיוחד אחר ילדים, שחלקם הגיעו בשנות המלחמה והשואה אל מנזרים וכך ניצלו. עבורי זה היה אמנם המשך לפעולה בה התחלתי כבר ב־1944, עם שחרור קובנה.

חלפה כבר שנה מאז נדמו התותחים (המוזה אמנם טרם הגיעה) והנה... שוב פרעות ביהודים. הפולנים, שידם היתה עם עוזרי הנאצים בהשמדת יהודים, שבו והתעוררו לפגוע באותם מעטים שהצליחו לחמוק בדרכים נפתלות מיד המרצחים וממחנות ההשמדה, ביקשו להשלים את מלאכת ההשמדה. פולין, שהיתה לארץ שאדמתה ספגה דמם של ששת המיליונים, היתה שוב למקום פרעות ופורענות ליהודים. השחרור מעול הגרמנים לא שיחרר את העם הפולני מזרעי האנטישמיות.

אני, בתוך קבוצת חברים, נשלחתי לעיר שטטין לעזור בארגון היציאה מפולין להמשך הנדודים בדרך לחופי ארץ־ישראל. העיר היתה הרוסה. המתקבצים בה היו עייפים ודוויים. מי משנות הרעב והתלאות ברוסיה ומי מהשהיה במחנות או עם הפרטיזנים. בודדים וגלמודים - אין משפחה ואין בית. גם כאן, בהשתחררם, המחסור היה רב.

זו היתה רק החוליה הראשונה בדרך ה"בריחה". כך התגלגלנו עוד דרך ארוכה ותחנות רבות. מהן קצרות ומהן ממושכות יותר. והארעיות שלטה גם באלה וגם באלה. זוכרת אני את המראה בגבול פולין־צ׳כיה. אנשים, נשים וטף, רעבים וחסרי כל, ממתינים לשעת כושר לגנוב את הגבול. והימים ימי איסור העליה לארץ־ישראל (גזירות "הספר הלבן"). מ"כאן", מאירופה שרוותה את דם עמנו אנו בורחים. ל"שם", לארץ־ישראל" - הביתה - יודעים אנו כי הדרך מלאה חתחתים. כאן איננו רוצים להישאר והמקומיים אינם רוצים שנישאר. שם השערים נעולים. אנו פליטים ודרכי אירופה מוצפות במיליוני עקורים ופליטים. לבני האומות האחרות

יש לאן ללכת. לנו...

והנה, הופיעו שני בחורים־חיילים מהבריגדה היהודית, מארץ־ישראל. להופעתם היתה השפעה רבה על הציבור - התחזקנו, האמנו בהם, בטחנו ביכולתם. מכאן ואילך הם היו לנו לעזר רב - מעשי ומורלי - בכל דרכינו, לאורך כל הדרך.

היאוש והתקווה היו מנת חלקנו חליפות, משך כל תקופת הנדודים, עד הגיענו ארצה ממש. זוכרת אני את חיי המחנה בעיר אוּלם שבגרמניה. יושבי המחנה התגוררו בצפיפות רבה. הסיכויים לקבל סרטיפיקט אפסיים. והנה נודע לנו, כי האמריקאים, שבתחום הכיבוש שלהם העיר אוּלם נמצאת, מתכונים לחסל ולסגור את המחנה. הידיעה הטרידה את מנוחתנו. ושוב: בואם של שליחים למחנה החזיר לנו את ההרגשה כי יש מישהו שחושב עלינו, שדואג לעתידנו.

יום אחד הגיע לביקור במחנה אוּלם דוד בן־גוריון. בהופיעו לפנינו הוא פתח במילים אלה: "אחים! אל יאוש. יש לכם מולדת. תקום מדינת ישראל". למשמע קולו ודבריו אנשים בכו מהתרגשות.

פעילי "הבריחה" לא פסקו אף לרגע מארגון חבורות להפלגה באוניות מעפילים. שמענו על שקרה ל"סטרומה" ועוד. ו... המשכנו... ידענו והאמנו, כי כל "תחנה" מקרבת אותנו אל חופי ארץ־ישאל. הדרכים והשבילים בהם צעדנו היו שונים - המטרה היתה אחת - ל"מולדת".

עליתי באוניית המעפילים "תאודור הרצל". על האוניה הצטופפו 2300 איש. כמות המים והמזון היו מוגבלים ביותר. נוסף על מחלת הים שפקדה רבים, פקדו את הציבור גם מחלות נוספות. והנה, אחר כל התלאות... אורות מנצנצים. אומרים לנו כי אלה אורותיה של תל־אביב. אין מילים לתאר את השמחה שאחזה בנו. אולם לשמחה התלוותה מיד גם הדאגה והחרדה: האם נצליח לרדת לחוף בשלום???

התכוננו להגנה. האנגלים גילו אותנו ואוניותיהם יצאו לקראתנו. המאבק שהתחולל היה בין כוחות לא שווים: **אנחנו** - עייפים, רעבים וצמאים ונשקנו - בקבוקים וקופסאות שימורים. **הם** - רעננים ומאומנים היטב ונשקם - ציוד לחימה ממש. שעתיים נמשכה התנגדותנו. שעתיים של מאבק בחרוף נפש. ידענו כי כוחנו לא יעמוד לנו לאורך זמן. וזוכרת אני כי כדי לעודד את רוחי ראיתי בעיני רוחי את עצמי כבר בעתיד הקרוב יושבת בחדרי. שולחן וכסאות במרכזו ועליו ניצב כד מים צוננים ואני... שותה כמה ומתי שרק אני רוצה. כן. זה היה חלום־דמיון. בינתיים - השפתיים צורבות מיובש...

האנגלים גברו עלינו ושברו את התנגדותנו. הם עלו על סיפון אונייתנו. בראותם את מצבנו, הם הביאו דליים עם מי־שתיה. למרות צמאוננו לא נענינו לפיתוי, המשכנו במריינו עוד יום תמים. רק כאשר עלו אלינו נציגי הסוכנות התנגדותנו פסקה. הם הסבירו לנו באידיש את מצבנו ותארו את המתרחש, והוסיפו: "צריך להשלים עם גורלנו, מתוך תקווה שעוד יחול שינוי במצב". קבלנו את מצוותם ושתינו מן המים.

האנשים היו כה חלשים שחלקם לא היה מסוגל לרדת מן האניה בכוחות עצמו. את אלה נשאו באלונקות. הועברנו אל אוניות הגירוש של הצבא הבריטי. הוגלינו לקפריסין.

על מחנות קפריסין סופר כבר הרבה. בעזרתם של שליחים מהארץ אירגנו את חיינו במחנות. השתדלנו ליצור אוירה ארץ־ישראלית. בגלות, אבל כבר קרוב לארץ ובמהרה בתוכה. שירי בני הנוער ביטאו את מחשבתנו: קפריסין היא התחנה האחרונה בדרך היסורים. ממנה אין דרך אלא לארץ־ישראל.

ממחנה קפריסין עליתי שנית, והפעם לצמיתות, ביום 28 בנובמבר 1947. ערב ההחלטה ההיסטורית באומות המאוחדות.

הגעתי הביתה. ●

ניצלה והצילה

פרק מתוך "ספר הפרטיזנים"

ראוי להזכיר מפעל חשוב שנעשה על־ידי הוועד הציבורי והארגון הפרטיזני בעת ובעונה אחת עם הוצאת הקבוצות ליער, היינו - מפעל־הצלת ילדים. מאמצים להציל ילדים על ידי מסירתם לליטאים בעיר, או מחוצה לה, נעשה על ידי אוכלוסיית הגיטו בכללה. המחתרת עשתה זאת במאורגן ומתוך מגמה ברורה: לאפשר את היציאה ליערות גם לאותם החברים שמטופלים בילדים. המשימה דרשה העזה, זריזות ומסירות־נפש לא פחות משאר מפעלי הארגון כגון הברחת־נשק, רכישת־ציוד צבאי וכו'. הצטיינה בביצוע משימה זאת מלכה פוגצקי, שעזבה את הגיטו עם הקבוצה החמישית. הודות למראה פניה הלא־יהודי יכלה מלכה להתחמק מדי פעם בפעם מן הגיטו, לשוטט ברחובות העיר כליטאית ולבוא במגע עם האוכלוסייה הלא־יהודית. כך היתה מלכה קושרת קשרים עם משפחות ליטאיות שהיו מוכנות - מי תמורת סכומי כסף גדולים ומי מתוך סולידריות עם העדה היהודית הסובלת - לאסוף לביתן ילדים יהודים, לאמצם ולהצילם מידי המרצחים. מלכה היתה גם מבצעת בעצמה את העברת הילדים מן הגיטו למשפחה המאמצת. בעיקר עסקה בהוצאת ילדים עד גיל חמש. לפעמים היתה יוצאת עם הילד דרך גדר התיל. אך כשהילד היה בגיל רך למדי היו מרדימים אותו בזריקה, מלכה היתה קושרת אותו מסביב לגופה, לובשת מעיל רחב ויוצאת עם בריגאדה דרך השער הראשי, כאילו הולכת לעבודה. שומרי השער היהודים ידעו הכל ועזרו לה לחצות את השער, מבלי שהגרמנים ישגיחו בדבר. המשימה היתה כמובן מסוכנת וקשה וצריך היה להתגבר על מכשולים בלתי־צפויים לרוב. נזכיר את פרשת הצלתה של ילדה בגיל שנתיים, בת למשפחת מילנר.

ימים מספר לפני הוצאת הילדה מן הגיטו באה מלכה בדברים עם רופא ליטאי, שכיהן כמנהל בית־יתומות בקובנה, ד"ר לופשאליס (ידידה של הד"ר גולוך, שהיתה פעילה במחתרת בגיטו) והלה הסכים לאסוף לבית־היתומות שלו כמה ילדות עד גיל שנתיים. הילדה הורדמה, הוסתרה ב"תחבושת" מסביב לגוף ומלכה חצתה בשלום את השער. מחוץ לגיטו הורידה את הטלאי הצהוב, לקחה את הילדה על זרועותיה, כאילו הולכת היא עם ילדתה שנרדמה הביתה. מלכה הגיעה בשלום אל פתח בית־היתומות, אך כאן קרה אסון: הילדה התעוררה, נבהלה מאוד והתחילה לקרוא ביידיש: "מאמעלע, חנהל'ה, כ'וויל אהיים!" מלכה ניסתה להשתיק את הילדה, אך עובדות המוסד שמעו את הקריאות המוזרות והבינו את המתרחש. למרבה האסון הגיע ד"ר לופשאליס רק כעבור שעתיים. מלכה ניסתה להעמיד פנים של ליטאית מן הכפר. אם הילדה - טענה היא באוזני הרופא בקול רם שישמעו גם האחרים - מתה מזמן, היתומה נמצאת אצלה ועתה היא נאלצת, מטעמי פרנסה, למוסרה לבית־היתומים. אך הרופא הבין, כי כל המשחק הזה פוענח על ידי עובדי המוסד ולא רצה במעמד זה בשום אופן לקבל את הילדה. למלכה לא היתה ברירה אלא לעזוב את המוסד כשהילדה על זרועותיה. מה לעשות? השעה היתה כבר 10, שעה שהמשטרה היתה מתחילה בביקורת ואף לליטאים אסור היה להסתובב ברחוב. כל רגע יכלה ליפול בידי הגסטאפו. זמן מה נמלכה בדעתה, בסוף החליטה: היא תשאיר את הילדה ליד דלת המוסד. בטוחה היא שהרופא ימצא דרך לאספה. בלב שבור עשתה את הצעד המיואש וחזרה לגיטו, כשצעקת הילדה הדהדה באוזניה... למחרת נודע לשליח הארגון בעיר, כי ד"ר לופשאליס אסף את הילדה למוסדות והצילה מציפרני הנאצים. היא חיה עד היום הזה.

בדרכים כאלה הוציאה מלכה פוגצקי מן הגיטו 17 ילדים; 12 מהם ניצלו, השאר לא נודעו עקבותיהם. ●

הקמת המצבות במרטש

יצחק דוד לנדסמן

חנה ביילע וואראבייצ׳יק, רעייתי לעתיד, באה לעיר וילקומיר להכשרה. שם הכרתיה ובשנת 1940 התחתנו. עם פרוץ המלחמה בין רוסיה וגרמניה, ב־22 ביוני 1941 הצלחנו לעלות למכונית ולהגיע לדבינסק. היה עימנו גם אחייני בן השבע. מדבינסק יצאנו לדרך הנדודים ברגל. הלכנו ימים ולילות, מאות קילומטרים. את אחייני נשאתי על גבי. כך הצלחנו להינצל ולהישרד. היום חי אחייני ברמת־גן והקים משפחה עם חמישה ילדים.

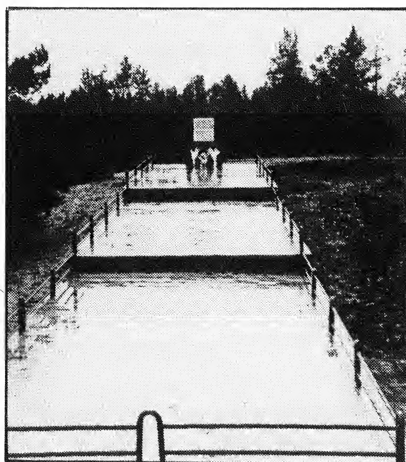
בעת שרותי בצבא רוסיה הייתי ממונה על הטיפול בסוסים.

אחר המלחמה חזרתי לעיר וילקומיר. קשה לתאר את המראות שהתגלו לעינינו בשדה רו הומתו יהודי וילקומיר. עצמות ההרוגים היו פזורות בשטח כשהן חשופות. כרינו קבר וטמנו בו את העצמות, כיסינו בעפר והקימונו מצבה לזכר ההרוגים־הקדושים. על המצבה חרותה כתובת ביידיש ובליטאית.

עתה חשבתי, כי הגיע הזמן להקים מצבה גם על קבר קדושי מרטש. היותי מקובל בבית החרושת בו עבדתי היה לי לעזר. הגשתי בקשה לרשיון לצאת לסביבות מרטש. ביקשתי ״ללקט פטריות״. הגעתי לשטח בו הוצאו יהודי מרטש להורג, סמוך לבית־הקברות. מצבה לא מצאתי.

הקמת מצבה היתה כרוכה בהשגת רשיון. את הרשיון קיבלנו בסיועו של ידיד בשם פיליפוביץ. הכרתיו בעת המלחמה, בהיותנו גולים ברוסיה. נודע לי, כי בארן יושב יהודי הנקרא בשם פיליפוביץ. נסעתי לבקרו ונסתבר שזה אותו אדם. בהפגשנו נפלנו האחד על צוואר חברו. כאמור, הוא סייע בהשגת הרשיון.

להקמת המצבות דאגנו אני וחיים זאב בקר. לצורך זה נסענו למרטש מספר פעמים. הוקמו שתי מצבות: אחת על התל בו היו קבורים הגברים והשניה על התל בו היו קבורים הילדים והנשים. ●

האנדרטה לזכר הקדושים במרטש

זכרונות

זאב בבלסקי

הרוסים נכנסו למרטש בחודש יולי 1940. מיד חלו שינויים יסודיים בחיי הכלכלה של היהודים. החידוש הראשון - התורים לקבלת מצרכי מזון; יהודים התמנו לשוטרים; המשפחות קבצ׳ניק, גלר, אודנץ וקוביצקי גורשו לסיביר.

ב־22 ביוני 1941 הפגיזו הגרמנים את העיירה. פרצה שריפה ומרכז העיירה עלה באש.

אני ברחתי לרוסיה. הגעתי עד לחבל אורל. הייתי לבוש בגדי קיץ. יותר לא היה לי כלום. על אף התנאים הקשים החזקתי מעמד. בשנת 1943 גויסתי לצבא רוסיה. בחודש יולי 1944 לחמתי בחזית ליטא. ראיתי את עיירות ליטא בחורבנן, בבתי היהודים גרו גויים. עם הצבא הגעתי לחזיתות בשבלי וקלייפדה. בזו האחרונה נפלו חיילים בני מרטש - יעקב קליבנסקי ויצחק במר (נכד ה״סטלמאכער״).

הדיביזיה שלי נשלחה ללטביה. החורף היה חם ותחת שלג ירד גשם.ה בוץ הגיע עד הברכיים. כאן נפצעתי בראשי. שכבתי בבית־חולים ברוסיה. אחרי שהחלמתי נשלחתי שנית לחזית ושוב נפצעתי קשה בשתי רגלי. גם הפעם שכבתי בבית־חולים ברוסיה. בהשתחררי מבית־החולים עדיין הייתי צריך להיעזר בקביים להליכה.

בחודש אוגוסט 1945 הגעתי לעיירתי מרטש. פגשתי שם את בצלאל סלוביאנסקי. מצאנו, כי בית־המדרש הפך לאסם תבואה; ב״שול״, שהיה בנין בן קומותיים, נפתח גימנסיון ליטאי. ממה שהיה פעם ה״קלויז״ נשארו ארבעת הקירות...

והנה מה שסיפרו לי הגויים:

שעה שהגרמנים כבשו את העיירה הם תפסו את הקומוניסטים היהודים וירו בהם; כמו כן תפסו בחורים חזקים ושלחו אותם לתקן את הכביש בסביבת הכפר קודרני. שם הרגום. פסח וילק הרג באת שהיתה בידו שני בריונים ליטאים; אחרי זמן מה ריכזו הגרמנים בכיכר השוק את בעלי המלאכה, על ילדיהם ונשותיהם, והובילום לקסרקטינים באליטא ושם נורו כולם למוות.

את היהודים הנותרים ריכזו ב״בית־המדרש״ וב״קלויז״. רחבת ה״שול־הויף״ גודרה בחוטי־תיל והיתה לגיטו. לא נתנו לאיש מהחוץ להתקרב לגיטו. הגוי לזובסקי סיפר לי, שהוא ראה כיצד הובלו היהודים לבורות שנחפרו על־ידם עצמם ושם נורו. הוא ישב אז בעליית־הגג בבית פגוז׳לסקי והיה עד ראיה לרצח.

ביתו של הבורסקאי רצה אל הנימן וקפצה למימיו, היא נורתה ונהרגה בעת שחייתה; איטשע גרשון, מנקה הארובות, הצליח לברוח מידי המרצחים פעמיים, אך לבסוף נורה למוות.

בראש הרוצחים עמד המורה מטולייטיס. עוזריו היו שני הבריונים מטשולסקי ושני הבריונים קוורציוס, שהיתה להם מסעדה מול בית בצלאל וינשטיין. ●

מרטש

מתוך ספר יהדות ליטא כרך ד׳

ה עיירה מרטש נמצאת בדרום ליטא, במרחק 30 ק״מ לערך דרומית לעיר־המחוז אליטה, ליד שפך הנהרות מרצ׳נקה וניימן והנחל סטנגה.

לפני מלחמת העולם השניה חיו בעיירה כ־350 משפחות יהודיות.

הגרמנים הקיפו את העיירה מיד לאחר התקפתם על ברית־המועצות וחסמו את כל הדרכים לבריחה. אף יהודי אחד מן העיירה לא הצליח להימלט. לאחר הפגזה גרמנית עלה מרכז העיירה בלהבות, ורוב משפחות היהודים נותרו ללא קורת־גג.

עם כניסת הגרמנים התחילו הבריונים הליטאים המקומיים להשתולל. בראשם עמד מאטולייטיס, מורה בבית־הספר העממי הליטאי. הוא היה מנהיג אגודת ה״שאוליסטים״ המקומית ועתה ניצח על השמדתם של יהודי העיירה. לפי פקודותיו התחילו עוצרים יהודים, ביחוד את אלה שגילו פעילות כלשהי בימי המשטר הסובייטי. הקורבן הראשון היה הצעיר הירש גוז׳נסקי. בלב העיירה, ברחוב קובנה, רצחו אותו ליטאים באתים שבידיהם וקברוהו במקום.

ביום השלישי למלחמה, יום ג׳ ה־24 ביוני 1941, הובילו הליטאים אל בית העלמין היהודי את העצורים היהודים וביניהם רוברט ארוליאנסקי, שלום גולדמן, דוד וילדקין, שמואל־דב פוגצקי, יצחק קופלמן, דב קרוויץ, מנחם קריקשטנסקי. אילצו אותם לחפור בור גדול, ואחרי־כן הרגום בירייה וקברום בבור. באותם הימים אף הטילו כמה יהודים לתוך הניימן והטביעום.

אחרי הרציחות הללו רפתה במקצת המתיחות בעיירה ויהודים רבים התנחמו בליבם כי עתה יניחו להם. בינתיים הגיעו ידיעות על מעשי־הרצח האיומים ביהודי קובנה. חרדה אחזה בבני מרטש לגורל בניהם וקרוביהם שלמדו או עבדו בקובנה. הורים השתדלו וקיבלו רשיונות, ללא קשיים מיוחדים, לנסוע לקובנה. לשם כך שכרו עגלות ואצו להציל את קרוביהם. כמה מבני מרטש חזרו לעיירה וביניהם גם מוטל מיקלישנסקי, אחד העסקנים הפעילים של פועלי־ציון־שמאל בליטא, שהיה חבוש בכלא שנה תמימה בימי השלטון הסובייטי ושוחרר על־ידי הגרמנים יחד עם עוד אסירים פוליטיים.

לא עברו ימים רבים ויהודי מרטש נצטוו לעבור להתגורר בשטח מרוכז אחד. כגיטו נקבע חצר בית־הכנסת (שולהויף). הנשים והילדים הקטנים הצטופפו בבנין ה״קלויז״, והגברים - בבית המדרש. גיטו זה הוקף גדר־תיל־דוקרני, ומשמר של ליטאים חמושים הועמדו מסביב לו. בגיטו הוקם ועד של היהודים, בו השתתפו המורה אברהם סידרנסקי, בצלאל ויינשטיין ועוד כמה בעלי־בתים. אנשי הוועד ניסו לקשור קשרים עם הליטאים כדי להקל על החיים בגיטו, אולם כל מאמציהם היו לשווא. עם הקמת הגיטו נגזרה על היהודים עבודת־כפייה כללית. יום־יום הוליכום בהשגחת המורה לפנות את ההריסות בעיירה ולנקות רחובות.

ליטאים קיבלו רשות להזמין יהודים לעבודה פרטית. דבר זה נוצל בידי רבים מן הליטאים מתוך כוונות זדוניות. מי שהיה לו ״חשבון״ עם יהודי, או יהודיה, היה מזמין עתה ״אישית״ את היהודי, כאילו לעבודה, והיה מתנקם בו בהשפלות, חרפות ומכות. מפעם לפעם היו הגרמנים מרכיבים, בעזרת הליטאים, קבוצות של גברים יהודים, אומרים להם שמעבירים אותם למחנה־עבודה ליד אליטה. ואמנם הוליכו את הגברים בכיוון לאליטה, אולם איש מהם לא הגיע לשום מקום עבודה. בדרך היו רוצחים אותם. מספר הגברים בגיטו הלך ופחת. כל אימת שיצאה גזירה להרכבת קבוצת גברים היו האנשים מתרוצצים בהשתדלויות שונות אצל מאטולייטיס, או סגנו מאצ׳יולסקיס, תוך מתן שוחד, כדי להעביר את רוע הגזירה, אולם כל זה

הועיל רק לזמן קצר.

בסוף אוגוסט התחילו מעבידים את היהודים בחפירת בורות ארוכים ליד הגדר מימין לבית־הקברות. המתיחות בקרב היהודים עלתה. בכל זאת ראו רק מעטים את הסכנה הקרבה ובאה. ״אלה הם מיתקנים לצרכי מלחמה״ - התנו[illegible] האנשים. עד שבא ה־7 בספטמבר 1941. לפנות ערב הוקף הגיטו לפתע על־ידי משמר כבד של ליטאים חמושים ובפיהם דברים ברורים: ״זה הלילה האחרון לכם, יהודונים. מחר בבוקר - הסוף!״

הלילה היה ליל־שימורים בגיטו. הרב הישיש, ר׳ מיכל דוד שטופל, דרש לפני העדה ועודד את הקהל לקדש שם שמים, כי ימי המשיח מתקרבים וגאולת עם ישראל לא תאחר לבוא! דברי עידוד השמיע גם ר׳ אברהם בלוך. למחרת לפנות בוקר, ה־8 בספטמבר 1941, נצטוו היהודים לצאת ממקומם ולהשאיר את הכל, אף את בגדיהם. מחצר בית־הכנסת הובלו האנשים, כמעט עירומים, תוך מכות וגידופים, אל בית־הקברות היהודי, למקום הבורות החפורים. דומם ובשקט צעדו הכל, לא נשמע קול בכי. ליד הבורות, כאשר החלו היריות, קפצה וברחה בחורה אחת, חנה־ליבה קוז׳ביניק. אולם הליטאים רדפו אחריה, תפסוה ורצחו גם אותה. הטבח הגדול בוצע בהנהגתו של קווריצ׳יוס, מפקד המשטרה במקום, בן־ביתם הוותיק של יהודי מרטש, ובהשתתפותם של כמה עשרות מתושבי העיירה ומהכפרים מסביב.

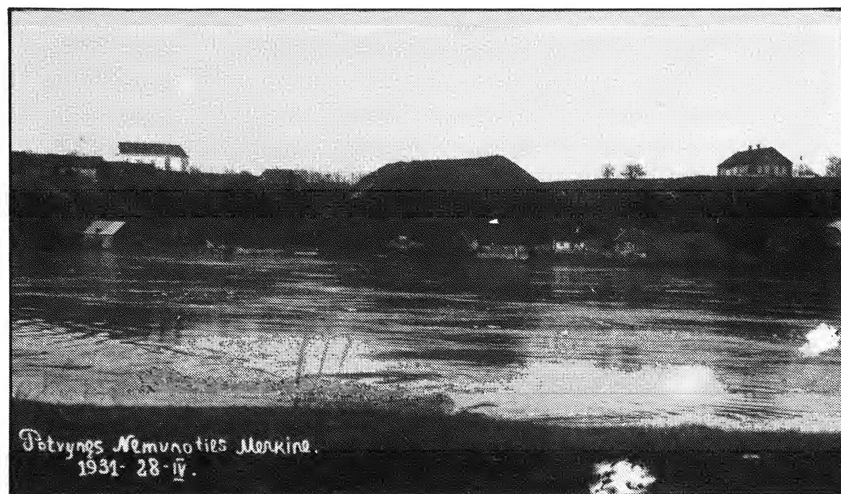
לפני הטבח עלה בידי האחיות ליבה וסימה סגל להימלט מהעיירה. האחת היתה בת 14 והשניה כבת 16. זמן־מה התחבאו אצל איכרים מכרים, ואחרי־כן נדדו בסביבה. לבסוף נתפסו ונורו. נמלטו גם יודל גוז׳נסקי ובתו, אך גם הם נתפסו כעבור כמה שבועות. הם הובלו למרטש, עונו ונורו שם בפומביות רבה בכיכר השוק.

לפי דו״ח יגר הוצאו במרטש להורג ב־10 בספטמבר - 223 גברים, 355 נשים ו־276 ילדים, בסה״כ 854 נפש.

על קברותיהם של הנרצחים הוצבו מצבות אחרי המלחמה, והמקום כולו הוקף גדר.

מקורות

עדויות מלכה שמאלי, כפר מסריק; שרה בלנקנשטיין, פרדס־כץ; שושנה גוטמן, קבוצת יבנה; מכתב מאת חיינה רוגובסקי. ●

הר המצודה (ה״פיליס״)

משפחת ינילוב

משפחת שישלוב

משפחת צבי פוגצקי

משפחת רובינשטיין

מגוייסים לעבודות כפיה במלחמת העולם הראשונה

סלילת הכביש ברחוב המרכזי

המלמדים שמעון רובינשטיין ואבא בעקער

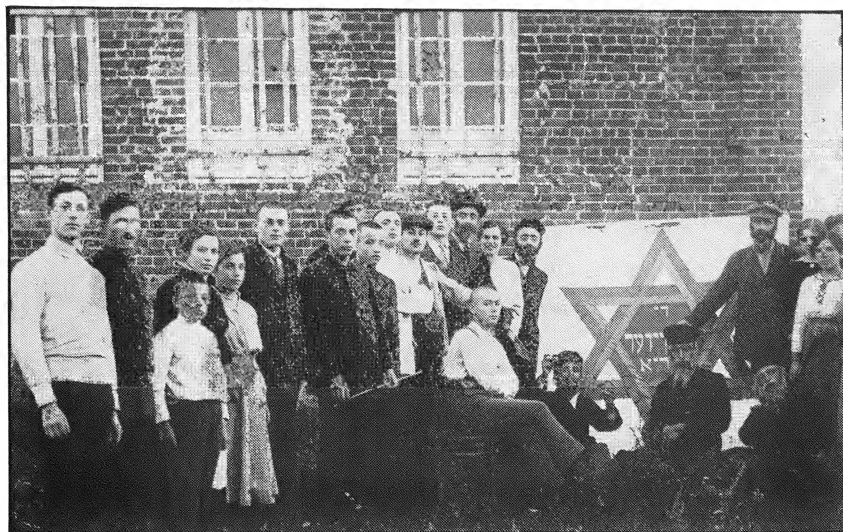
במרפאה הציבורית של "אזע"

תזמורת מיתרים

קבוצת כדורגל

תיאטרון החובבים

החוג הדרמטי

מזכירות נוער צ.ס. 1929

"האינטליגנציה" בשנת 1916

קבוצת תופרות

קבוצת בוגרות גורדוניה 1932

חברי מפלגת "ההתאחדות" תרע"ח/1918

עסקני הקרן הקיימת במרטש
ליובל ה־25 של הקרן הקיימת תרפ"ז (1927)

כבאי אש מתנדבים (1931) אגודה מעורבת יהודים־ליטאים.

כבאי אש מתנדבים (1933) רק יהודים בפיקודו של יהודה סמולניק

קבוצת מכבי אש 1921

מכבי אש 1930

קבוצת מטיילים

כתריאל וילדיקו (באמצע)
נפל במלחמה במסגרת הצבא האדום

אגודת ספורט הפועלים "הפועל" (תרצ"ב/1932)

**סניף מכבי במרטש
1932**

חגיגה לציון שבע שנים ל"המכבי" (במרטש תרצ"ב/1932)

חברי המכבי בתרגילי התעמלות

פרידה מהדסה (שטירקה) קריברוצ׳קי לעליתה

1940-III-25

צום דריטן יאָריקן געבורטס-טאָג
25/II 1932

הפרידה ממשפחת קיירנר לעלייתם, 1924
(המשפחה הראשונה שעולה ארצה בשלמותה)

פרידה ממשפחת דר' קוברסקי (רופא ורופאת שיניים)

מסיבת פרידה לאחיות שרה ורבקה גלמבוצקי, 1929

FEE, $ 5.00

Commonwealth of Massachusetts.

Be it known *That whereas* Morris Romanow, Hyman Romanow, J. M. Gordon, Hyman Goodowsky, Charles Odence, Moses H. Cohen, K. Pivianski, Hyman Waiherseg, Lewis Rosenthal, M. Romanow and Harry Gordon.

have associated themselves with the intention of forming a corporation under the name of Meretz Relief Association.

for the purpose of aiding and assisting distressed brethren in case of need

~~with a capital of~~

and have complied with the provisions of the Statutes of this Commonwealth in such case made and provided, as appears from the certificate of the President, Vice President, Treasurer, Secretary and Trustees.
of said corporation, duly approved by the Commissioner of Corporations, and recorded in this office:

Now, Therefore, I, William M Olin *Secretary of the Commonwealth of Massachusetts,* **DO HEREBY CERTIFY** *that said* Morris Romanow, Hyman Romanow, J. M. Gordon, Hyman Goodowsky, Charles Odence, Moses H. Cohen, K. Pivianski, Hyman Waiherseg, Lewis Rosenthal, M. Romanow and Harry Gordon.
their associates and successors, are legally organized and established as and are hereby made an existing corporation under the name of

Meretz Relief Association

with the powers, rights and privileges, and subject to the limitations, duties and restrictions which by law appertain thereto.

Witness *my official signature hereunto subscribed, and the seal of the Commonwealth of Massachusetts hereunto affixed this* fifteenth *day of* November *in the year of our Lord one thousand eight hundred and ninety-* three.

(Signed) Wm. M Olin.
Secretary of the Commonwealth.

קורבנות השואה במרטש

יהודי מרטש שניספו בימי השואה בעיירה ע״י הנאצים ועוזריהם הליטאים

הערות:

הרשימה שוחזרה לפי מיטב הזכרון של חברי המערכת, מבלי שיהיו בידינו כלי־עזר נוספים.
הרשימה נערכה לפי סדר הא״ב.
הרשימה נערכה ביידיש, בכדי להיות נאמן לזכרם של הקדושים. אם הושמט איזה שם של פרט או משפחה, אנו מצטערים צער רב.

אבעליאו און משפחה
אדיענץ אהרון און משפחה
אדיענץ בצלאל און משפחה
אדיענץ ראובן און סענדע און משפחה
אדיענץ אברהם און משפחה
אדיענץ שמחה־יאנקל און משפחה
אדיענץ אייזיק און שרה און די קינדער: מערקע, הירשקע און אנדערע?
אדיענץ אהרון און רבקה מיט קינדער
איטקין און משפחה
איישישקי גרשון און פערל מיט צוויי קינדער
אינדורסקי אידל און משפחה
אלפערט אלתר און צירל מיטן זון יוסף־אהרון
אראליאנסקי ראבערט און משפחה

באבאלסקי מאטל און משפחה
באבאלסקי ישראל־אביגדור און משפחה
באבאלסקי מאיר און חיה מיט קינדער
באראבייטשיק און משפחה
בלאך אברהם און שרה מיט קינדער
בלאך שאלע און משפחה
בלאך חיים־אליהו און משפחה
בליאך משה און אלטע מיט קינדער
בליאך יודל און פעסיע מיט קינדער
בעליצער אלתר און חיה און משפחה
בענדענזאן חיה
בעקער אבא און משפחה
בעקער גליקע מיט טעכטער
בערזשיץ יאנקל און לאה מיט קינדער
בריק ליאווא און מירל און קינדער: רחל און יודעלע

גאזשאנסקי יודל און חנה־ליבע מיט קינדער: רחל, חיה, הירשעלע
גאזשאנסקי חיה מיט קינדער: שמערל, רחה־לייקע
גאטפריד חנה
גארבול לייב און חנה מיט קינדער: משה, חיים, מיכאל

גארניצקי משה און ריוול מיט קינדער
גארדאן דוד און משפחה
געלבארט חיים און הינדע און משפחה
געלער לייב און אביגאל מיט קינדער
געלער גדאלקע און לאה מיט קינדער
גענדעל און משפחה
גענדעל מיכל־הירש און קוני מיט קינדער
גראצקי מיכלע
גראצקי שלמה און משפחה
גראצקי גרשון און נעשקע מיט קינדער

דושאנסקי נסים־לייב או משפחה
דעמבינסקי צירל מיט קינדער
דראזנער (דאבקע די שניידערקע)
דראזנער און משפחה
דרייערמאן וועלוול און משפחה

האלפערין בצלאל און העניע מיט טאכטער פעשקע
העניו יוסף און שרה מיט קינדער

וואסילעווסקי מאטל און זעלדע מיט זין חיים און יוסף
וואסילעווסקי אשר און פרידע מיט קינדער
וואסילעווסקי פרץ און משפחה
וואסילעווסקי שמואל און אסתר מיט קינדער
וואסילעווסקי אהרון און חיה
וואסילעווסקי משה און יהודית מיט קינדער
ווידאווסקי הירשל און גוטל מיט קינדער: העניע־ליבקע און מולקע
ווידאווסקי אפרים און מערל מיט קינדער
וויינשטיין בצלאל און שטירל מיט קינדער
ווילדיקאן דוד און משפחה
ווילדיקאן כתריאל
ווילק און משפחה
ווילק פסח או משפחה
וויסמונסקי אהרון און שיינע־איטקע מיט קינדער
וויסמונסקי און משפחה
ווישייסקי און משפחה
ווישייסקי שמואל און חאשל מיט קינדער
ווישייסקי מאטל און לאה מיט קינדער
ווישייסקי אסתר און קינדער
וואסיליסקי שמואל, אסתר און זון יוסף

זאלוצקי מאיר־משה און ליבע מיט קינדער
זימיטראאוויטש מיט אירע קינדער: הירשקע, דוד־קע, ראשע־לייקע
זלאטקאוויטש איטשע־לייב און באשל מיט משפחה
זלאטקאוויטש בערל און משפחה
זלאטקאוויטש זלמן און איידקע און משפחה

זשמוצקי יעקב און רחל מיטן זון קדישקע
זשמוצקי משה און אסתר מיט קינדער: אברהם, פייגעלע
זשמוצקי יאנקל און באשע־לאה מיט קינדער
זשמוצקי רפאל און מלכה מיט קינדער: שיינעלע, ליבעלע
זשמוצקי לייב און לאה־גיטקע
זשמוצקי רחמיאל־לייב און באשל מיט קינדער
זשמוצקי ראובן און חוה־גיטל
זעמבראווסקי אברהם און באשל מיט קינדער
זעמבראווסקי שבח און שטעשקע מיט קינדער
זעמבראווסקי מאיר און אסנע מיט קינדער
זעמבראווסקי זעליג און זלאטע און קינדער: בת־שבע, מענדקע און אנדערע
זעמבראווסקי שמעון און משפחה

חאבאצקי און משפחה

טאטארסקי פסח און משפחה
טאריקאווסקי לאה און זון בערל
טאריקאווסקי מיכל און משפחה
טורעץ ד״ר
טראצקי בערל
טראצקי רחל און משפחה

יאקעראוויטש לייב און רחל מיט קינדער
יעווערעוויטש גיטע־מירל
יענילאוו שמחה

כרפס אלטער און ריוול מיט קינדער: רחל, יהודה, פרומע, יעקב
כרפס מרדכי און משפחה

לאוקעניצקי חיים־יצחק (איצל) און שרהל
לאוקעניצקי בנימין און טאניע מיט קינדער: יוסף און לאה
לאוקעניצקי דוד־לייב מיט קינדער: שיינקע, דנקע, לאהקע
לוריע מיט משפחה (לערער אין פאלקסשול)
ליס און משפחה
לעווין מרדכי (דער מילנער) מיט קינדער
לעווין אבא און רחל מיט קינדער
לעווין יהודה און משפחה
לעווין לייב און משפחה

מאסיענאוויטש חיים־איסאק און טויבע מיט קינדער
מאן פייוול און געלע מיט קינדער: מאטעסקע (מתתיהו), בת־שבע
מאן אלי־אייזיק און משפחה
מאן אליהו
מאן מאטיס און דבורה מיט קינדער
מאן בערל און העניע מיט קינדער:ביילקע, ביינעסקי
מאנאסאווסקי בצלאל און בעבקע מיט קינדער

מאנאסאווסקי בנימין און ריווע מיט קינדער
מאנאסאווסקי שעפסקע און יאכקע מיט קינדער
מעריקאנסקי יאנקל און משפחה
מאסלאווסקי משה און מינע־מלכה מיט משפחה
מאסלאווסקי יעקב און משפחה
מילער יהודה און תמרה מיטן זון עייזערקע
מילער שמשון או שטירקע
מיקלישאנסקי משה און מינע־מלכה מיט משפחה
מיקלישאנסקי לייב און יהודית מיטן זון מאטי
מילער מישקע און צביה מיט קינדער
פרוי מילער (מישקעס מאמע)
מעריקאנסקי לייב
מעריקאנסקי באשל
מעריקאנסקי בערל און סלאווע מיט קינדער: שטישע, הירשעלע, ליובע, מינע, זוסיע, מענדעלע, יאנקעלע
מאנאסאווסקי בייראך און חיה מיט קינדער
מוסין יהודית

נח (די חזנטע) און זון ראובן
נאסינאוויטש פיניע און משפחה
נאסינאוויטש זאוול און משפחה

סאבאנסקי אליהו
סאפוצקי זעליג און סלאווע מיט קינדער: קונקע, מרים, פעשע־חייקע, לייבעלע
סאפאצקי שיינע־ריוול און זון איטשע־בערקע
סאפערסאן און משפחה
סידראנסקי אברהם און נעשע מיט קינדער: חנה, פייוול
סלאוויאנסקי טייבל מיט קינדער: חנה, לייבקע
סלאוויאנסקי און משפחה
סלאנימסקי אברהם און שרה מיט קינדער: ביילקע, מרדכי, קלמן, און אנדערע
סלאצניק יוסף און איטל
סמאלניק יהודה און געניע (חיה־העניע) און טאכטער שרהלע
סעגאל נאטל און משפחה
סעגאל שלום און שרה מיט קינדער
סערייסקי מאיר און זעלדע מיט קינדער
סערייסקי נתן (דער רימער) און משפחה
סערייסקי זונדל און שפרה מיט קינדער
סערייסקי טויבע
סערייסקי נחום און חנה מיט קינדער

עפשטיין יונה און ביילע מיטן זון יאנקל

פאגעל שמעון און אסתר מיט קינדער
פאדרוב חיה מיט קינדער: רחל, חיים און אנדערע
פאקטאר און משפחה
פוגאצקי תנחום (נפטר ב־1939) און שרה מיט קינדער: שמואל־בערקע, חוהלע, איצעלע, רחלע

פוגאצקי משה־דוד און פייגע
פוגאצקי חיים און חנה מיט קינדער
פוגאצקי שרה און זון אברהם
פוגאצקי נעכע
פוגאצקי שלום און משפחה
פוגאצקי אפרים און פריידל מיט קינדער
פילווינסקי לייזער און לאה
פינאן מאיר און לאה מיט קינדער
פינטעל אסנע און משפחה

ציגעל און משפחה
ציצעלסקי מאטל און שיינע מיט קינדער: רבקע, לאהקע, משה, טשארנע
ציצעלסקי (דער רימער) און פרוי גישע מיט קינדער
ציצעלסקי נחום און מלכה מיט זון אברהם
צירלשטיין הענאך און לאה מיט קינדער
צירלשטיין יוסף און חיה מיט קינדער
צירלשטיין ברוך־שלמה און חיה מיט קינדער
צירלשטיין אברהם און משפחה
צירלשטיין משה און משפחה
צירלשטיין בערע לייב און זון

קאבאטשניק שמואל און איטל
קעלמאן און משפחה (דער שוחט)
קאלעקא און משפחה
קאסאווסקי אשר און אסנע מיט קינדער
קאזשעווניק און משפחה
קאסאווסקי טעווקע און שרהל־בלומקע מיט קינדער
קאפלאן ראובן מיט קינדער: דישעלע, דוד
קאפלאן משה און משפחה
קאפלאן משה־הירש און שרה מיט קינדער
קאפלאן שמעון־יוסף און לאה מיט קינדער
קאפלאן בן־ציון און זון שמעון־יוסף
קאפלאן פסח און משפחה
קאפלאן אברהם־יודל און משפחה
קאפלאן חיים־הירש און חיה מיט קינדער
קאפעלמאן באשל מיט קינדער: ביילקע, זיידקע, איטשקע
קאראבאן שמואל און משפחה
קאראבאן שלמה
קוביצקי משה און חיה מיט קינדער
קוביצקי מאטל און חיה מיט קינדער
קליבאנסקי לייב און חנה מיט קינדער: יעקב, ראובן
קראוועץ בערקע און משפחה
קראוועץ זעלדע און משפחה
קרומינסקי יונה און שרהל מיט קינדער: יאנקל־בערקע, פערקע
קריווערוטשקי ניסן און משפחה
קריווערוטשקי ציפל און טאכטער חנה

קרינסקי און משפחה
קריקשטאנסקי מאנקע און רחל מיט קינדער
קריקשטאנסקי פסח און עטקע מיט קינדער

ראבין יהושע־דוד און שרה מיט קינדער: ייעקע (יהואש), חנה־ליבעלע
ראגאווסקי יוסף־אליהו און זיסל מיט קינדער: מרדכי, חדוה, טוביה, פרץ
ראמאנאוו נעסיע
ראגאווסקי שמואל און משפחה
ראדאווסקי עקיבא און איטל מיטן זון בערל
ראזענטאל מאיר און אכסע מיט קינדער
ראטניצקי שלמה און משפחה
ראמאנאוו חיה
ראמאנאוו שלום־יצחק און משפחה
ראשינסקי דינה
ראשינסקי ליזקע מיט קינדער
ראשינסקי קלמן און סאניע מיט קינדער
רובינסקי אהרון און משפחה
רובינשטיין שמעון און גוטל מיט טאכטער שרה
רודערמאן און שיינע רחל מיטקונדער
רושאנסקי אלטער און ריוול מיט קינדער: הרצל, ליבעלע
רייזנער איטשע־וועלוול און רחל מיט טאכטער
רייזנער חנה מיט משפחה
רעדאק שמואל און שיינע מיט קינדער

שאוועצקי יודל און משפחה
שאוועצקי שמואל און משפחה
שטופל און משפחה (דער רב)
שטיינמאן עובדיה און משפחה
שיסלעוו חיה און טאכטער
שניידעראוויטש לייזער און משפחה
שעפער שכנא און חיה
שעפער אלטע
שקאלניק בעבקע מיט קינדער: משה, חאסיע
שאבאנסקי אליהו
שולץ אריה ורחל לאה

ואלו בני המשפחות אשר לא הצלחנו לזהות את שם המשפחה שלהם ושחזרנו אותם לפי המשלוח־יד או השם הנרדף אשר נקראו בעיירה, יהה זכרם ברוך.

שכנה דער פריזירער און משפחה
קאפציוועֶר שוסטער און משפחה
פייגיצקע די שניידערקע און משפחה
מיישל דער שוואצער און משפחה
חיה בייניסעס און משפחה
זעלקע קאדישעס און משפחה

זלמן דער שמיד און פרוי שרה און משפחה
פייוקי דער טרעגער און משפחה
מיכל־הירש און רחל־לאה
חנה די פאקטערקע
חנה משה־לייבס און משפחה
חייה־שפרינצע
יאנקל דער שניידער און משפחה
חיה־ליבע או זון אברהם
מינה־לאה שייעלס־לייב און משפחה
יודקע איטשע־מוינעס דער טרעגער און משפחה
בערקע קאדישעס און משפחה

* * *

בני מרטש אשר לחמו נגד הצורר הנאצי

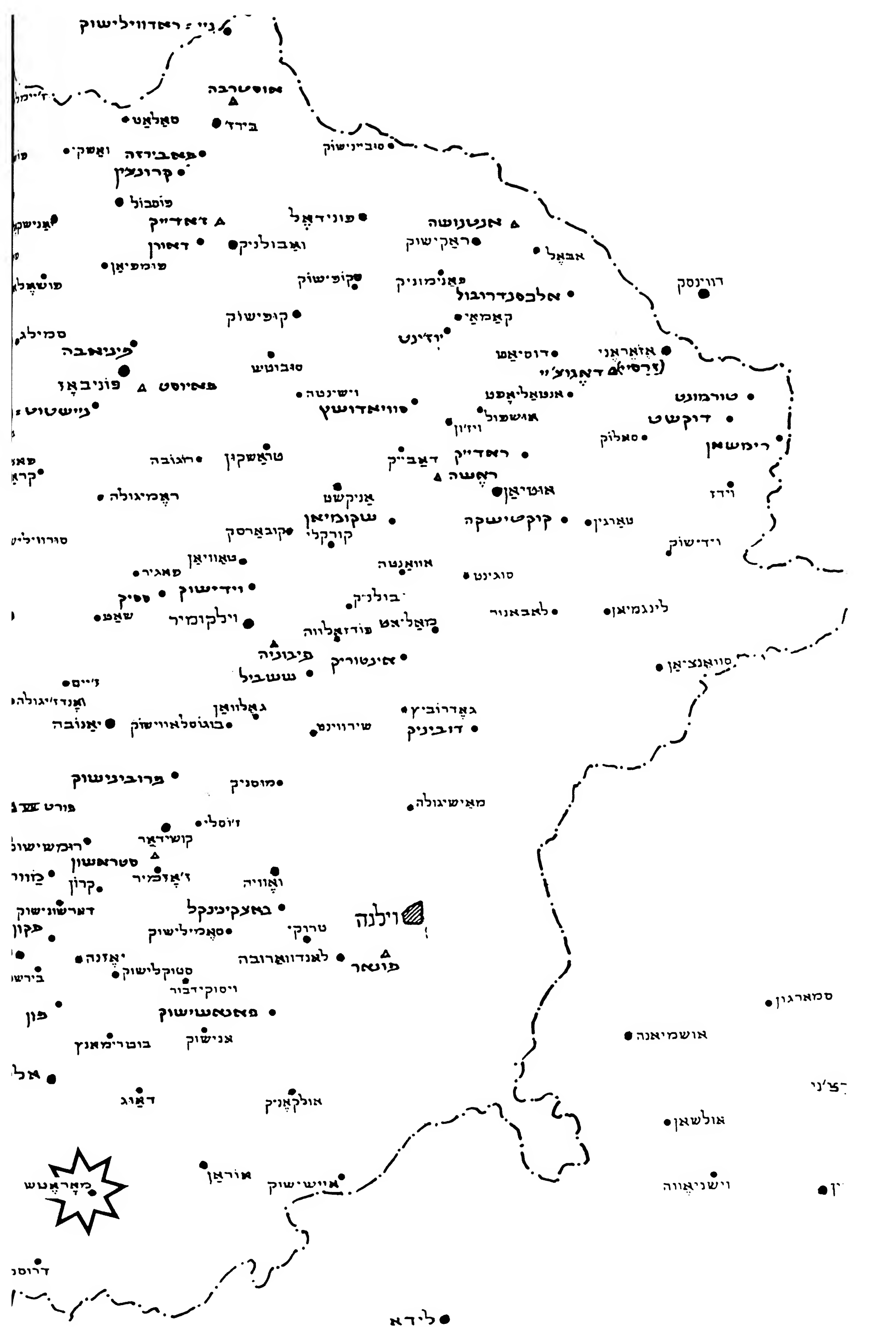
באסגרות הצבאיות השונות.

צבא אדום:
אודנץ יעקב
ארולנסקי מאשא
בבלסקי זאב
גורדון משה
וידובסקי שמואל
וילדיקאן כתריאל
ליס דוד
ליס יעקב
ליס שלום
מאן יאשה
סלוביאנסקי אריה
סלוביאנסקי בצלאל
סגל צבי
פוגצקי גד (גודקי)
פוגצקי אברהם
קליבנסקי יעקב
רגובסקי זרח (פרטיזן צנחן)
רוזנטל ברוך (בייראך)
רגובסקי חיינה
שמאלי (סמולניק) יוסף

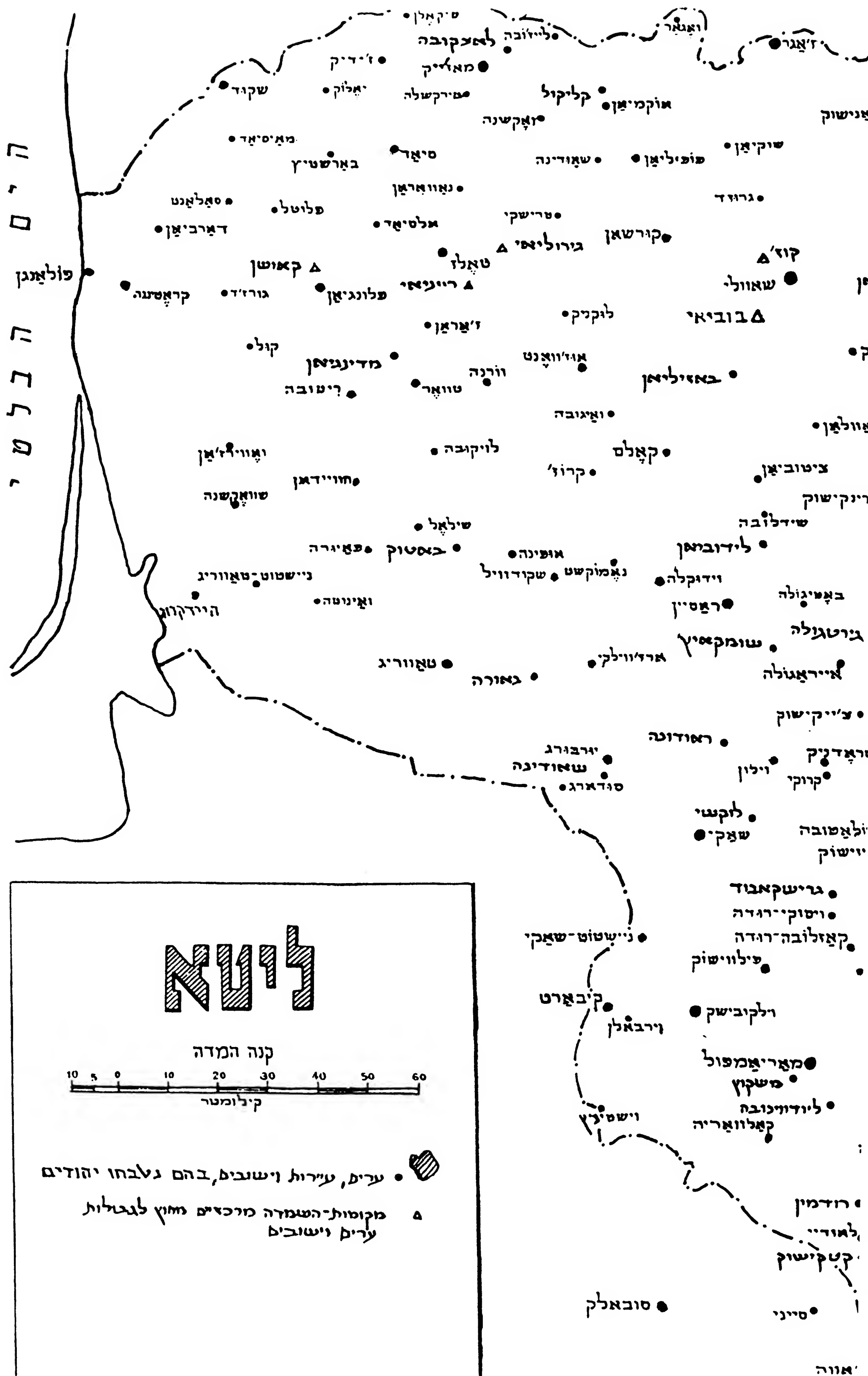
צבא ארצות הברית:
סלונימסקי יחיאל
שפרנסקי (שפנר) אהרון
שפרנסקי (שפנר) זרח

צבא בריטניה - הבריגדה היהודית בא"י:
ינילוב יעקב (יאנקל בערקע)
זימן יצחק
רבין יעקב
רומנוב יהודה
רומנוב יפה (שיינה לאה)

פרטיזנים ביערות ליטא:
סלוביאנסקי משה
לאוקוניצקי יוסף (מיימקי)
פוגצקי־שמאלי מלכה

ראדווילישוק
אוסטרבה
סאלאט
בירז
סוביינישוק
פאבירזה
ואשקי
קרוגעלין
פוסבול
דאדייק
פונידאל
אנטנושה
ראקישוק
דאוגן
ואבולניק
אבאל
פומפיאן
פושאלאט
קופישוק
פאנימוניק
אלכסנדרוביל
דווינסק
קופישוק
קאמאי
סמילג
פוניאבה
יודינט
סבובוטש
דוסיאט
אזאראני
פוניבאז
פאיוסט
ישטוט
וישינטה
סווידושץ
אנטאליאפט
אושפול
טורמונט
דוקשט
ויזון
סאלוק
רימשאן
ראדייק
דאבייק
טואשקין
ראגובה
ראמיגולה
ראשה
אוטיאן
אניקשט
ווידז
שקומיאן
קוקטישקה
טארגין
קובארסק
קורקלי
ווידישוק
טאוויאן
אוואנטה
פאגיר
סוגינט
ווידישוק
ספיק
בולניק
לאבאנור
לינגמיאן
שאטע
ווילקומיר
מאליאט
פודזאלווה
פיבוניה
אינטוריק
ששביל
סוואנציאן
גאלוואן
גאדרוביץ
יאנובה
בוגוסלאווישוק
שירווינט
דובינק
פרובינישוק
מוסניק
מאישיגולה
פורט
זיוסלי
קושידאר
רומשישוק
סטראשון
ז'אזמיר
וואוויה
קרון
באעקיכנקל
דארשונישוק
ווילנה
טרוקי
סאמילישוק
לאנדוואראבה
פונאר
יאזנה
סטוקלישוק
ויסוקידבור
פונ
פאטאשישוק
סמארגון
אושמיאנה
בוטרימאנץ
אנישוק
דאוג
אולקאניק
אולשאן
מארעטש
אוראן
אישישוק
ווישניאווה
דרוסג
לידא

ליטע
קנה המדה
10 5 0 10 20 30 40 50 60
קילומטער
ערים, עיירות וישובים, בהם נטבחו יהודים
מקומות-השמדה מרכזים מחוץ לגבולות ערים וישובים
הים הבלטי
סיקאלן
לאצקובה
ליידובה
מאליק
ז׳ידיק
שקוד
יאלוק
מירקשלה
קליקול
אוקמיאן
ואקשנה
מאיסיאד
בארשטיץ
סיאד
שאודינה
פוסיליאן
שוקיאן
נאווארען
גרוזד
סאלאנט
פלוטל
דארביאן
אלסיאד
טרישקי
קורשאן
גירוליאי
טאלז
קוז׳
פולאנגן
קאושן
קראטינגה
גורז׳ד
פלונגיאן
רייניאי
שאוול
לוקניק
בוביאי
ז׳אראן
קול
מדינגיאן
אוז׳ווענט
ורנה
באזיליאן
ריטובה
טווער
ואיגובה
וואווילז׳אן
לויקובה
קאלם
קרוז׳
ציטוביאן
חוויידאן
סוואקשנה
רינקישוק
שילאל
שידלובה
באטוק
פאיגרה
אופינה
לידוביאן
ניישטוט-טאווריג
שקודוויל
נאמוקשט
וידוקלה
היידקרוג
ואינוטה
ראסיין
באמיגולה
גירטגולה
שומקאיץ
טאווריג
באורה
ארד׳וולקי
איירא־גולה
צ׳ייקישוק
ראודונה
יורבורג
שאודינה
סודארג
וילון
קרוקי
לוקשי
שאקי
ניישטוט-שאקי
גרישקאבוד
ויסוקי-רודה
קאזלובה-רודה
פילווישוק
קיבארט
ווירבאלן
ולקובישק
מאריאמפול
משקון
לידווינובה
קאלווארי
וישטיניץ
רודמין
לאודזי
קטקישוק
סובאלק
סייני

מרטש עיירה יהודית בליטא – תיקוני טעויות.

בפרק ק ו ר ב נ ו ת ה ש ו א ה

תיקון טעות בדף 190:

כתוב: וואסילעווסקי אשר...-צריך להיות:וואסילסקי...
וואסילעווסקי אהרון...-צריך להיות:וואסילסקי...

ה ש מ ט ו ת

בדף 189: בעלפעראוויץ עלקע

בדף 190: וואסילסקי מיכלע און מאן מיט קינדער
וואסילסקי חנן(חונע)און אלטע מיט קינדער

בדף 193: פוגאצקי שרה ריבע און טאכטער סימא
פוגאצקי חיים שלמה און שמחה,די טאכטער
שיינעלע און נאך 3 קינדער

בדף 195: יהודים מחוות חקלאיות משפחתיות בקרבת
מרטש אשר הושמדו יחד עם יהודי מרטש:

חווה חקלאית "רוסינקע":

משפחת שולץ

משפחת סטאראדווארסקי

חווה חקלאית "דייכעס":

משפחת דייכעס

בפרק בני מרטש אשר לחמו בצורר הנאצי:

השמטות בדף 195 : במסגרת הצבא האדום

קוברסקי יוסף דר'

קוברסקי טניה דר'

קוברסקי ישראל (אולקע)

קוברסקי בורים (באסקע)

קוברסקי מאיר (מייקע)

קוברסקי דוד (דודקע)

MERKINE

מֵרֵטֵשׁ

עיירה יהודית בליטא

ספר זה מחזיק מעט מזעיר על חייה של העיירה מרטש, על הקהילה היהודית ומוסדותיה החברתיים והדתיים. על מוסדות התרבות והחינוך, על הסתדרויות הנוער והמפלגות הציוניות, על הרקע הסוציאלי - מלאכה ומסחר וכן עדויות ממקור ראשון מפי ניצולים על תקופת השואה מתחילתה ועד סופה באבדון. ביצענו את המפעל הזה מאוחר מדי, כי רבים מבני מרטש בישראל הלכו לעולמם ולא הספקנו לתעד את זכרונותיהם ורב החסר על היש. לכותבי הרשימות היו חוויות של זכרונות מתוקים על ילדות ונוסטלגיה וכן כאב ודמעות על משפחה וקהילה שהוכחדו. יהיה ספר זה למצבה חיה לעיר ואם בישוב היהודי בליטא ומקור להכרת השורשים לבני הבנים של יוצאי מרטש.